

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XV. VE XVI. YÜZYILLARDA
SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Seyran AKTAŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa ALKAN**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XV. VE XVI. YÜZYILLARDA
SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Seyran AKTAŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa ALKAN**

Ankara-2010

ONAY

Seyran Aktaş tarafından hazırlanan XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Dârüşşifâları başlıklı bu çalışma 29.05.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yılmaz KURT(Başkan)

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

ÖNSÖZ

Bu çalışmada öncelikle dârüşşifâ geleneğinin nasıl oluştuğu hakkında genel bilgiler verildikten sonra, mevcut kaynaklar çerçevesinde dârüşşifâ kurucuları, külliye-dârüşşifâ-vakıf ilişkisi, dârüşşifâların fiziki yapıları, gelir ve giderleri, bu kurumlarda görevli personel sayısı ve aldığı ücretler, söz konusu personelin nitelikleri ve dârüşşifâlarda sunulan sağlık hizmetleri incelenmektedir. XV. ve XVI. yüzyıllardaki altı dârüşşifâ, yukarıdaki özellikler bakımından tek tek ele alındıktan sonra, mukayeseli olarak incelenmiştir.

Tezin hazırlanma aşamasında, tez konusunun seçilmesinden son duruma gelinceye kadar öneri ve eleştirileri ile bana yol gösteren, elindeki kaynakları benimle paylaşan danışmanım Doç. Dr. Mustafa Alkan'a içtenlikle ve öncelikle teşekkür ederim.

Tezimi baştan sona okuyarak, deneyim ve birikimlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Cem Sungur'a, dârüşşifâların fiziki özelliklerinin çalışılması konusunda, bana yardımcı olma nezaketini gösteren arkadaşım Mimar Aslı Aydın'a, dârüşşifâlara ulaşmam konusunda her türlü desteği benden esirgemeyen, tezimi dikkatle okuyan arkadaşım Çeşminaz Belli'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, vakfiyeleri ve arşiv belgelerini elde etmemde bana her türlü kolaylığı sağlayan Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden başta İsmail Sazcı ve İsmail Aykan olmak üzere bütün vakıf çalışanlarına, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde görevli Ayten Aydel'e ve Milli Kütüphane çalışanlarına müteşekkîr olduğu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

XV VE XVI.YÜZYILLARDAKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARININ KURUCULARI VE FİZİK ÖZELLİKLERİ	14
1. KURUCULAR	14
1.1. Fatih Dârüşşifâsı: Fatih Sultan Mehmed.....	15
1.2. Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı: II. Bayezid	20
1.3. Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifâsı: Ayşe Hafsa Sultan	23
1.4. İstanbul Haseki Sultan Dârüşşifâsı: Hürrem Sultan	25
1.5. Süleymaniye Dârüşşifâsı: Kanuni Sultan Süleyman	28
1.6. Toptaşı Atık Valide Dârüşşifâsı: Nurbânû Sultan.....	30
2. DÂRÜŞŞİFÂLARIN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ	32
2.1. FATİH DÂRÜŞŞİFÂSI	34
2.2. BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSI	38
2.3. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSI	43
2.4. HASEKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSI.....	45
2.5. SÜLEYMANİYE DÂRÜŞŞİFÂSI	48
2.6. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSI	50

İKİNCİ BÖLÜM

XV VE XVI. YÜZYILLARDAKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARININ GELİRLERİ VE GİDERLERİ	55
1. FATİH DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	56
2. FATİH DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ	60
3. BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	63
4. BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ	66
5. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	69
6. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ	71
7. HASEKİ DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	72
8. HASEKİ DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ	75
9. SÜLEYMANİYE DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	78

10. SÜLEYMANİYE DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ	81
11. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ	84
12. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERSONEL ve SAĞLIK HİZMETLERİ	93
1. PERSONEL	93
1.1. Personelin Eğitimi	93
1.2. Personelin Tayin ve Terfileri.....	96
1.3. Personel ve Nitelikleri	98
1.3.1. Tabîb	98
1.3.2. Cerrâh	101
1.3.3. Kehhâl.....	103
1.3.4. Eczâcı-aşşâb	104
1.3.5. Edviye- kûb	105
1.3.6. Eşribe- kûb	105
1.3.7. Tabbâh.....	105
1.3.8. Vekîl-i Harc	107
1.3.9. Kâtib.....	107
1.3.10. Kilârdâr (Emîn-i sarf)	108
1.3.11. Kayyum.....	109
1.3.12. Kâse-keş	110
1.3.13. Câme-şûy	110
1.3.14. Abrîzî.....	111
1.3.15. Ferrâş.....	111
1.3.16. Bevvâb	112
1.3.17. Külhânî (hammâmî)	112
1.3.18. Dellâk	113
1.3.19. Mânî'un-nukûş	113

2. HASTALIKLAR VE TEDAVİ HİZMETLERİ	113
SONUÇ	119
KAYNAKLAR	121
EKLER.....	132
ÖZET	154
ABSTRACT	155

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bs.	: Basım
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
ED.	: Evkaf Defteri
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defteri
MD	: Mühimme Defterleri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
Ş.S.	: Şer'îye Sicilleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TK.KKA	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
VD	: Vakıflar Dergisi
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vrk.	: varaka
Yay.	: Yayınları

TABLOLAR

Tablo 1: Dârüşşifâların fiziki yapılarının karşılaştırılması	52
Tablo 2: Fatih İmâreti 1489–90 Muhasebe Bilançolarına göre hamam ve dükkânlardan elde edilen gelir toplamı.....	58
Tablo 3: H.894/M.1489 ve H.895/1490 yılına ait muhasebe kayıtlarında İstanbul ve Galata’da yaşayan gayr-i Müslimden alınan cizye vergipleri	59
Tablo 4: H.894/M.1489 ve H.895/M.1490 yıllarında köylerde yaşayan gayr-i Müslimlerden alınan cizye	60
Tablo 5: Fatih Külliyesi’nin çeşitli yıllara göre geliri	60
Tablo 6: Dârüşşifânın 1489–1490 muhasebe bilançolarına göre personel masrafları hariç diğer masraf içindeki durumunu gösterir tablo	61
Tablo 7: Vakfiyeye göre Fatih Dârüşşifâsı’nın personel sayısı ve ücretleri ...	61
Tablo 8: Çeşitli yıllara göre Fatih Dârüşşifâsı’nda çalışan personel sayısı ve Ücretleri.....	62
Tablo 9: Çeşitli yıllara göre Edirne II. Bayezid Külliyesi’nin gelirleri	66
Tablo 10: H.892/M.1486 tarihli vakfiyeye göre II. Bayezid Dârüşşifâsı’nda çalışan personel sayısı ve ücretleri	67
Tablo 11: Çeşitli yıllara göre Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı’nda çalışan personel sayısı ve ücretleri	68
Tablo 12: 1531 ve 1575 yıllarında Hafsa Sultan Külliyesi’nin Saruhan Sancağındaki gelirleri.....	70
Tablo 13: 1575 tarihli Saruhan Evkaf Defteri’ne göre Hafsa Sultan Dârüşşifâsı’nda çalışan personel sayısı ve ücretleri	72
Tablo 14: H.958/M.1551 tarihli Haseki (Hürrem) Sultan Vakfına göre Haseki Dârüşşifâsı’nın personel sayısı ve ücretleri.....	76
Tablo 15: H.1027/M.1617-18 tarihli muhasebe defterine göre Haseki Dârüşşifâsı’nda çalışan personel sayısı ve ücretleri.....	77
Tablo 16: H.964/M.1556-57 tarihli Süleymaniye Vakfiyesi’ne göre Süleymaniye Dârüşşifâsının personel sayısı ve ücretleri	82

Tablo 17: H.1001/M.1593-94 ve H.1019/M.1610-11 yıllarına göre Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda çalışan personel sayısı ve ücretleri	83
Tablo 18: H.990/M.1582 tarihli Nurbânu Valide Sultan Vakfiyesi'ne göre Atîk Valide Dârüşşifâsı'nın personel sayısı ve ücretleri	88
Tablo 19: Dârüşşifâlarda çalışan personel sayılarının karşılaştırılması	89
Tablo 20: Dârüşşifâlarda çalışan personelin aldığı günlük ücretlerinin karşılaştırılması	90
Tablo 21: Vakfiyelerine göre dârüşşifâların toplam giderleri	91

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca sağlık kuruluşları ve hastahaneler toplumların en çok ihtiyaç duydukları kurumlar olmuşlardır. Bu uzun süre zarfında sağlık kuruluşlarının tanımını ve yapısını şekillendiren bir çok etken olmuştur. Bunların başında sağlık ve hastalık konusundaki algı ve tanımlamalar, hastaların ekolojisindeki (bazen bulaşıcı hastalıklara göre, bazen savaşlara göre ve çağımızda da kronik hastalıklara göre şekillenme) değişiklikler, dinin rolü ve toplumların, tarihin değişik dönemlerinde refah ve sağlık hizmetleri konusunda toplumsal sorumluluk yüklenme dereceleri gelmektedir.

Tarih boyunca ‐hastahane kavramı‐ için yalın bir tanımlama yapılmamıştır. Gelişim süreçlerine bakıldığında sadece belirli hastahanelerin veya sağlık kuruluşlarının adları ön plana çıkmaktadır. Bu hastahanelerin her birinin özgün bir adı, sahipleri, misyonları, binaları, sağlık çalışanlarından oluşan kadroları ve hastaları olmuştur. Bir hastahanenin örgütlenme kültürü, boyutlarının, amacının ve üstlendiği görevin yansımasıdır. Dini bağlantılar ve hastalarının sosyo-ekonomik durumları da önemli belirleyicilerdir.

Hastahanelerin başarılı bir şekilde hizmet vermesi için hiyerarşik bir yapı içinde örgütlenmesi gerekir; en tepede yöneticiler, üst düzey beceri ve bilgi donanımına sahip sağlık çalışanları, onları destekleyen bilgi ve beceri düzeyi daha sınırlı olan destek gücü sağlık kurumlarının günlük etkinliklerini başarmaları için gereklidir. Bu nedenle hastahaneler tarih boyunca özgün kimlik, kültür, mimari etkileri olan kurumlar olarak karşımıza çıkmışlardır. Bu evrimleşme süreci içinde de sağlık kuruluşları, hayır amaçlı sağlık kurumlarından günümüzdeki modern biyomedikal hüviyetlerine dönüşmüşlerdir.

Öte yandan çok ayrıntılı olarak bilinmeyen ve tartışılmayan konulardan birisi İslam dininin hastahanelerin gelişimi üzerindeki etkileridir. Bu önemli etkiyi iki büyük grupta incelemek mümkündür. Birinci etkisi, Orta

Çağ'ın karanlık dönemlerinde İslam ülkelerindeki tıp anlayışı ve hastahane anlamındaki sağlık kuruluşlarının sürekli olarak bir gelişme göstermesidir. Akıl hastaları için ayrı sağlık kuruluşlarının kurulması, başta müzik olmak üzere değişik yöntemlerle uygulanan tedaviler, kadın hastalar için farklı birimler, içinde kütüphanelerin olduğu eğitim kurumu niteliğindeki sağlık merkezleri sağlık ve hastahane anlayışında çığır açan yaklaşımlar getirmiştir. Selçuklu İmparatorluğu döneminde de, genellikle bîmâristan olarak adlandırılan bu hastahaneler Anadolu'da yaygınlaşmıştır. İkinci önemli etkisi ise, geleneksel Yunan tıbbının yapıtlarının ve öğretilerinin kaybolmadan yaşaması ve kuşaktan kuşağa iletilmesi konusunda, İslam ülkelerindeki sağlık kuruluşlarının anahtar niteliğinde rol oynamasıdır. Birçok Batı ülkesi Orta Çağ'ın karanlık dönemlerinde bu bilgi birikiminden yoksun olarak yaşarken, Doğu Akdeniz ve Anadolu topraklarında bu bilgiler saklanarak, çoğaltılmış ve uygulamalara dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ise, kendinden önceki uygarlıklardan (özellikle Selçuklulardan) aldığı sağlık örgütlenmesini geliştirerek, kendine özgü "dârüşşifâ" geleneğini ortaya koymuştur.

1. DÂRÜŞŞİFÂ

Dârüşşifâ birleşik bir ad olup, Arapça dâr (ev, yer, mahal) ve şifâ sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu anlamıyla hastahane kelimesine karşılık geldiği söylenebilir. Terim olarak ise İslam ve Türk Dünyası'nda pratik ve gözleme dayalı sağlık bilgileri veren, hastaları tedavi eden, eğitim ve sağlık kurumlarına verilen isimlerden biridir. Kısaca ifade etmek gerekirse dârüşşifâ, halk sağlığına hizmet eden ve tıp eğitimin gerçekleştirildiği yapılar olarak tanımlanabilir.

Dârüşşifâlar, Orta Çağ'dan itibaren dârü'l-âfiye, dârü-s-sihha, dârü't-tıbb, bîmâristân, mârîstân, tîmârhâne, şifâhâne adlarıyla anılmışlardır. Karahanlı hakanı Tamgaç Buğra Han'ın 1065'te Semerkant'ta inşa ettirdiği

sağlık kurumunun Arapça vakfiyesinden, Orta Asya Müslümanlarının dârüşşifâ için dârül-merza tabirini kullandıkları görülmüştür.¹ Selçuklular dârü'l-âfiye ve dârüşşifâ, Osmanlılar da dârüşşifâ kelimesinin yanında dârü-s-sihha, şifâhâne, bîmârhâne ve tîmârhâne tabirlerini kullanmışlardır.² Osmanlı Devleti'nde hastahane deyimi ise II. Mahmud'un eşi ve Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan'ın adına izafeten yapılmış olan Bezmialem Gurebayı Müslimin Hastahanesi'nde kullanılmıştır.³ Osmanlı devletinde 18. yüzyılın sonlarına kadar genel olarak dârüşşifâ olarak anılan ve halk sağlığına hizmet eden bu kurumlar, 19. yüzyıldan itibaren yerini yeni yapılan sağlık kurumlarına bırakmış ve bu yapılarda hastahane deyimi kullanılmıştır.

2. DÂRÜŞŞİFÂ GELENEĞİ

İslam dünyasında Emevilerden itibaren kurulmaya başlanan dârüşşifâlar, Abbasiler döneminde Suriye, Irak ve Mısır bölgelerinde yaygınlaşmış ve geliştirilmişlerdir.⁴ Abbasilerin II. halifesi Mansur'un hastalığı sırasında, Sasaniler döneminden beri kullanılan Cündişapur Hastahanesi ve Tıp Okulu'nun ünlü hekimi Curcis b. Buhtîşû'nun H.148/M.765 yılında Bağdat'a çağrılmasından sonra bu tıp okulunda yetişen ünlü hekimlerin İslam dünyasında tıp ilminin gelişmesinde ve dârüşşifâ geleneğinin oluşmasında önemli katkıları olmuştur.⁵ Halife Harun Reşid (786–809) döneminde Buhtîşû ailesinden Cibrâîl b. Buhtîşû b. Curcis Bağdat'a çağrılarak ilk dârüşşifâyı kurdurmuştur.⁶ Bu dârüşşifâ daha sonra Bağdat'ta ve diğer bölgelerde kurulacak olan dârüşşifâlara örnek teşkil etmiştir. IX. yüzyılda Mısır'da Ahmed bin Tolunoğlu'nun kendi adıyla kurduğu dârüşşifâ, o dönemde diğer hastaların yanı sıra akıl hastalarının da tedavi edildiğini gösteren güzel bir

¹Arslan Terzioğlu, "Bîmârhâne", **DİA**, c.VI, İstanbul, 1992, s.163

²Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî'de** (12.bs, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2002), Bîmâr: hasta; Bîmârhâne: hastahane, dârüşşifâ; bîmâristân, tîmârhâne; tîmâr: bir hastaya yahut yarasına bakmak, Arslan Terzioğlu ise **a.g.m**'de Bîmâristân kelimesi bîmâr; hasta ve yer adı yapmakta kullanılan - istan ekiyle türetilmiş Farsça bir isim olduğunu belirtir.

³İlhami Nasuhioğlu, **Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış**, Diyarbakır Tıp Fak. Yay. 1975, s.20

⁴Ratip Kazancıgil, **Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi**, Edirne, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Şubat 1994, s.40

⁵Terzioğlu, **a.g.m**, s.164

⁶Terzioğlu, **a.g.m**, s.164

örnektir.⁷ X.yüzyılda Bağdat'ın batısında Dicle'nin kenarında kurulan Büveyhî Emiri Adudüdevle'nin 981 yılında yaptırdığı Bîmâristan-ı Adudî dönemin ünlü dârüşşifâlarındandır.⁸

Selçuklular döneminde de tıp ilmine önem verilmiş ve günümüze kadar ulaşabilen ünlü dârüşşifâlar inşa edilmiştir. İlk Selçuklu dârüşşifâsı ve medresesi Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın veziri Nizâmülmülk tarafından Nîşâbur'da kurulmuştur. Fakat bu dârüşşifâ günümüze ulaşmamıştır. 1154 yılında Şam'da Selçuklu Atabeği Nüreddin Zengi'nin inşa ettiği dârüşşifâ bugüne kadar eski haliyle ulaşabilen dünyanın en eski hastahanesi ve tıp okulu binası olarak kabul edilmektedir.⁹ Anadolu'da ise Türklere ait ilk dârüşşifâlar, Selçuklular zamanında kurulmuştur.

Anadolu'da Selçuklulara ait dârüşşifâlar:

1. Mardin Eminateddin Dârüşşifâsı (H. 502- 516/ M. 1108- 1122)
2. Silvan Sitti Raziye Hatun Dârüşşifâsı(H. 572- 580/ M.1176- 1185)
3. Akşehir Dârüşşifâsı (XII. yüzyılın sonu ?)
4. Kayseri Gevher Nesibe Dârüşşifâsı (H.602/ M.1205–6)
5. Sivas I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı (H.614/ M. 1217–18)
6. Sivas-Divriği Turan Melik Dârüşşifâsı (H.626/ M.1228–1229)
7. Konya Dârüşşifâsı(Maristan-ı Atik)(XII.yüzyılın sonu XIII.yüzyıl başı)
8. Konya Sultan I. Alâeddin Keykubad Dârüşşifâsı (H.616–635/ M.1219–1237–38)
9. Çankırı Cemaleddin Ferruh Dârüşşifâsı (H.633/ M.1235)
10. Kütahya Dârüşşifâsı (XII. yüzyılın sonu)
11. Eski Malatya Cemaleddin Karatay Dârüşşifâsı (XIII. yüzyıl ortası)
12. Kastamonu Pervaneoğlu Ali Dârüşşifâsı (H.671/ M. 1272- 73)

⁷Terzioğlu, **a.g.m**, s. 164–165–167

⁸Terzioğlu, **a.g.m**, s.165

⁹Arslan Terzioğlu, “Osmanlı Dönemi Hastahaneleri”, **Türk Dünyası Kültür Atlası**, c.III, Bölüm III, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2000, s.265

13. Kastamonu Ata Bey Dârüşşifâsı (M. 1270- 75 ?)
14. Tokat Muînüddin Pervane Dârüşşifâsı (XIII. yüzyıl son çeyreği)
15. Erzincan Dârüşşifâsı (?)
16. Amasya Dârüşşifâsı (H.708/ M.1308–1309)

Bu kurumlardan Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu’da bir dârüşşifâ geleneğinin oluştuğu anlaşılmaktadır.

Osmanlılar, Selçuklu dârüşşifâlarının bulunduğu yerlere yeni dârüşşifâ yapmayıp, bu dârüşşifâları vakıflarına uygun biçimde işletmeye devam etmişler ve fethettikleri Bursa, Edirne, Manisa, İstanbul gibi önemli şehirlerde yeni dârüşşifâlar inşa etmişlerdir.¹⁰

Bu durumda, Osmanlılar dönemindeki dârüşşifâları iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta Osmanlılardan önce kurulan ve Osmanlılar döneminde de kuruluş amaçlarına uygun olarak fonksiyonları aynen devam ettirilen dârüşşifâlar yer almaktadır. Kayseri Gevher Nesibe ve Amasya Dârüşşifâları bu gruba örnek dârüşşifâlardır. İkinci grupta ise padişah, padişah anaları ve hanımları tarafından yaptırılan dârüşşifâlar bulunmaktadır.¹¹ “Sultan Dârüşşifâları” olarak adlandırılabilir ve zengin vakıflarla desteklenen bu yapılar birer hayrat kurumu olarak yüzyıllarca sağlık hizmeti vermişlerdir.

Osmanlılar döneminde inşa edilen bu dârüşşifâlar şunlardır;

—Bursa Yıldırım Dârüşşifâsı (H. 802/ M. 1399- 1400)

—İstanbul Fatih Dârüşşifâsı (H.875/ M.1470)

—Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı (H.889- 893/ M.1484- 1488)

—Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifâsı (H.946/ M.1539)

¹⁰Terzioğlu, “Bîmârhâne”, s.173

¹¹Enes Gül, “Dârüşşifâ Nafi-i Nas-ı Cihan: Osmanlı Sultan Dârüşşifâları”, **Osmanlılarda Sağlık**, c.1, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006, s.273

—İstanbul Haseki Sultan Dârüşşifâsı (H.957/ M.1550)

—İstanbul Süleymaniye Dârüşşifâsı (H.961- 966/ M.1553- 1559)

—İstanbul-Üsküdar Toptaşı Atîk Valide (Nurbânu Sultan) Dârüşşifâsı
(H.990/ M.1582)

—İstanbul Sultanahmed Dârüşşifâsı (H.1018- 1026/ M.1609–16)

Osmanlılar tarafından inşa edilen dârüşşifâların ilki Bursa Yıldırım Dârüşşifâsıdır. Yıldırım Dârüşşifâsı, Osmanlı dârüşşifâ geleneğinin şekillenmesinde ve Selçukludan Osmanlıya geçiş sürecinde bu kurumsal yapının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bunun için ilk önce Yıldırım Dârüşşifâsı'ndan bahsetmek gerekir. Ancak bu araştırmada, “Sultan Dârüşşifâları” olarak Fatih, II. Bayezid, Hafsa Sultan (Sultaniye), Haseki Sultan, Süleymaniye ve Atîk Valide (Nurbânu Sultan) Dârüşşifâları esas alınacaktır.

3. BURSA YILDIRIM DÂRÜŞŞIFÂSİ

Osmanlıların yaptırdıkları ilk dârüşşifâdır. Yıldırım Bayezid'in (1389–1402) Bursa'da yaptırdığı külliye'nin bir parçasıdır. Yıldırım Külliyesi'nin inşâ edildiği tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1400 tarihli vakfiyesine göre kaynaklarda bu külliye'nin 1399–1400 yılları arasında bittiği ifade edilmektedir.¹² Külliye cami, medrese, imaret, hamam ve dârüşşifâdan oluşmaktadır. Bu külliye'nin yapılmasıyla Bursa, doğuya doğru genişlemiş ve burada yeni bir mahallenin çekirdeği oluşturulmuştur.¹³

Külliye'nin önemli bir ünitesi olan dârüşşifâ, Yıldırım Cami'inin güney doğusunda, diğer birimlere uzak bir mesafede, engebeli bir arazi üzerinde

¹²Ali Haydar Bayat, “Bursa Yıldırım Bayezid Dârüşşifâsı”, **38. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi- Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları**, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002, s.37; M. Asım Yediyıldız, **Başlangıçtan Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami**, Doktora Tezi, Bursa, 1995, s.29; Osman Şevki Uludağ, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, (Sad. İlder Uzel) Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları, 1991, s.87

¹³Yediyıldız, a.g.e, s.13

kurulmuştur.¹⁴ Dârüşşifâ, medrese plan şemasında inşa edilmiştir. 53.00x30.00 m boyutlarında olan yapı kuzey-güney yönünde dikdörtgen şeklinde yerleşmiştir.¹⁵ Dârüşşifâya kuzeydeki kapı ile girilmektedir. Bu kapı üç tarafı revaklarla çevrili ortasında şadırvan bulunan bir avluya açılmaktadır. Avlunun doğusunda ve batısında revakların gerisinde kareye yakın boyutlarda yirmi hasta odası yer almaktadır. Odaların her biri birer kapıyla avluya açılmakta ve her birinin içinde ocak nişi bulunmaktadır. Girişin her iki yanında bulunan dört odanın boyutları birbirinden farklıdır. Girişin batısında kalan odalardan yalnızca ilki avluya açılırken diğerine geçiş ilk odanın içinden sağlanır. Bu odaların tabib ve eczacılar tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.¹⁶ Girişin doğusunda bulunan odalardan ilki hemen revak altına açılırken ikincisi ise bir köşe geçitle revak altına bağlanmaktadır. Bu odalardan ilkinin matbah, ikincisinin tuvalet olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.¹⁷ Yapının güney cephesinde dersane mekânı ölçüsünde olan, (7.30x9.40) avluya taşan ve üzeri kubbe ile örtülü büyük bir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın her iki tarafında tonozlu dikdörtgen oda vardır. Yediyıldız, bu odaların tamirat kayıtlarına göre Ser-tabib odası diğerinin macûnhâne (eczâhâne) olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Eserin mimari Hüseyinoğlu Ali'dir.¹⁹

Yıldırım Bayezid Külliyesi için hazırlanan H.802/M.1400 tarihli vakfiyeye göre külliyenin oldukça önemli gelir kaynakları vardır.²⁰ Nitekim

¹⁴Yediyıldız, a.g.e, s.29

¹⁵Gönül Cantay, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992, s.75; Bayat, a.g.m, s.37

¹⁶Yediyıldız, a.g.e, s.30

¹⁷Yediyıldız, a.g.e, s.30

¹⁸Yediyıldız, a.g.e, s.30

¹⁹Cantay, a.g.e, s.74

²⁰Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve İstibdalnâmesi", **VD**, sayı. VIII, Ankara, s.38–39–40. Vakfiyeye göre külliyenin gelir kaynakları şunlardır:

Kayı ili denilen birbirine muttasıl karyeler, bağları, meraları, çiftçi ve bağcı kullarıyla reayaları, İzzüddin Balaban meskenleri karyesi, Direkle veya Direkli karyesi, Gümlük karyesi, Tuzla karyesi ve memlahasının yarısı, Alaşehir reâyâsı, abidleri; Abalynut=Abolyond kal'asındaki abidler, Bursa altında çayırıları, çeltik arklarıyla Samanlı karyesi, İnegöl muzafatından İmrahor Ali Bey karyesi, Sultan Öyüğü hududunda eski sahibinden alınan karye, Yassı Öyük Karyesi, Bursa Kal'ası altında Bezâziyet'ül-Cedide, Nilüfer Hatun'un Buğday Pazarındaki arsasına yapılan Başçı dükkânı, Şehir civarında otlayan 500 camız, Kapluca ile Karacadağ Tepesi ortalarında otlayan 200 öküz, Samanlı karyesinde Kuru denilen mevzide sakin 30 abîd ailesi, Kocaeli sahilinde memlahası, keten bezi

1579 yılı muhasebesine göre külliye'nin toplam geliri 654.264 akçe, 1662 yılında ise 586.612 akçedir.²¹

Vakfiyeye göre dârüşşifânın personeline günlük 40 akçe, hastaların her dönemde ve o günün ekonomik şartlarına uygun olarak yeme ve içmeleri için günlük 260 akçe, vakıf binalarının tamir ve bakımı için günlük 20 akçe olmak üzere günlük toplam 320 akçe tahsis edilmiştir.²² 1579 yılında külliye'nin gideri 576.950 akçe, 1662 yılında ise 581.394 akçedir.

Vakfiyeye göre Yıldırım Dârüşşifâsı'nda, 1 reis-ül etibbâ, 2 tabîb, 2 şerbetî, 2 eczacı, 1 aşçı ve 1 ekmekçi görev yapmıştır. Darüşşifada çalışan bu 9 kişilik personele yevmiye olarak 40 akçe tahsis edilmiştir.²³ Bu personel sayısı 1622 yılında 25'e çıkmış²⁴ ve Osmanlı dârüşşifâlarında çalışan personel sayısı ve çeşitliliğinin burada da klasikleştiği görülmüştür.

Zamanın şartlarına göre personel sayısı ve ücretleri artan dârüşşifâ XVIII. yüzyıla kadar tam teşekküllü bir hastahane olarak faaliyet göstermiş, daha sonra akıl hastalarının barındığı bir yer haline gelmiştir. Pek çok onarım geçiren dârüşşifâ, 1855 depreminde harap olmuş ve yirminci yüzyılın başlarına kadar baruthâne deposu olarak kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2 Mayıs 1991 tarihinde restore edilen dârüşşifâda özel bir sağlık kuruluşu hizmet vermektedir.

değirmeni ile bir karye. Bu vakfiye haricinde, Seki karyesi ve cizyeleri bu vakfa ait Küçük Eşkel, Kaya Başı karyelerinden toplam 909 cizye hanesi

²¹Yediyıldız, **a.g.e.**, s.43

²²Ayverdi, **a.g.m.**, s.41

²³Ayverdi, **a.g.m.**, s.41 Reis-ül etibbâ 12 dirhem, 20 müd buğday ve 4 müd pirinç, Tabîbler 8'er dirhem, 15'er müd buğday ve 2'şer müd pirinç, Şerbetî 2'şer dirhem, 12'şer müd buğday, Eczacı 2'şer dirhem, 12'şer müd buğday, Aşçı 2 dirhem, 12 müd buğday, Ekmekçi 2 dirhem, 12 müd buğday

²⁴Osman Çetin, "Bursa Şer' iyye Sicilleri Işığında Osmanlılarda İlk Tıp Fakültesi Bursa Darüşşifası ve Tıbbî Faaliyetler", **OTAM**, sayı. IV, Ankara, 1993, s.128 H.1073/M.1662 tarihli muhasebe defterine göre dârüşşifânın personel sayısı 25'e çıkmıştır. Bu deftere göre 1 Resî-ül etibbâ, 1 tabîb-i evvel 1, 1 tabîb-i sânî, 2 cerrâh, 1 kehhâl, 2 eczacı, 2 şerbetî, 2 aşçı, 1 vekîl-i harc, 1 ekmekçi, 3 kayyum, 1 kâtib, 1 kilâri, 1 câmeşûy, 1 gassâl, 1 bevâb, 1 mühürdâr, 1 bâzârî, 1 imâm olmak üzere toplam 25 kişi görev yapmıştır.

KAYNAKLAR

Kaynak olarak öncelikle dârüşşifâların bağlı bulunduğu vakıfların vakfiyeleri ve bu vakıfların vakıf muhasebeleri ile vakıf tevcihat kayıtlarından istifade edilmiştir. Fatih Külliyesi'ne ait birden fazla vakfiye nüshası vardır. Bu nüshalardan bazıları şunlardır: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki vakfiye (nr.1835) Arapçadır ve Fatih'in tuğrasının bulunduğu tek vakfiyedir.²⁵ Fatih'in veziri Mahmud Paşa tarafından tescil ettirilmiştir. Bu vakfiye Tahsin Öz tarafından hazırlanmış ve İstanbul'daki Alman Enstitüsü tarafından 1935 yılında yayınlanmıştır.²⁶ Topkapı Sarayı'nda bulunan diğer bir vakfiye ise (nr.3882) Türkçe surettir ve tarihsizdir. Bu vakfiye Süheyl Ünver tarafından yayınlanmıştır. Bu vakfiyede Fatih cami, medrese, türbe, dârüşşifâ ve imâret personeli ve ücretleri yazılmış ve bilhassa imâret nizâmnâmesi ayrıntılı olarak yer almıştır.²⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 28. Anadolu Vakfiye Defteri'nin 27–51. sayfalarında kayıtlı olan vakfiye Türkçedir. Bu vakfiyenin tarihi yoktur. Bu vakfiye en geniş ve derli toplu olanıdır.²⁸ Bu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1938 yılında yayınlanmıştır.²⁹ Bu araştırmada daha çok söz konusu VGMA'nın yayını kullanılmıştır. Bu vakfiyelerden başka Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Türk-İslam Eserleri Müzesi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda Fatih Vakfiyesi'nin birçok nüshası bulunmaktadır. Fatih Külliyesi'ne ait vakfiyelerini *Geçmişten Günümüze Fatih Külliyesi*³⁰ adlı çalışmasında Fahri Unan kullanmıştır. Bu araştırmada Fatih Vakfiyesi'ndeki, darüşşifa ile ilgili kısımlardan istifade edilmiştir.

Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'ne ait vakfiyenin üç nüshası vardır. Bu vakfiyelerden birincisi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki H.892/M.1487

²⁵Osman Ergin, **Fatih İmareti Vakfiyesi**, İstanbul, Belediye Matbaası, 1945, s.24

²⁶Zwei Stiftung des Sultans Mehmed II Fatih, neşreden: Tahsin Öz, İstanbul, 1935

²⁷A.Süheyl Ünver, "Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", Ankara, **Vakıflar Dergisi I.den ayrı basım**, 1938

²⁸Fahri Unan, **Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.34

²⁹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri No.1, Ankara 1938

³⁰Fahri Unan, **a.g.e**

tarihli Arapça vakfiyedir. Bu vakfiye Osman Keskiöglü tarafından tercüme edilmiştir. (nr. 1379/8) İkinci vakfiye İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet yazmalarında yer almaktadır. (nr. O.61) Bu vakfiye H.895/M.1490 tarihli ve Türkçedir. Üçüncü vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan H.898/M.1493 tarihli, Türkçe vakfiyedir. Bu vakfiye Ali Sami Yücesoy tarafından tercüme edilmiştir. (nr.1380/151) Bu vakfiyenin de Başbakanlık Arşivi'nde H.913 tarihinde istinsah edilmiş nüsha, Kuyud-ı Kadime Arşivi'ndeki H.1214 tarihinde istinsah edilmiş nüsha ve Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde nüsha olmak üzere üç nüshası vardır.³¹ Bu araştırmada daha çok H.892/M.1487 tarihli vakfiye kullanılmıştır.

Hafsa Sultan Külliyesine ait vakfiye H.929/M.1522 tarihli ve Arapçadır. Bu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Ali Sami Yücesoy tarafından tercüme edilmiştir.(nr.576) Haseki Külliyesi'ne ait vakfiye, *“Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'da Hayır Eserleri”* adıyla Vakıflar Dergisi'nde İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yayınlanmıştır.³² Vakfiye ve bu çalışmanın ilgili kısımları kullanılmıştır. Hafsa Sultan Dârüşşifâsı, Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılması hasebiyle H.929/M.1522 tarihli vakfiyede dârüşşifâ yer almamıştır. Dârüşşifâ ile ilgili detaylı bilgi H.544/M.1575 Saruhan Evkaf Defteri'nde³³ kayıtlıdır. Bu çalışmada söz konusu Saruhan Evkaf Defteri'nin ilgili kısımları kullanılmıştır

Haseki Külliyesi'nin Arapça üç vakfiyesi vardır. Bu vakfiyelerin üçü de Türk-İslam Eserleri Müzesi'ndedir. Birinci vakfiye H.947/M.1540 tarihlidir. (nr.2191) ve bu vakfiye hazırlandığı sırada dârüşşifâ inşa edilmediği için bu

³¹Tayyib Gökbilgin, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar- Mülkler- Mukataalar**, İstanbul, Üçler Basımevi, 1952, s. 358. Tayyib Gökbilgin bu eserde H.895/M.1490 tarihli vakfiyenin faksimilesini ve transkripsiyonunu, H.898/M.1493 tarihli vakfiyenin de 913 yılında istinsah edilen nüshasının transkripsiyonunu yapmıştır.

³²İbrahim Hakkı Konyalı *“Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'da Hayır Eserleri”* **VD**, sayı. VIII

³³ TK.KKA, ED. 544 (1575)

vakfiyede Haseki Dârüşşifâsı'ndan bahsedilmemiştir.³⁴ İkinci vakfiye H.958/M.1551 tarihli'dir. Bu vakfiyenin bir sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir.³⁵ Osman Keskiöğlü tarafından tercüme edilmiştir. (nr.608/2) Üçüncü vakfiye H.964/M.1556 tarihli'dir.³⁶ Bu üç vakfiyenin de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde suretleri vardır. H.958/M.1551 tarihli vakfiyede dârüşşifâ ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada daha çok bu vakfiyeye atıfta bulunulmuştur. Ayrıca Haseki vakfiyelerini ve dârüşşifâ ile ilgili arşiv belgelerini *Haseki'nin Kitabı*³⁷ adlı çalışmasında Nimet Taşkiran kullanmıştır. Bu çalışmadaki dârüşşifâ ile ilgili kısımlar kullanılmıştır.

Süleymaniye Külliyesi'ne ait vakfiye 1557 tarihli'dir ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. (Kasa nr.52) Bu vakfiye 1962 yılında Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından neşredilmiştir.³⁸ Bu çalışmada Kürkçüoğlu'nun neşrettiği vakfiyeden yararlanılmıştır. Ayrıca Süleymaniye Vakfiyesi *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları* adlı çalışmasında Tefik Güran tarafından kullanılmıştır.

Atık Valide (Nurbânu) Külliyesi'ne ait olan vakfiye Arapçadır ve H.990/M.1582 tarihli'dir. Bu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir. (nr.2113) Bu vakfiye Abdullah Tanrıkulu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁹

Dârüşşifâların gelir ve giderlerini tespit etmek amacıyla tahrir defterlerinden ve yıllık muhasebe kayıtlarından büyük ölçüde istifade edilmiştir. Fatih ve Edirne II. Bayezid külliyelerinin gelir kaynakları XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar adlı çalışmasında Tayyib Gökbilgin tarafından kullanılmıştır. Fatih ve Edirne II.

³⁴Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, "Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifâları" *Osmanlılarda Sağlık*, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006, s.50

³⁵Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, H. 958/M.1551, nr. 608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁶Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, H.964/M.1556, nr. 608/2, sayfa 235, sıra 178.

³⁷Nimet Taşkiran, *Haseki'nin Kitabı*, İstanbul, Haseki Hastahanesini Kalkındırma Derneği Yayınları, Yenilik Basımevi, 1972

³⁸**Süleymaniye Vakfiyesi**, mukaddimeyi ve metni hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962

³⁹**Nurbânu Valide Sultan Vakfiyesi**, H.990/M.1582, VGMA; nr.2113, sayfa.281, sıra.50

Bayezid külliyelerinin gelirleri ele alınırken bu çalışmadaki ilgili kısımlar kullanılmıştır.⁴⁰ Tahrir defterlerinde külliyelerin gelir kaynaklarına yer verilirken, giderlerine yer verilmemiştir. Yıllık muhasebe kayıtlarında ise külliyelerin gelir kaynakları ve giderleri teferruatlı bir şekilde yer almıştır. Fatih Külliyesi'ne ait H.894-895 yıllarına ait muhasebe kayıtları Ömer Lütfi Barkan tarafından "Fatih Câmi ve İmareti Tesislerinin 1489/1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları" adıyla yayınlanmıştır.⁴¹ Edirne Külliyesi'ne ait H.895/896 tarihli muhasebe kayıtları Barkan tarafından "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları" adıyla Belgeler Dergisi'nde yayınlamıştır.⁴² Süleymaniye Külliyesi'ne ait H.993/994 (M.1585/1586) tarihli muhasebe kayıtları yine Barkan tarafından "Süleymaniye Cami ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu H.993/994 (M.1585/1586)" adıyla Vakıflar Dergisi'nde yayınlamıştır.⁴³ Barkan'ın bu çalışmalarındaki dârüşşifâlar ile ilgili kısımlar kullanılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Fatih Dârüşşifâsı ile ilgili H.999/M.1591 tarihli Muhasebe Defteri (MAD,nr.5103), H.1007/M.1599 tarihli muhasebe kayıtları (MAD, nr.5973), H.1031/M.1622 tarihli muhasebe kayıtları (MAD, nr.5080); Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı ile ilgili H.1023/M.1614 tarihli Muhasebe Defteri (MAD, nr.5773), H.1076/M.1666 tarihli Muhasebe Defteri (MAD, nr.2102); Haseki Dârüşşifâsı ile ilgili H.1027/M.1618 tarihli Muhasebe Defteri (MAD, nr.5705); Süleymaniye Dârüşşifâsı ile ilgili H.1002/M.1594 tarihli muhasebe kayıtları (MAD, nr.2056), H.1019/M.1610 tarihli Muhasebe Defteri (MAD, nr.1845), H.1056/M.1646 tarihli muhasebe kayıtları (MAD, nr.2080); Atîk Valide Dârüşşifâsı ile ilgili H.1076/M.1666 tarihli Muhasebe Defteri (MAD, nr.2263) Bu defterlerdeki dârüşşifâlar ile ilgili kısımlardan istifade edilmiştir.

⁴⁰Tayyib Gökbilgin, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar- Mülkler-Mukataalar**, İstanbul, Üçler basımevi, 1952

⁴¹Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", **İÜİFM**, c.XXII, sayı.1-2, Ekim 1962-Şubat 1963

⁴²Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.I, sayı.2, Temmuz 1964, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi

⁴³ Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu H.993/994 (M.1585/1586), **VD**, sayı. IX, 1971

Dârüşşifâlarda çalışan personelin tayinleri işlenirken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan MD, nr.4/154/1566; MD, nr.25/116/1273; KK, nr.239/78/16; KK, nr.253/220/7, İbnülemin Sıhhiye, nr.43 belgelerden istifade edilmiştir. Dârüşşifâlarda verilen tedavi hizmetleri çalışılırken Bursa Ş.S, nr. A 40/45, 211a; Bursa Ş.S, nr. A 129/152, 10b/1; Üsküdar Ş.S, nr. 144/6b-1 belgelerden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XV ve XVI. YÜZYILLARDAKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARININ KURUCULARI VE FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

1. KURUCULAR

Osmanlı devletinde, dârüşşifâlar genelde padişah (sultan), padişah anaları (valide sultan), veya hanımları tarafından kurulmuştur. Dârüşşifâlar, külliye içerisinde imâretten (aşevi) sonra gideri en yüksek olan birimdir. Bunun için dârüşşifâları geliri büyük vakıflarla idame ettirmek mümkündür. Halka kamu hizmetinin sunulduğu ve inşa edilmesi için büyük bir gelire ihtiyaç duyulan külliyeler, genellikle yüksek mevkideki kişilerin yapması gereken işlerin bir parçası olmuştur. Bu nedenle dârüşşifâlar ve içerisinde bulunduğu külliyeler, padişah ve valide sultanlar gibi yüksek geliri olan kişiler tarafından inşa ettirilmiştir. Valide sultanların böylesi büyük gelire sahip yapıları inşa ettirmek için gerekli olan gelirleri çeşitli kaynaklardan elde etmişlerdir. Bu kaynakların en önemlisi, hasekiyken yada oğlunun saltanatı sırasında kendisine tahsis edilen has topraklardan veya padişah tarafından kendisine temellük hakkı verilmiş topraklardan elde edilen vergilerdi.⁴⁴ Ayrıca valide sultanlar, büyük miktarlarda maaş almışlardır. Külliyelerin inşası, bakımı, yaşatılması ve personelin maaşları için vakıfların kurulmasını üstlenmekle, yönetici sınıfların üyeleri, devletin sorumluluğunda olan kentsel alt yapının büyük kısmını sağlamış oluyorlardı.⁴⁵ Külliyelerin büyüklüğü ve yeri, onu inşa ettiren kişinin sosyal ve politik statüsünün güvenilir bir göstergesi olmasının⁴⁶ yanı sıra kişinin hayırseverliğine de vurgu yapıyordu. Hayır işleri yapmak, padişahlar ve özellikle de kadınlar için en önde gelen

⁴⁴Peirce, a.g.e, s.282

⁴⁵Peirce, a.g.e, s.263

⁴⁶Peirce, a.g.e, s.263

etkinlik biçimiydi.⁴⁷ Vakıflar tarafından donatılan dârüşşifâlar ve benzeri yapılar, Osmanlı hayırseverliğinin yanı sıra Osmanlı namını ve meşrûiyetini pekiştirip sürekli kılma yolundaki çabalardı.⁴⁸ Bir vakıf eseri olan dârüşşifâlar ve içinde bulunduğu külliyeleer, Osmanlı şehir yapısının oluşmasında büyük bir rol oynamışlardır. Saltanat vakıfları tarafından yapılan bu külliyeleer, şehirlere Osmanlı damgası vurmanın bir aracı olmanın yanı sıra, Osmanlı egemenliğinin de bir işaretiydi.⁴⁹ Saltanat vakıfları tarafından kurulan bu 6 dârüşşifânın kurucuları şu şekildedir: Fatih Dârüşşifâsı-Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid Dârüşşifâsı-II. Bayezid, Hafsa Sultan Dârüşşifâsı-Hafsa Sultan, Haseki Sultan Dârüşşifâsı-Hürrem Sultan, Süleymaniye Dârüşşifâsı-Kanuni Sultan Süleyman, Atîk Valide (Nurbânu Sultan) Dârüşşifâsı-Nurbânu Sultan'dır.

1.1. Fatih Darüşşifası: Fatih Sultan Mehmed

Osmanlı Devletinin yedinci hükümdarıdır. H.27 Recep 835/M.30 Mart 1432 tarihinde Edirne'de doğmuştur.⁵⁰ Babası Sultan II. Murad, annesi Hûma Hatun'dur. II. Murad'ın dördüncü oğludur. 1443 yılında Manisa'ya vali olarak gönderilmiştir. Amasya valisi şehzade Alâeddin Ali Çelebi'nin vefatı üzerine tahtın tek varisi olmuştur.⁵¹ Tahtan çekilmeyi düşünen II. Murad oğlu Mehmed'i Edirne'ye getirtip, H.847/M.1444 yazında, tahtı resmen bıraktığını ilan ederek Anadolu'ya geçmiştir. Devletin henüz on iki yaşında olan tecrübesiz bir gencin eline bırakılması içeride ve dışarıda büyük buhranlara yol açmıştır.⁵² Haçlı ordusunun Tuna'yı aşması ve Sadrazam Halil Paşa'nın çağrısıyla II. Murad, Edirne'ye geldi ve 10 Kasım 1444'te Haçlı ordusunu

⁴⁷Amy Singer, **Osmanlı'da Hayırseverlik-Kudüs'teki Bir Haseki Sultan İmaretini**, çev. Dilek Şendil, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.85

⁴⁸Singer, **a.g.e.**, s.86

⁴⁹Singer, **a.g.e.**, s.185

⁵⁰Halil İncalcık, "Mehmed II", **DİA**, s.395, Mehmed Neşri ise (**Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, (yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), c.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995) s.683, Sultan Mehmed'in Hicretin sekiz yüz üçünde recebin yedinci günü (1 Nisan 1430) doğduğunu belirtmektedir.

⁵¹İncalcık, **a.g.m.**, s.395

⁵²İncalcık, **a.g.m.**, s.395

Varna'da ağır bir yenilgiye uğrattı.⁵³ Varna Savaşı sırasında ve sonrasında Mehmed tahttan çekilmemişse de fiilen padişah II. Murad'tı. Ancak II. Murat savaştan sonra, oğlunun geleceğini için tehlikeli olacağı düşüncesiyle fiilî durumu hakiki bir cülus haline getirmeden Manisa'ya çekilmiştir.⁵⁴ II. Murad 5 Mayıs 1446'da Edirne'deki yeniçeri isyanı sebebiyle, Sadrazam Halil Paşa'nın çağrısıyla bir kere daha Edirne'ye tahtına dönmüştür. II. Mehmed Manisa'ya gönderilmiş ve Zağanos ve Şehabeddin paşalar atabey olarak tayin edilmiştir.⁵⁵ 3 Şubat 1451 tarihinde ise, II. Murad'ın ölümü üzerine II. Mehmed, Edirne'ye gelerek H.16 Muharrem 855'te/M.18 Şubat 1451 on dokuz yaşında ikinci defa Osmanlı tahtına çıkmıştır.⁵⁶

II. Mehmed, 1451 yılından 1481 yılına kadar tahta kalmıştır. Bu 30 yıllık hükümlük döneminde devletin sınırları Tuna'dan Akdeniz'e kadar uzanmıştır. Fatih'in siyasi başarılarının içerisinde kuşkusuz en önemlisi İstanbul'un fethidir. 29 Mayıs 1453'de Konstantiniyye'yi ele geçiren II. Mehmed'in amacı, bu şehri imparatorluğun ebedi başkenti yapmaktır. Halil İnalçık'a göre: *"İstanbul'un fethi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin kuruluşu ve padişahın durumundaki değişikliklerle sonraki büyük fütuhatı hazırlayan esas olaydır. Fetih sayesinde II. Mehmed kendini bir dünya imparatorluğunun sahibi görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştır. Mehmed, kendisini artık evrensel bir imparatorluğun, Rum (Roma) kayserlerinin varisi olarak görüyor, mutlak bir iktidar sahibi olduğuna inanıyor, İstanbul'un her bakımdan tekrar bir cihan devleti merkezi haline gelmesini istiyordu. Genç ve muzaffer sultan, otuz yıllık saltanatını bu amacı gerçekleştirmeye harcadı."*⁵⁷

Fatih'in en büyük amacı, İstanbul'u dünyanın siyasi ve iktisadi merkezlerinden biri haline getirmek, nüfuslandırmak, imar etmek ve

⁵³Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.27

⁵⁴Halil İnalçık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, 1995 s.76–80

⁵⁵İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)**' de Çandarlı Halil Paşa'nın bir yeniçeri isyanı düzenleyerek II. Mehmed ve akıl hocalarını iktidarda uzaklaştırıp, II. Murad'ı 1446 Mayıs'ında yeniden tahta çıkardığını belirtmektedir.

⁵⁶İnalçık, **a.g.m.**, s.396

⁵⁷Halil İnalçık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009

kalkındırmak olmuştur. Fatih, şehri yağmasız almaya çalışmış, fakat başaramamıştır. Fatih, fetihten sonra dağılan ahaliyi toplamaya çalıştı. Sürgün usulüyle şehre nüfus getirip yerleştirme işini saltanatının sonuna kadar uyguladı. Şehrin etrafındaki bölgede savaş esirlerinden yerleştirerek 100 kadar köyü ihya etti. Şehre gelen yolları ve köprüleri tamir ettirdi. 1455'te meşhur Kapalıçarşı'nın çekirdeği olan Büyük Bedestan'ın yapılmasını emretti. Fatih, şehrin göbeğinde daha önce yaptırdığı ilk sarayı (Eski Sarayı) uygun bulmayarak Sarayburnu'nda Yeni Saray (Topkapı Sarayı) yaptırmıştır.⁵⁸ Mimari yapısına dokunulmadan Ayasofya Kilisesi tamir edilerek bir minare ilave edilip cami yapılmıştır.⁵⁹

Fatih, Osmanlı İstanbul'unun yaşadığı yeniden inşa sürecini, asıl itibarıyla vakıf-imaret sistemine dayandırmıştır.⁶⁰ Bu sistemle yapılan en önemli yapı, İstanbul'da bir cami, caminin etrafına dördü kuzeye ve dördü güneye tesadüf eden sekiz medrese ile tetimmeleri, mektep (Darü't-ta'lim), kütüphane, imârethâne (aşevî), dârüşşifâ (hastahane), gibi birimleri kapsayan Fatih Külliyesi'dir. Unan, Fatih Külliyesi'nin kuruluşuna zemin hazırlayan âmilleri üç ana başlık altında toplamıştır: *“Birincisi, aşiretten devlete ve devletten cihânşümûl bir imparatorluğa geçiş safhasında yönetimin, külliyenin kuruluşuna tekaddüm eden günlerde iyi yetişmiş devlet adamına duyduğu ihtiyacın artmış olması; ikincisi, İstanbul'un fethi ile cihânşümûl bir imparatorluk karakteri kazanan devletin, son derece belirgin bir merkezîyetçilik anlayışı benimsemesi ve bu anlayışın nazariyesini oluşturarak, hem bunu hem de buna dayandırılacak pratiği halka benimsetmekte kullanılabilecek nitelikte eleman yetiştirme ihtiyacı duyması; üçüncüsü, dinden kaynaklanan ve hayrât kavramı etrafında şekillenen cemiyete hizmet sunma, hayır işleme ve Hak'ın rızasını kazanma arzusu olduğunu belirtir.*⁶¹ İstanbul'un yeniden inşasında esas rolü, bütün Osmanlı

⁵⁸Inalcık, a.g.e, s.124–125

⁵⁹Uzunçarşılı, a.g.e, s.156

⁶⁰ Halil Inalcık, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2**, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, İlke Yayınları, 1996, s.326

⁶¹Fahri Unan, **Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003,s.5

şehirlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde olduğu gibi, vakıf müessesesi oynamıştır. İstanbul'da yaptırdığı bu yapıları devamlı şekilde tamir ve idame etmek, personelin maaşlarını ödemek için İstanbul'da devlete ait arazi, ev ve dükkân kiralalarının önemli bir kısmını, İstanbul dışında otuz beş köyü vakfetmiştir. Bundan başka İstanbul'da inşa ettirdiği Büyük Bedestan (Bezzâzistan), Sultan Pazarı, Beylik Pazarı'nın ve başka yerlerinin, dört hanın, 14 hamamın, 54 değirmenin gelirlerini yine aynı amaçla vakfetmiştir.⁶² Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurduduğu bu külliye, başından sonuna yeni bir girişim olduğundan bambaşka bir modeli temsil etmiştir.⁶³ Bu külliye, Osmanlılara özgü mekan ve malzeme kavramıyla kendisinden sonra kurulacak külliyelerin şeklini daha kapsamlı ifade etmesini sağlamıştır. Fetihden hemen sonra İstanbul, Osmanlı geleneğine uygun olarak baştan sona vakıf kültürü ile yeniden imar edilirken, inşa edilen bu büyük külliye içerisinde dârüşşifâ yerini almıştır.⁶⁴ Külliye içerisindeki dârüşşifâ, Osmanlıların İstanbul'da inşa ettikleri ilk dârüşşifâ olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Dârüşşifâ, Süleymaniye Dârüşşifâsı ve tıp medresesi kuruluna kadar, hem şehre verdiği sağlık hizmetiyle hem de pratik olarak sağladığı eğitim ve öğretim imkânlarıyla sağlık kuruluşlarının içinde ilk sırayı almıştır.

Fatih'in en önemli yanlarından birisi de eğitime verdiği önemdir. Osmanlı tarihinde, bilinen en eski eğitim kurumlarından olan Sahn-ı Seman'ı kurmuştur. Sahn-i Seman İstanbul'un ilk yükseköğretim kurumudur. İmparatorluğun en yüksek ilim müessesesi olarak yaptırılan Semaniye medreselerinde, talebenin bütün masrafları vakıf gelirinden sağlanmıştır. Fatih, bu medreselerin teşkilatlanmasında Türkistan'dan getirttiği astronomi âlimi Ali Kuşku'dan istifade etmiştir. Sahn-ı Semân, XVI. yüzyılda Kanuni tarafından yaptırılan Süleymaniye medreseleri zamanına kadar Osmanlı eğitim sisteminin en zirvesindeki yapı olmuştur.

⁶²Inalcık, a.g.e , s.126-127

⁶³Singer, a.g.e, s.125

⁶⁴Abdullah Kılıç, "İstanbul'un Şefkatli Yüzü Şifahâneler", **Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri, İstanbul Şifahaneleri**, Hazırlayan: Abdullah Kılıç, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2009

Fatih, tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşıyan, dünya hâkimiyetini amaç edinmiş kudretli bir asker ve geniş görüşlü bir kültür adamıdır.⁶⁵ Fatih, askeri başarılarla Osmanlı Devleti'ni büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Bilime, tarihe ve felsefeye özel ilgi göstermiştir. II. Mehmed'in küçüklüğünde okuma ve yazmaya karşı hiçbir eğilim göstermemiş ve hocası Molla Gürani kendisini azarladığı ve tehdit ettiği tarihi anekdotlara geçmiştir.⁶⁶ Çocukluğunda okuma ve yazmaktan hoşlanmayan padişah, gençliğinde Orta Çağların en büyük ilim ve irfan koruyucularından biri olmuştur. Boş zamanlarını bilginlerle tartışmalarla geçiren II. Mehmed, ilim ve felsefeye olan bu eğilimini bütün hayatı boyunca göstermiştir.⁶⁷ Fatih'in İslam dilleri dışındaki eserleri içinde topladığı kütüphanesindeki en önemli eserlerden biri de Claudius Ptolomaios yani doğunun Batlamyus diye tanıdığı büyük astronomi ve coğrafya bilgininin meşhur eseridir. Fatih, Ptolomaios'un coğrafyasını, Trabzonlu Gorgios Amirutres ve oğlu ile birlikte incelemiş, bu eseri tercüme ettirmiş ve bir dünya haritası yaptırmıştır.⁶⁸ Fatih filozof Amirutres ve oğlundan başka batılı bazı bilgin ve sanatçıları da payitahtında toplamıştır. Modern arkeolojinin kurucusu olan ve daha çok Anconalı Cyriacus olarak tanınan Cyriacus Pizzi Colli 1452-1454 yılları arasında Fatih'in yanında bulunmuş ve onunla birlikte İstanbul'a girmiştir. Venedikli ünlü ressam Gentile Bellini'nin 1479–1480 yıllarında İstanbul'a gelerek, sarayda yaşamış ve Fatih'in resimlerini yapmıştır.⁶⁹ Matematik ve astronomi bakımından, Osmanlıların parlak çağı Fatih zamanında Türkistan'dan İstanbul'a gelen Alâeddin Ali bin Muhammed Kuşçu ile başlamıştır.⁷⁰ Fatih aynı zamanda tıp ve zamanının tıbbi eserlerine de büyük ilgi göstermiştir. Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali bin Elhac İlyas Cerrahiyyetü'l-haniyyee adlı meşhur eserini Fatih'e takdim etmiştir.⁷¹

⁶⁵İnalcık, "Mehmed II", s.405

⁶⁶Hammer, **a.g.e.**, s.319

⁶⁷A. Adnan Adivar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Geliştirilmiş IV. Basımı Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Sevim Tekeli, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982 s.31

⁶⁸İnalcık, **a.g.m.**, s.406

⁶⁹Adivar, **a.g.e.**, s.39

⁷⁰Adivar, **a.g.e.**, s.47

⁷¹Süheyl Ünver "İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, c.XI, Ankara 2002, s.216

Sabuncuoğlu, Amasya Dârüşşifâsı'nın başhekimidir. Ayrıca Fatih zamanında Ahmed Kutbeddin-i Acemi, Hekim Mehmed Şükrullah-i Şirvani, Hoca Ataullah-i Acemi, Yakup Hekim gibi ünlü hekimler bulunmuştur.⁷² Osmanlı edebiyat tarihlerine göre kendisi de şair olan ve "Avni" mahlasını kullanan Fatih şiir ve edebiyata meraklı olup, İran ve Türk şairlerini çoğu zaman yanında bulundurmuştur.⁷³ Fatih, tarihe de ilgi göstermiştir. Rumca kâtip olarak yanına aldığı İmroz Adalı Kritovlov-Kritobulos devrin meşhur tarihini yazmıştır.⁷⁴ Hocazâde Muslihuddin, Molla Gürani ilimlerine de özel bir ilgisi vardı. Molla İlyas, Sicareddin Halebî, Molla Abdülkâdir, Hasan Samsûni, Molla Hayreddin hocalarındandır. Akşemseddin'in onun üzerinde büyük tesiri olmuştur.

Fatih 1481'de, Anadolu'ya doğru yeni bir sefere çıktı. Gelenek haline getirdiği usulüne uyararak, bu seferin amacını ve nereye yöneleceğini söylememiştir.⁷⁵ Ordu Üsküdar'dan Gebze'ye doğru yola çıkmıştır. Ama daha yolun başında hastalandı ve Üsküdar ile Gebze arasındaki Hünkarçayırı (Maltepe)'da H.4 Rebûlevvel 886'da/M.3 Mayıs 1481 tarihinde vefat etti.⁷⁶ Nikris hastalığından öldüğü sanılmakla birlikte, zehirlendiği de söylenir.⁷⁷

1.2. Edirne II. Bayezid Darüşşifası: II. Bayezid

Osmanlı Devletinin sekizinci hükümdarıdır. Babası II. Mehmed, annesi Gülbahar Hatun'dur. II. Bayezid H.851/M.1447 yılında doğmuştur.⁷⁸ 7 yaşına geldiğinde Osmanlı şehzadelerinin eyalet merkezi olan Amasya'ya Hadım Ali Paşa'nın lalalığında vali olarak gönderilmiştir. II. Mehmed'in Üsküdar ile Gebze arasındaki Hünkarçayırı (Maltepe)'nda 4 Rebûlevvel 886'da (3 Mayıs

⁷² Adivar, **a.g.e.**, s.53

⁷³ Adivar, **a.g.e.**, s.54

⁷⁴ Ünver, (2002), **a.g.m.**, s.214

⁷⁵ Hammer, **a.g.e.**, s.304

⁷⁶ Mehmed Neşri, **a.g.e.**, 841–843

⁷⁷ İnalçık, **a.g.m.**'de Fatih'in zehirlenerek öldüğü yolundaki iddiaları Aşıkpaşazade'de yer alan bilgilerin yorumuna dayandığını ve başka kaynaklarda bu bilginin doğrulanmadığını belirtmektedir. s.405

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II'de (İA, c.II, MEB, 1944, s.392) II. Bayezid'in doğum tarihi hakkında H.851/M.1447, H.856/M.1452, H.857/M.1452) olmak üzere bu üç tarihin gösterildiğini fakat ekseriyetle H.851/M.1447 tarihinin kabul edildiğini belirtmektedir.

1481) vefat etmesi üzerine İstanbul'a gelerek 22 Mayıs 1481'de Osmanlı tahtına çıkmıştır.

Bayezid döneminin en önemli olayları, Macaristan, Hırvatistan, Venedik ve Lehistan'a yapılan akınlar; Boğdan Seferi, Memlûklar ile olan muharebeler, Venedikliler ve Şah İsmail ile olan mücadelelerdir. Bayezid, 1483'de Rumeli'ye yaptığı seferde Hersek sancağını tamamen ilhak etmiş ve 1484 yılında yapılan Boğdan seferi Osmanlılara Tuna'nın kuzeyindeki Kili kalesi ve Akkermen mevkiini kazandırmıştır. Bu suretle Osmanlı toprakları ile Kırım arasında muvâsaka temin edilmiş ve Karadeniz'in batı sahili ele geçirilmiştir. Venedik'e yapılan muharebeler sonucu Mora'daki İnebahtı, Modon ve Koron limanları ele geçirilmiştir.

1511'de bir tarafta Bayezid'in oğulları arasında taht mücadelesi devam ederken, diğer tarafta ise Şahkulu isyanı patlak vermiştir. Yeniçerilerin desteğini kazanan Şehzade Selim, babasının ülkenin durumunu denetleyemediğini söyleyerek 24 Nisan 1512'de babasını tahtı bırakmaya zorlamıştır. Son günlerini Dimetoka'da geçirmek isteyen Bayezid henüz Dimetoka'ya varmadan Çekmece, Sazlıdere, Söğütlü veya Hafsa civarındaki Aya mevkiinde H.10 Rebiyülevvel 918/M.26 Mayıs 1512'de vefat etmiştir. Türbesi, İstanbul'daki cami'i haziresindedir.

II. Bayezid, devlet yapısını, Fatih Sultan Mehmed'in güçlü esasları üzerinde bulmuştur. Babasının otuz yıllık fetihlerini, onun nispeten barışçı olan iktidarı izlemiştir. Bazı kuruluşları tamamlamak ve bazılarını da esas şekline döndürmek gibi hizmetlerde bulunmuştur.⁷⁹

II. Bayezid, Osmanlı hükümdarlarının âlim ve şairlerindedir. Saltanatı müddetince ilim adamlarını, şair ve sanatkârları himaye etmiş, namına birçok eser yazılmıştır. Bu devirde, Osmanlı devletinin en ileri gelen astronom ve matematikçilerinden Mirim Çelebi adıyla meşhur olan Mahmud

⁷⁹Hammer, a.g.e, s.335

bin Mehmed yetmişmiştir.⁸⁰ Yine II. Bayezid döneminin meşhur matematikçilerinden Muzafferüddin Şirazi, İran'daki kargaşalık yüzünden İstanbul'a gelmiş ve medaris-i semaniyeye müderris olmuştur.⁸¹ Tıp ilminde de Fatih zamanındaki kadar olmasa da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bir kurum olarak hekimbaşılığa ait ilk vesikalar, II. Bayezid döneminden itibaren tespit edilebilmiştir.⁸² Muhiddin Mehmed, Hekim Hacı ve Ahi Çelebi dönemin ünlü hekimbaşılardır. II. Bayezid'in dostluğunu kazanan Ahi Çelebi Risâle-i Hasâtü'l-Kilye adlı böbrek ve mesane taşlarına ait bu risaleyi yazmıştır.⁸³ II. Bayezid tarih ilmine de önem vermiştir. Neşrî ve İdrisî döneminin ünlü tarihçilerindendir. Bu müellifler, II. Bayezid'in buyruğu üzerine kuruluşun kendi zamanının sonlarına kadar devletin tarihini yazmışlardır.⁸⁴ Osmanlı'ya irtica eden İdris-i Bitlisi'yi himaye ederek, ona meşhur Heşt Behişt adlı tarihini yazdırmıştır. Adlî mahlası kullanarak Türkçe ve Farsça şiirler yazdı. II. Bayezid'in yazdığı şiirlerden meydana gelen küçük hacimli bir divan Rumi 1308 tarihinde İstanbul'da basıldı. Kendisi hat sanatında da oldukça yetenekliydi. Edebiyata yoğun bir ilgi duyan Bayezid'in mührünü taşıyan birçok eser hâlen Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde mevcuttur.

II. Bayezid'in hükümdarlık yılları, istikrar ve güvenlik koşulları içinde ekonomik büyüme ve şehirleşme dönemi olmuştur.⁸⁵ İstanbul'un yedi tepesinin üçüncüsünde cami, imâret, kervansaray, mekteb ve medreseden oluşan külliye; Amasya'da cami, medrese, imâret ve mektebten oluşan külliye; Edirne'de Tunca nehri kenarında H.890/M.1486'da cami, medrese, imâret ve dârüşşifâdan oluşan külliye ve Amasya'da cami, mekteb, medrese ve zaviyeden oluşan külliye yapmıştır. Osmancık'ta Kızılırmak üzerinde dokuz, Sakarya üzerinde on dört, Gediz üzerinde on dokuz kemerli birer köprü kurdurmuştur.⁸⁶ Bu yapılar içinde Edirne'de inşa ettirdiği II. Bayezid

⁸⁰Adıvar, **a.g.e.**, s.61

⁸¹Adıvar, **a.g.e.**, s.63

⁸²Ali Haydar Bayat, **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.4

⁸³Bayat, **a.g.e.**, s.25

⁸⁴Hammer, **a.g.e.**, s.378

⁸⁵İnalcık, **a.g.e.**, s.38

⁸⁶Hammer, **a.g.e.**, s.378

Külliyesi, Edirne'nin konumu nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Edirne, İstanbul başkent olduktan sonra da, hem Balkanlar'a geçiş noktası olması hem de padişahların geçici ikametgâhları olmaya devam etmesi nedeniyle önemini daima korumuştur. II. Bayezid, Kili ve Akkerman fethine giderken, ordunun ihtiyaçlarını son bir daha gözden geçirmek için, Edirne'de kalmış ve külliye'nin kurulmasına bu esnada karar verilmiştir. Edirne halkı şehirde bir dârüşşifâ olmaması sebebiyle hastaların büyük bir sıkıntı çektiklerini ifade etmiş ve padişah'tan bir dârüşşifâ yaptırmasını istemişlerdir. II. Bayezid kendisinden beklenen bu isteği ve yardımseverliği yerine getirmiştir. Külliye kuruluş amacı olarak dârüşşifâ ekseninde kurulmuş ve şekillenmiştir.

1.3. Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifâsı: Ayşe Hafsa Sultan

Ayşe Hafsa Sultan,⁸⁷ Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesidir. Şehzade Selim ile evlendikten sonra onun sancak beyi olduğu Trabzon'da yaşamaya başlamış ve oğlu Süleyman'ı 1494 yılında burada dünyaya getirmiştir. Oğlu Şehzade Süleyman, II. Bayezid tarafından 1509'da Kefe sancak beyliğine, Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra da, Saruhan sancak beyliğine tayin edilince, oğluyla birlikte önce Kefe'ye, ardından Manisa'ya gitmiştir.⁸⁸ Hafsa Sultan, Yavuz Sultan Selim'in kardeşleriyle mücadeleleri; İran ve Memlûk seferleri münasebetiyle, arada bazı vasıllar olsa da, oğlu Şehzade Süleyman ile üç yıl Kefe'de, sekiz buçuk yıl da Manisa'da kalmıştır.⁸⁹ Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim'in 22 Eylül 1520'de vefat etmesi üzerine tahta çıkmış, annesini de İstanbul'a getirmiştir. "Valide sultan"(mehd-i ulyâ) olarak on üç yıl beş ay

⁸⁷Ayşe Hafsa Sultan'ın kökeni hakkında müverrihler arasında ihtilaflar vardır. Bazı müverrihler, onun Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın kızı olduğunu ileri sürmüşlerdir. (İbrahim Hakkı Konyalı "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfîyesi ve Manisa'da Hayır Eserleri" **VD**, VIII, s.47; Nihat Nuri Yörükoğlu, **Manisa Bîmârhânesi**, Aynı yazar "Hafsa Sultan" **Türk Ansiklopedisi**, c.XVIII s.315; İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948 s.13-14; Mustafa Alkan "Manisa'da Hafsa Valide Sultan Bîmârhânesi", s.1166). Bazı müverrihler ise Hafsa Sultan vakfîyesinde babasının adının "Abdulmuin" olarak geçmesinden dolayı onun cariyeye asıllı olduğunu ileri sürmüşlerdir. (M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK, Ankara 2001, s.30; Ali Haydar Bayat "Hafsa Sultan" **DİA**, c.XV, İstanbul 1997, s.122)

⁸⁸Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan" **D.İ.A**, c.XV, İstanbul 1997, s.122

⁸⁹Mustafa Alkan, "Manisa'da Hafsa Valide Sultan Bîmârhânesi", I.Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-X. **Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, c.II, 2008, s.1167,

yirmi yedi gün yaşayan Ayşe Hafsa Sultan, 19 Mart 1534 tarihinde vefat etmiş,⁹⁰ Yavuz Sultan Selim'in türbesi yanına defnedilmiştir. Daha sonra oğlu Kanunî Sultan Süleyman, mezarının üzerine bir türbe inşa ettirmiştir.⁹¹ Ayşe Hafsa Sultan'ın Osmanlı tarihinde "sultan" unvanını alan ilk kadın olduğu kabul edilmektedir.⁹² Kanuni Sultan Süleyman annesi Hafsa Sultan'ın devlet işlerine karışmasına müsaade etmiş ve onun dileklerini yerine getirmiştir.⁹³ Kanuni Sultan Süleyman üzerinde etkili olan Ayşe Hafsa Sultan, üzerindeki etkisini kullanarak, Kanunî'nin hanımları Mahidevran ile Hürrem arasındaki rekabeti önlemiştir.⁹⁴

Hafsa Sultan, Süleyman'ın Manisa'daki sarayında günlük 200 akçe aylık 6000 akçe maaş alıyordu. Bu şehzade sancağı maaş defterindeki en yüksek maaştı ve şehzadeninkinin üç katıydı.⁹⁵ Hayırseverliği ile tanınan Ayşe Hafsa Sultan, 1523'de Manisa'da cami, medrese, şadırvan, mekteb, imâret, hamam ve hankâhtan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Hafsa Sultan'ın inşa ettirdiği külliye, kendisinden önceki padişah kadınlarının yaptırdıklarından daha büyük bir külliye idi. Caminin iki minaresi vardı. Bu o zaman kadar sadece padişahlara ayrılmış bir onurdu. Manisa'daki külliyesi, "Sultan" adıyla anılan ilk vakıftır.⁹⁶ Külliye, bu duruma uygun düşecek şekilde "Sultaniye" diye tanınmıştır.⁹⁷ Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı, oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın sancak beyliği döneminde edindiği servetini, Anadolu Vilayeti'ne tabî Saruhan, Aydın, Menteşe ve Hüdâvendigâr (Bursa) sancaklarından aldığı mülklerini, Manisa'da yaptırdığı bu külliyesine vakfetmiştir. Hafsa Sultan, sadece bir külliye inşa ettirip, bu külliye mülkleri vakfetmemiş aynı zamanda, bu külliyenin çevresine yerleşimi teşvik etmiştir. Külliye etrafındaki arsalar kiraya verilmiş veya satışa çıkarılmış, bu arazi

⁹⁰Bayat, **a.g.m**, s.122

⁹¹Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK, Ankara 2001, s.30

⁹²Çağatay Uluçay, **Harem II**, TTK Ankara 1992, s.61

⁹³Uluçay, **a.g.e**, s.64-65

⁹⁴Uluçay, **a.g.e**, s.61

⁹⁵Peirce, **a.g.e**, s.69

⁹⁶Singer, **a.g.e**, s.105-106

⁹⁷Peirce, **a.g.e**, s.264-265. Peirce, Hafsa Sultan'ın inşa ettirdiği bu külliyenin, Hürrem Sultan'ın emperyal çaptaki inşaat işlerinin öncüsü olduğunu belirtmiştir.

üzerine ev yapanlar vergiden muaf tutulmuştur.⁹⁸ Dârüşşifâ, Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra oğlu Kanuni tarafından 1539 yılında külliyyeye ilave edilmiştir.

1.4. İstanbul Haseki Sultan Darüşşifası: Hürrem Sultan

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi, II. Selim'in annesidir. Batı kaynaklarında Roxelano, Roza, Rossa, Rosanne, Ruziae, La Rossa; Osmanlı kaynaklarında ise Haseki ve Hürrem Sultan olarak geçmektedir.⁹⁹ Bugün Ukrayna sınırları içinde kalan, o dönemde Lehistan hâkimiyetinde bulunan Rogatin (Rohatyn, Ruthene) bölgesinde yaşayan fakir bir Katolik papazın kızıdır. Asıl adı Alexandre Lisowska'dır. Çoğu müverrihin bir Rus papazının kızı olduğunu belirtmesine rağmen, İtalyan, Fransız hatta Çerkez olduğunu iddia edenlerde vardır.¹⁰⁰ Yavuz Sultan Selim döneminde Kırımlıların Ukrayna ve Galiçya'ya yapılan akınları esnasında esir alınmıştır.¹⁰¹ 14–17 yaşında iken cariyeye olarak Osmanlı sarayına girmiştir. Hafsa Sultan veya Makbul İbrahim Paşa tarafından Şehzade Süleyman'a takdim edildiği kabul edilmektedir.¹⁰² Kendisine Hürrem adı verilmiş ve sarayda iyi bir terbiye görmüştür.¹⁰³ Zekâsı ve cazibesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın gözdesi olmuştur. 1521'de Şehzade Mehmed'i dünyaya getirttikten sonra haseki unvanını almıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'a olan teveccühü, Kanuni'nin daha önce hasekisi ve Şehzade Mustafa'nın annesi Mahidevran Gülbahar Sultan ile Hürrem Sultan arasında

⁹⁸Çağatay Uluçay, “Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar” **Kanuni Armağan Kitabı**, Ankara, 1970, s.231

⁹⁹Cahit Baltacı, “Hürrem Sultan” **DİA**, c.XVIII, İstanbul 1998, s.498; Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s.34

¹⁰⁰Uluçay, **a.g.e.** s.34; Nimet Taşkiran, *Hasekini Kitabı*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1972, s.15

¹⁰¹Yılmaz Öztuna *Türkiye Tarihi*'nde (c.VI, s.182) Hürrem Sultan'ın Ukran ırkından olduğunu, Kırım Türkleri tarafından esir edildiğini, bu arada dokuz yaşında olduğunu, 1506 doğduğunu ve Kırım Hanı tarafından Saray-ı Hümayûn'a hediye edildiğini belirtmektedir. Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar**'ında (çev. Ayşe Berktaş, 4. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, 2002, s.77) Hürrem'in büyük olasılıkla, o sırada Polonya'nın bir parçası olan Batı Ukrayna'dan olduğunu, adının Aleksandra Lisowska ve Rutenyalı bir rahibin kızı olduğunu, Tatar yağmacılar tarafından Dinyester üzerinde Lvov yakınındaki Rogatin kentinde esir alındığını, sultana cülûs hediyesi olarak sunulmuş olabileceğini belirtmiştir.

¹⁰²Baltacı, **a.g.m.** s.499

¹⁰³*Hürrem, Farsça bir kelime olup, neşeli anlamına gelmektedir. Muhtemelen kendisinin neşeli olmasında dolayı bu isim verilmiştir.

rekabete neden olmuştur. Oğlu üzerinde büyük etkisi bulunan Hafsa Sultan'ın baskısı ile bu rekabet önlenmiştir.¹⁰⁴ Fakat Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra, Hürrem Sultan Osmanlı haremının hâkimi olmuştur. Mahidevran Gülbahar Sultan'ı, Şehzade Mustafa'nın yanına göndermiştir. O dönemde ananeye göre cariyelerle nikâh mecburi olmamasına rağmen Hürrem Sultan, Kanuni ile nikâhlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kadınların devlet işlerine karışması Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hürrem Sultan ile başlamıştır.¹⁰⁵ Hürrem Sultan, Osmanlı hanedanının Avrupa'da en çok tanınan kadını olmuştur.¹⁰⁶

Kanuni'nin sevgisini kazanan ve sarayda nüfûz ve hâkimiyet kuran Hürrem Sultan, kendi oğullarından birinin Kanuni'den sonra padişah olması için çabalamıştır. 25 Ocak 1541 gecesi Eski Saray'da (Saray- Atîk-i Amire) çıkan yangın sonucu haremi, Yeni Saray (Topkapı) taşıttı ve harem protokolünü başlatmıştır.¹⁰⁷ Kızı Mihrimah Sultan'ı Rüstem Paşa ile evlendirip, paşanın vezîr-i a'zam olmasında rol oynamıştır. Aynı zamanda Şehzade Mustafa'nın Manisa'dan alınıp merkeze daha uzak olan Amasya'ya gönderilmesinde etkili olmuştur. Fakat Hürrem Sultan, saltanata aday yapmak istediği oğlu Şehzade Mehmed'in 1543 yılında ölümü üzerine, oğulları Selim ve Bayezid'tan birinin özellikle de Bayezid'in olmasına çaba sarf etmiştir. 1533 İran seferi sırasında Konya Ereğli'de Şehzade Mustafa öldürüldü. Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra Şehzade Cihangir Halep'te ölünce Hürrem Sultan'ın Bayezid ve Selim oğulları hayatta kalmıştır. Bundan sonra Hürrem'in hayatı hastalıkla geçmiştir. Hürrem Sultan 26 Cemâzelâhir 965'te/M.15 Nisan 1558 İstanbul'da vefat etti, Süleymaniye Cami avlusuna defnedilmiştir. Mezarının üzerine daha sonra Kanuni tarafından türbe yaptırılmıştır.

¹⁰⁴M. Tayyib Gökbilgin, "Hürrem Sultan", **İA**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, c.5, 1964, s. 594

¹⁰⁵Uluçay, **Harem II'de** (s.47) Kadınların devlet işlerine karışmalarını Kanuni döneminde Hürrem Sultan ile başladığını, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın da devlet işlerine karıştıklarını fakat bunların gelip geçici olduğunu belirtmiştir.

¹⁰⁶Peirce, **a.g.e**, s.141

¹⁰⁷Baltacı, **a.g.m**, s.499

Osmanlı Hanedanının ilk meşhûr ve marûf sultanı¹⁰⁸ olan Hürrem Sultan, Kanuni'nin hasekisi olarak günde 2000 akçe almıştır.¹⁰⁹ Kendisine verilen bu ayrıcalığı çok iyi değerlendiren Hürrem Sultan, elde ettiği bu büyük gelir ile birçok hayır eseri yaptırmıştır. Hürrem tarafından veya onun adına yapılan bu eserlerin yeri ve sayısı konusunda dikkat çekici özellikler söz konusudur. Hürrem Sultan'dan önceki padişah kadınları ve valide sultanlarının yaptırdığı eserler taşra merkezinde yer alırken, onun yaptırdığı eserler imparatorluğun başkentinde yer almıştır. Bu da, Hürrem Sultan'ın itibarının elle tutulur kanıtını ifade etmektedir.¹¹⁰ Padişahların kadınları arasında, sayıca en fazla ve en büyük yapılar Hürrem Sultan tarafından veya onun adına yaptırılmıştır.¹¹¹ Bu yapılardan ilki, İstanbul'da o zaman Avrat pazarı bugün Haseki denilen semtte cami, şadırvan, medrese, mekteb, imâret ve dârüşşifâdan oluşan külliye'dir. Bu külliye, hayatta olan bir padişahın eşi ya da cariyesi için yapılmış tek külliye'dir.¹¹² Kudüs'teki cami, imâret ve imâretle bağlantılı beş odadan oluşan külliye. Kudüs'teki imâret kurulduktan bir yıl sonra Hürrem Sultan ölmüştür. Bu, onun kurduğu son vakıftır.¹¹³ Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurduğu vakıf, kurulma biçimi ve yönetim açısından Osmanlı saltanat vakıflarının tipik bir örneği olmuştur.¹¹⁴ Hürrem Sultan gücünün ve yardımseverliğinin işareti olan bu külliye'yi kurmakla Kudüs'te varlığının hissettirmiştir.¹¹⁵ Mekke ve Medine'de birer imâret; Meriç üzerinde Cısr-i Mustafa Paşa'da cami, kervansaray ve imâretten oluşan külliye inşa ettirmiş; Edirne'ye su getirterek çeşmeler açtırmıştır. Bu tesisler için muhtelif yerlerde köy ve mezralar temlik ederek zengin evkaflar oluşturulmuştur.

¹⁰⁸Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 34

¹⁰⁹Peirce, **a.g.e.**, s.172

¹¹⁰Peirce, **a.g.e.**, s.264

¹¹¹Peirce, **a.g.e.**, s.65

¹¹²Peirce, **a.g.e.**, s.273

¹¹³Singer, **a.g.e.**, s.4

¹¹⁴Singer, **a.g.e.**, s.7

¹¹⁵Singer, **a.g.e.**, s.188

1.5. Süleymaniye Dârüşşifâsı:- Kanuni Sultan Süleyman

Yavuz Sultan Selim'in oğludur. Onuncu Osmanlı padişahıdır. Osmanlı kaynaklarında Kanunî Sultan Süleyman, batı kaynaklarında ise Muhteşem ve Büyük (Magnificent) Süleyman olarak geçmektedir. Kanunî Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da şehzade olduğu dönemde 6 Safer 900'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Trabzon'da yapmıştır. Şehzade Süleyman, sancak beyliğine çıkma yaşına basınca, Şehzade Selim oğlu için padişah II. Bayezid'tan bir sancak istemiş ve padişah kendisine Karahisar'a tayin etmiştir.¹¹⁶ Daha sonra Bolu sancağına ardından da Kefe sancağına gönderilmiştir. Babası, padişah olduktan sonra ise Saruhan sancak beyliği göreviyle Manisa'ya gönderilmiştir. Padişahın sefere çıktığı vakitlerde batı sınırını korumak için Edirne'de bulunmuştur. 1520'de babası Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine İstanbul'a gelerek tahta çıkmıştır.

II. Selim'in tek varisi olan Süleyman, Fatih'ten bu yana taht kavgasına girmeden tahtı elde eden ilk Osmanlı şehzadesidir.¹¹⁷ Kanuni Sultan Süleyman 1526 yılından 1566 yılına kadar, 46 sene hükümlanlık yapmıştır. Onun döneminde, Osmanlı orduları Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında birçok muharebeler yapmış, elde edilen başarılarla bu üç kıta üzerinde önemli toprak kazanımları olmuştur.¹¹⁸ Onun döneminde imparatorluk sınırları batıda Macaristan, doğuda Irak'ı içine alacak şekilde genişlemiş, Kuzey Afrika ve Yemen imparatorluk topraklarına dahil olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu en geniş sınırlarına taşıyan o olmuştur.

Kanuni'nin adını büyüten devrindeki siyasi başarılar olduğu gibi, esas kalıcı etkisi yaptırdığı kültürel ve sosyal kurumlardır. Kanuni ilk olarak oğlu Mehmed'in ölümü üzerine Şehzade Mehmed,¹¹⁹ babasının adına Sultan

¹¹⁶M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", **İA**, c.11, 1970 İstanbul, s.99

¹¹⁷Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlanlık ve Kadınlar**, çev. Ayşe Berktaş, 4. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, 2002, s.75

¹¹⁸Gökbilgin, **a.g.m**, s.148

¹¹⁹Peirce, **a.g.e**'de Kanuni'nin oğlunun ölümünden duyduğu üzüntü, Mehmed anısına İstanbul'da yaptırdığı görkemli cami ve türbede simgelendiğini ve Osmanlı geleneğine göre şehzadelerin onun

Selim Camii, kızı Mihrimah Sultan adına yaptırdığı Edirnekapı ve Üsküdar Camii, oğlu Cihangir'in ölümünden sonra yaptırdığı camii, Kırkçeşme denen suyolları, Manisa'da annesi Hafsa Sultan'ın yaptırdığı Sultaniye Külliyesi'ne birer ek olarak dârüşşifâ ve çifte hamam yaptırmıştır. Esas onun adını edebileştiren Mimar Sinan'ın eseri Süleymaniye'dir. Süleymaniye Külliyesi, cami, medrese, dârüşşifâ, imâret mektebten oluşmuştur. Hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla tıp medresesi inşa ettirmiştir. Süleymaniye, Kanuni'nin en büyük yapıtı olmuştur. *Singer'e göre, "İstanbul'a gelen hiçbir ziyaretçi ne Süleymaniye'yi gözden kaçırabilir ne de camisinin görkemli kubbesinden ve şehrin semalarına uzanan yan binalarından etkilenmeden geçip gidebilirdi."*¹²⁰ Kanuni, bu külliyeeye daimi gelir temin edecek zengin kaynaklar vakfetmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, ayrıca Kudüs'teki surları ve su dağıtım sistemini sağlamlaştırmak için büyük çaba ve para sarf etmiştir. Kubbetü's-Sahra ve Mescidü'l-Aksa'nın tamir masraflarını karşılamıştır. Böylece Kanuni, İslamiyet için kutsal önemi olan yerleri koruyup geliştireceğini cümle aleme hatırlatmış oluyordu.¹²¹

Kanuni Sultan Süleyman ilim ve kültür adamlarının hamisiydi. 46 yıllık saltanat hayatı boyunca Osmanlı uygarlığı büyük gelişme göstermiş, hukuk, matematik, mimarlık ve nakkaşlık alanlarında yetişen bilim ve sanat adamlarının yarattığı eserler kültür tarihimizin başyapıtları olarak yerlerini almışlardır. Kendisi de şair olan Kanuni, Muhibbi mahlası ile şiirler yazmıştır. Devletin en büyük şairi olan Bakî, Kanuni Sultan Süleyman'ın teveccühünü yakından görmüştür.¹²² Kelîle ve Dimne mütercimi Alâeddin Ali Çelebî, Kemal Paşazade, Ebüssu'ûd, Celal-zade, Hoca Sadeddin Efendi, Lütfi Paşa, Selanikli Mustafa onun zamanında yaşamış ünlü simalardır. Kanuni döneminde deniz coğrafyacılığında da önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlı donanması bir taraftan Atlas Denizi'ne diğer taraftan da Hint Okyanusu'na kadar uzanmış ve bu arada iki Osmanlı amirali Piri Reis ve Seydi Ali Reis

dönemine kadar Bursa'ya gömüldüğünü fakat Kanuni döneminde ilk defa bir şehzadenin İstanbul'a gömüldüğünü belirtmiştir.

¹²⁰Singer, **a.g.e**, s.81

¹²¹Singer, **a.g.e**, s.77

¹²²Hammer, **a.g.e**, s.628

deniz coğrafyacılığı ile ilgili önemli eserleri kaleme almışlardır. Piri Reis'in Kitab-i Bahriye ve Seydi Ali Reis'in Mir'ât-ül-memâlik denizcilik tarihinde iki önemli eserdir. Kanuni döneminde tıp ilminde de gelişmeler olmuştur. Kanuni, Süleymaniye Külliyesi'nde yaptırdığı medreselerden birini tıp ilmine ayırmıştır. Ali Çelebi, Sinaneddin Yusuf, Kaysuni Bedreddin bin Mehmed, Kosoni Mehmed bin Mehmed dönemin ünlü hekimbaşlarıdır.¹²³ Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Osmanlı devletinde her şeyi ile mümtaz bilginler, komutanlar ve devlet adamları yetişmiş ve bunlar sayesinde iktidar ve liyakatin her türlüünde kemale erişilmiş; sanatta, edebiyatta ve mimaride şaheserler ortaya çıkmıştır.¹²⁴

Kanuni, Zigetvar Kalesi'ni kuşatılması sırasında 7 Eylül 1566'da vefat etmiştir. Daha sonra na'şısı İstanbul'a getirilerek Süleymaniye Camii avlusundaki türbesine defnedilmiştir.

1.6. Toptaşı Atîk Valide Dârüşşifâsı: Nurbânû Sultan

II. Selim'in eşi, III. Murad'ın annesidir. Atîk valide sultan olarak da anılmaktadır. Kökeni hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Asıl adının Cecilia olduğu, Para (Paros) adasında doğduğu, Para adasının idarecisi Nicola Venier'in kızı olduğu ve 1537'de Barboros Hayreddin Paşa'nın Adalar seferi sırasında esir alındığı ve cariye olarak saraya sunulduğu belirtilmektedir. Diğer bir rivâyet ise Venedik idaresindeki Korfu adasının Assumati köyünden bir Grek ailenin kızı olup, Ekim 1537'de yedi yaşında iken esir alındığı ve adının Kali olduğudur.¹²⁵ Nurbânû küçük yaşlardan itibaren Osmanlı sarayında terbiye görmüştür. II. Selim'in haremine Manisa'da dâhil olmuştur.¹²⁶ Güzelliği ile II. Selim'in hasekisi olma mertebesine ulaşmıştır.

¹²³Bayat, **a.g.e.**, 33–34

¹²⁴Hammer, **a.g.e.**, s.553

¹²⁵İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", **D.İ.A.**, c.XXXIII, İstanbul 2007;

¹²⁶Uluçay, **a.g.e.**, s.40; İlhan Şahin ise (**a.g.m.**, s.250) Nurbânû Sultan'ın H.950/M.1534'de Şehzade Selim'in İstanbul'dan Konya'ya sancak beyi olarak gönderilişi sırasında muhtemelen onun haremde yer aldığını ve III. Murad'ı Şehzade Selim Manisa'da sancak beyi olduğu dönemde dünyaya getirdiğini belirtmektedir. Peirce, **a.g.e.**'de (s.122) Nurbânû'nun 1543'te şehzade sancağı Konya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Selim'in haremine dâhil olduğunu, kısa bir süre sonra ise orada şehzadenin ilk çocuğu olan kızını doğurduğunu belirtmektedir.

1546'da tahtın tek vârisi olan III.Murad'ı dünyaya getirmiştir. H.982/M.1572'de oğlu III. Murad'ın tahta geçmesinden sonra saraydaki konumu daha da güçlenmiş, haremde söz sahibi olmuş ve devlet işlerine karışmıştır. Nurbânû Sultan devlet adamlarına baskı yaparak, adamlarını diledikleri işlere ve yerlere tayin ettirmiştir.¹²⁷ Oğlu üzerinde büyük etkisi olan Nurbânû Sultan döneminde valide sultanlık yüksek bir statüye ulaşmıştır.¹²⁸ Kendi şahsi işleri için Yahudi asıllı Kira Ester Handali'yi kullandığı¹²⁹ ve mali konularda Nakşa Dükü Joseph Nassi ile ilişki içinde bulunduğu için Yahudi olduğu söylentisi yayılmıştır.

Nurbânû Sultan, Bahçe sarayında 22 Zilkade 991'de (7 Aralık 1583) vefat etmiştir. Ayasofta'da, eşi II. Selim'in türbesine defnedilmiştir. Annesini çok seven III. Murad, annesi öldüğü zaman, matem elbiseleri giymiş, Fatih'e kadar cenazesinde bulunmuştur.¹³⁰

Nurbânû Sultan, II. Selim'in hasekisi olarak günde 1100 akçe, valide sultan olarakta günlük 2000 akçe almıştır.¹³¹ Bu o dönem için çok yüksek bir ücretti. Nurbânû Sultan elde ettiği bu ayrıcalıkla İstanbul Üsküdar'da cami, medrese, dârüşşifâ, imâret ve mektebten oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Külliye gelir sağlaması için Sivas'ın güney kısmında geniş bir bölgeyi içine alan Yeni İl kazasının vergi gelirlerini vakfetmiştir. Nurbânû Sultan'ın Yeni İl haslarından yılda 4 milyon akçe gelir elde edilmiştir.¹³² Valide Sultan tarafından inşa ettirilen bu külliye, onun yükseltilen statüsünü başkent ahalisine açıkça göstermiştir.¹³³ Üsküdar semti arkasındaki bir tepede inşa edilen ve kentin diğer bölgelerinden görülebilen bu yapı, 1557 yılında Süleymaniye'nin yapılmasından 1617'de I. Ahmed camiinin yapılmasına

¹²⁷Uluçay, **Harem II**, s.48

¹²⁸Şahin, **a.g.m**, s.250; Peirce, **a.g.e**'de (s.251) padişahın annesine resmi bir unvan olarak "valide sultan" denilmesi III. Murad'ın saltanatı sırasında olduğunu ve "valide alay"ının onunla başladığının kabul edilmesini Nurbânû'nun otoritesinin kanıtı olduğunu belirtmiştir.

¹²⁹Şahin, **a.g.m**, s.251

¹³⁰Uluçay, **a.g.e**, s.65

¹³¹Şahin, **a.g.m**, s.251

¹³²Peirce, **a.g.e**, s.285

¹³³Peirce, **a.g.e**, s.253

kadar geçen dönemde hanedan üyeleri tarafından başkentte yaptırılan tek selatin cami olmuştur.¹³⁴

2. DÂRÜŞŞİFÂLARIN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

Her toplumda kurumlar siyasi, iktisadi, ve kültürel zaruretlerin bir sonucu olarak doğmuşlardır.¹³⁵ Bu kurumlar nesilden nesile veya bölgeden bölgeye kültürel etkileşimin yaşandığı ortak mekanlar olmuştur.¹³⁶ Osmanlı Devleti'nde, dârüşşifâların içinde bulunduğu, kültürel etkileşimin yaşandığı en temel sosyal mekanlar olarak külliye, vakıflar yoluyla inşa edilmişler ve ayakta kalabilmişlerdir.

Külliye, sağlık, ibadet, eğitim-öğretim, ticaret vb. fonksiyonları karşılamak üzere kurulan çeşitli yapı birimlerinin bir arada planlanıp inşa edildiği sosyal kuruluştur. Bir külliye meydana getiren yapılar cami, medrese, dârüşşifâ, imâret, tabhâne, mekteb, kütüphane, çarşı, han, hamam, muvakkithâne, çeşme gibi yapılardır. Bir külliye oluşması için bu yapıların hepsinin bir arada bulunması şart değildir. Bu yapılardan birkaçının bir arada mimari bir kompozisyonda inşa edilmesi, külliye oluşması için yeterli olmuştur.¹³⁷ Külliye genelde kurucusunun adı ile anılmışlardır. Fatih Külliyesi, II. Bayezid Külliyesi, Süleyman Külliyesi gibi. Külliye ayrıca imâret adı ile de anılmışlardır. Fatih İmâreti, II. Bayezid İmâreti, Süleymaniye İmâreti gibi. Külliye gerek hayır eserleri gerekse gelir getiren birimleri ile ele alındığında, bu yapıların ne sadece hizmet üretilen ne de gelir getiren birimlerden oluştuğu söylenebilir. Külliye, gelir kaynaklarını temsil ettiği kadar, hizmet üretilen ve bu hizmetlerin sunulduğu kişiler itibarıyla, toplumun çeşitli kesimleri ile farklı derecelerde ilişkileri bulunan müesseseler

¹³⁴Peirce, a.g.e, s.248

¹³⁵Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara, TTK, 2003, s.37-53

¹³⁶Mustafa Alkan, "Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu" I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı 9 Nisan 2006 Bildiriler, Ed. Fikret Türkmen, Güler Gülsevin, Ankara, Lazer Ofset Matbaa, Kasım 2007, s.87

¹³⁷Gönül Cantay, "Türk Mimarisinde Külliye" Türkler, c.VII, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 836

olmuşlardır.¹³⁸ Külliyyelerin kuruluşları, sadece yaptıranın hayır anlayışı ile ilişkili olmamış, yapıların ihtiyaca cevap verebilecek çeşitlilikte ve hacimde olmasına dikkat edilmiştir.¹³⁹ Bu durum her dönemde külliyyeyi yaptıran kişinin sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişmiştir. Ekonominin güçlü olduğu dönemlerde buna paralel olarak büyük hacimli ve ihtişamlı külliyyeler inşa edilmiştir. İnşa edilen bu külliye birimlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla vakıflar tesis edilip, vakfiyeler düzenlenmiştir. Bir külliyyenin kuruluşunda sadece ekonomik güç baz alınmamış ayrıca külliyyenin yapılacağı bölgenin konumu da önemli bir unsur teşkil etmiştir. Külliyyenin şehir dokusu içindeki durumu, yol ve ticaret merkezleri ile olan ilişkisi daima göz önünde tutulmuştur. Cami, medrese, dârüşşifâ, hamam, kervansaray gibi yapıları ve bu yapılara devamlı bir gelir sağlamak için (her biri bir sınıf sanat ve ticaret erbabına tahsisi edilmek üzere) inşa edilen çarşı, han, değirmen, fırın, pazar yeri gibi *bir inhisar ve imtiyaz mevzuu olan tesis ve mahalleri* ile külliyyeler, yeni kurulacak şehrin veya kurulmuş olan eski bir şehrin, imar ve iskanında yeni bir semtin çekirdeğini oluşturmuşlardır.¹⁴⁰ Külliyyeler inşa edildikleri yörenin halkı ile ilişkilerini dini, ticari, sağlık, eğitim hizmetleri ve sosyal yardım anlayışı ile sürdürmüşlerdir.¹⁴¹ Külliyyelerin mimari olarak şehircilik manzumesi olarak ele alınmaları, Osmanlı Devleti'nin Edirne'ye ve İstanbul'a yerleşmesiyle başlamıştır.¹⁴² Devletin politik ve sosyal gelişmesine paralel olarak XV. yüzyıldan başlayarak, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar imparatorluğun birçok bölgesinde mükemmel yapı manzumeleri yapılmıştır.¹⁴³

Osmanlı dârüşşifâlarının en bariz mimari özelliği cami, medrese, imâret, tabhâne, kervansaray, hamam vs. den oluşan külliyyelerin birer

¹³⁸Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerin Personel Sistemi" **Türkler**, c.X, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 491

¹³⁹Cantay, **a.g.m.**, s.836–837

¹⁴⁰Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İÜİFM**, c.XXIII, sayı-2, Ekim 1962-Şubat 1963, s.239

¹⁴¹Cantay, **a.g.m.**, s.836–837

¹⁴²Feridun Akozan, "Türk Külliyyeleri", **VD**, sayı. VIII, 1969, s.306

¹⁴³Akozan, **a.g.m.**, s.306

parçası olarak planlanmış olmalarıdır.¹⁴⁴ Dârüşşifâlar, her zaman külliyelerin bir birimi olmuşlar ve bu yapı malzemesi içerisinde halka sağlık hizmeti sunmuşlardır. Külliye içerisinde önemli bir birim olan dârüşşifâlar, halka sağlık hizmetlerin sunulduğu birimler olarak hem mimari açıdan hem de fonksiyonel bakımdan külliye içerisindeki bu yerlerini daima korumuşlardır.

Osmanlılar, dârüşşifâ mimarisi olarak Anadolu Selçuklu'dan alınan mimari tarzı devam ettirmişler ve bu mimari geleneğe yepyeni anlayışlar katarak Osmanlı mimari geleneğini oluşturmuşlardır. Anadolu Selçuklular döneminde inşa edilen dârüşşifâlarda hem blok halinde medrese plan şeması, hem de çifte medrese plan şeması uygulanmıştır.¹⁴⁵ O dönemde eyvanlı-avlulu medrese plan şemasına bağlı kalınmış, (dikdörtgen planlı ortada büyük açık bir avluya revaklarla açılan ve revakların gerisinde mekanların, odaların yer aldığı) bu şemaya dayanılarak plan çeşitlenmesine sahip olunmuştur.¹⁴⁶ Osmanlılar dârüşşifâ mimarisinde bu revaklı avlulu medrese plan şemasını ana hatlarıyla kullanmışlardır. Osmanlı döneminde medrese plan şeması çeşitli şekillerde yorumlanarak sağlık hizmetlerine elverişli yapılar oluşturulurken, bu yapılar bünyesinde sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde sürdürebileceği merkezi plan şeması da, bu dönem dârüşşifâ mimarisinde doğmuş ve geliştirilmiştir.¹⁴⁷

2.1. FATİH DÂRÜŞŞIFÂSI

Bîmârhâne-i Ebûl-Feth¹⁴⁸ olarak da adlandırılan Fatih Dârüşşifâsı, Osmanlıların İstanbul'da inşa ve te'sis ettikleri ilk dârüşşifâdır. Osmanlı tıp tarihinde Fatih Dârüşşifâsı'nın özel bir yeri vardır. Fatih Dârüşşifâsı yapım zamanı ve hacim itibarıyla, Süleymaniye Dârüşşifâsı yapılarına kadar birinci, bundan sonra da ikinci büyük dârüşşifâsı olmuştur.¹⁴⁹ Ayrıca Süleymaniye

¹⁴⁴Terzioğlu, **a.g.m**, s.285

¹⁴⁵Cantay, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları**, s.24

¹⁴⁶Cantay, **a.g.e**, s.21

¹⁴⁷Cantay, **a.g.e**, s.29

¹⁴⁸Uludağ, **a.g.e**, s.98

¹⁴⁹Coşkun Yılmaz- Necdet Yılmaz, **a.g.m**, s.43

dârüşşifâsı ve tıb medresesi tesis edilene kadar, pratik olarak sağladığı eğitim ve öğretim imkânlarıyla başkentin tabip ihtiyacını karşılayan sağlık kuruluşlarının başında gelmiştir.¹⁵⁰ Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettiğinde bölgede sadece Aristo Hastahanesi vardı.¹⁵¹ Bu sağlık kuruluşunun İstanbul'un artan nüfusunun sağlık gereksinimine cevap vermesi imkânsızdı. Fatih Sultan Mehmed, bu ihtiyacı karşılayacak yeni bir külliye yapılmasını emretmiştir. Külliye'nin inşasına 1463 tarihinde başlanmış ve 1470 tarihinde bitmiştir.¹⁵² Mimarı Mimarbaşı Ayazağa'dır. Külliye 120.000¹⁵³ metrekarelik bir alanda, merkezinde cami, sekizi yüksek tahsil için sahn-i semân, sekizi de orta tahsil için mûsıla-i sahn (tetimme) olmak üzere on altı medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, tabhâne, imâret, kervansaray ve dârüşşifâdan oluşmuştur.¹⁵⁴ Fatih Sultan Mehmed, kendi adına yaptırdığı külliye için şehrin ortasında Bizans'ın büyük değer verdiği On İki Havari (Hagio Apostoloi) Kilisesi'nin yerini seçmiştir. Burada şehircilik bakımından benzersiz bir düzenleme yapılmıştır. Bütün binalar tam bir simetriğe göre yerleştirilmiştir.¹⁵⁵ Ortada cami ve caminin mihrap eksenine paralel bir hat üzerinde kuzeydoğuda en dışta dört tane Karadeniz Semaniye Medreseleri, caminin güneybatısında ise bu medreselere simetrik olarak dışta Akdeniz Tetimme Medreseleri ile yine içte Akdeniz Semaniye Medreseleri; Akdeniz Medreseleri ile cami arasında güneybatıdaki düzlükte tabhâne ile batı köşesinde imâret ve kervansaray; kütüphane ve mekteb Boyacı Kapısı ile Börekçi Kapısı dışında avlu duvarını paylaşarak inşa edilmiştir.¹⁵⁶

Dârüşşifâ, Fatih Camii'nin güneydoğu köşesinde, tabhânenin simetriğinde, Karadeniz tarafındaki medreselerin hizasında bulunan 10.500 metrekarelik etrafı duvarlarla çevrili alana inşa edilmiştir. 45.5x45.5m.'lik kare

¹⁵⁰Unan, a.g.e, s.76

¹⁵¹Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa 1984, s.40; Adnan Adıvar, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", İstanbul, **İÜFTD**, c.VI, sayı IX, 1954, s.7

¹⁵²**Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGM, s.37-38

¹⁵³E.Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Mimari Eserleri**, İstanbul, 1953, s.14, Oktay Aslanapa 108.000 metrekare, Ali Haydar Bayat ise 72.000 metrekare olarak göstermektedir.

¹⁵⁴**Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri**, VGMA, s.204-205-206

¹⁵⁵Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", **DİA**, c.XII, İstanbul 1995, s.244

¹⁵⁶Gülten Dinç, "Fatih Dârüşşifâsı ve Bugünkü Durumu", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 199

planlı yapı, alanın ortasında yer almaktadır.¹⁵⁷ Dârüşşifâ ortası açık avlulu, etrafında hücreleri olan medreseyi andırır bir yapıdır.¹⁵⁸ Etrafı on altı kubbeli revakla¹⁵⁹ çevrili olan avlunun ortasında şadırvan bulunmaktadır. Revakların gerisinde güneyde, ortada daha sonra bir mescid olarak kullanıldığı sanılan büyük bir yemekhane mekânı bulunmaktadır.¹⁶⁰ Bu mekânın her iki tarafında da simetrik olarak üçer oda vardır. Avlunun sağında ve solunda bulunan büyük mekânlar kubbeye örtülü olup, revak altına direk açılırken diğerleri küçük ve daha kapalıdır. Bu odaların bir kısmı kiler, bir kısmı matbah olarak düzenlenmiş kalanlar ise hasta odaları olarak kullanılmıştır. Revakların gerisindeki yirmi üç odadan,¹⁶¹ güneyde ortada bulunan kubbeli büyük mekânın yemekhaneden mescide dönüştürüldüğü sanılmaktadır. Evliya Çelebi, dârüşşifânın 70 odalı ve 80 kubbeli¹⁶² olduğunu söylemiştir. 1577 yılında dârüşşifânın yanında hastaların yıkanmaları ve çamaşırlarının temizlenmesi için bir hamam inşa edilmiştir.¹⁶³ Dârüşşifâ, bu yüzyılda Avrupa'nın en büyük hastahanesiydi.¹⁶⁴ (Plan 1: Fatih Dârüşşifâsı Planı)

¹⁵⁷Ali Haydar Bayat, “İstanbul Fatih Darüşşifası Receb 875 H/Aralık 1470” Darüşşifası” **Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.41

¹⁵⁸Nuran Yıldırım, “Fatih Külliyesi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul 1994, s.268

¹⁵⁹A. Süheyl Ünver, “Fatih Dârüşşifâsı Planı”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, c.6, sayı. 21–22, , 1943, s.26

¹⁶⁰Fahri Unan, **Kuruluşta Günümüze Fatih Külliyesi**'nde mescid konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Unan vakfiyelerde dârüşşifâ mescidi ile ilgili bilgi bulunmadığını, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan 1489–90 yıllarına ait muhasebe defterinde ise dârüşşifâ elemanları arasında imâm ve müezzin adları geçmediğini fakat umumi giderlerin kaydedildiği “harc-ı müteferrika” ve “meremmet”kısmalarında “mescid-i bîmâr-hâne” ibaresinin görüldüğünü ve kesin olmamakla birlikte, en azından 1489–90 yıllarında böyle bir mescidin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca XVI. asrın ortalarına ait imâret ve aşhânesinin tevzinamesinde, dârüşşifâ elemanları arasında imâm ve müezzin adlarının da geçtiğini, bu nedenle, en azından bu tarihlerde mescidin daimi kadrolu ve maaşları külliye gelirlerinden ödenen imâm ve müezzinlerin bulunduğunu kabul edebileceğimizi belirtmiştir.

¹⁶¹Mevcut olan plana göre dârüşşifâda yirmi üç oda bulunmaktadır.

¹⁶²Evliya Çelebi, **Seyahatname I**, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1996, s.128

¹⁶³Hoca Sa'deddin Efendi, **Tac'üt-Tevarih'de** (I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999 s.579) Fatih Dârüşşifâsına bağlı bir hamam olduğunu, hastaların ve elbiselerinin temizletildiği ve bunun için görevliler tayin ettiğini söylemektedir. Fahri Unan, **Kuruluşta Günümüze Fatih Külliyesi**'nde (s.80-81) külliye için vakfiyede böyle bir hamamdan söz edilmediğini, erken dönem muhasebe kayıtlarında, Hoca Sa'deddin Efendi'nin zikrettiği bu hamamla hizmetçilerin kaydının bulunmadığını ve böyle bir hamamın başlangıçta bulunmadığı ihtimalinin kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Unan H.8 Şaban 985/M.21 Ekim 1577 tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılan bir hükümden bu tarihte dârüşşifâda hamam bulunmadığını ifade etmektedir. Bu hükme göre, Reîs-i Etibbâ Hacı Musa, İstanbul kadısına başvurarak, Fatih Dârüşşifâsı'nda hamama ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Reîs-i Etibbâ Hacı Musa, Divan-ı

Arşivdeki bazı belgelerden dârüşşifânın depremlerin de etkisiyle harap olduğu ancak faaliyetine devam ettiği anlaşılmaktadır. Dârüşşifânın mütevellisi Osman Ağa 27 Zilkade 1239/M.24 Temmuz 1824 tarihli müracaatında binanın H.1179/M.1766 tarihli depremde hayli harap hale geldiği, kubbenin kurşunlarının giderek eksildiğini belirtmiş, bunların kaldırılmasını, dârüşşifânın da yıktırılarak arsasının satılmasını istemiştir. II. Mahmud ise dârüşşifânın ihyasını veya hana çevrilmesini uygun görerek Ser Mimârân-ı Hâssa Mustafa Efendi'ye keşif yapmasını emretmiştir. Dârüşşifâdan günümüze intikal eden eski plan da bu sırada hazırlanmıştır. Hazırlanan keşif raporunda dârüşşifânın imarının veya üstü ahşap çatılı 35 odalı bir han yapmanın maliyetinin yüksek olduğu belirtilmiş, dârüşşifânın yıkılmasının ve ahşap evler yapılmak üzere arsanın satılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Parmakkapı yangınında dükkânları yanan esnafın II. Mahmud'un emriyle buraya yerleştirilmesi ise dârüşşifânın akıbetini hazırlayan en önemli aşama olmuştur.¹⁶⁵ Bundan sonra dârüşşifâ iyice harap olmuştur. Yavaş yavaş yıkılarak, yerine ahşap barakalar ve binalar yapılmış ve dârüşşifâ ortadan kalkmıştır. 1906 çırçır yangını, 1910'da yapılan yol düzeltmeleri ve 1918 yangınında kalıntıların önemli bir kısmı yok olmuştur. 1950'den sonra bunlardan da pek bir iz kalmamıştır.¹⁶⁶ Bugün dârüşşifâdan hiçbir iz kalmamıştır. Fatih Külliyesi'nin birçok aksâmı ayakta kalabildiği halde dârüşşifâ yıkılmıştır. Dârüşşifânın kâin olduğu yerlerde şimdi evler vardır.

Hümâyûn'a başvurarak, bu hamamın yapılması için izin istemiştir. Hacı Musa'ya göre dârüşşifâyâ tahsis edilen meblağdan fazlalık oluşmuştur ve hamamın yapılması için ayrıca bir tahsisat yapılmasına gerek yoktur. Hamamın yapılması için izin çıkmıştır ve hamam yapılmıştır. Unan bu aşamada Hoca Sa'deddin Efendi söyledikleri ve ona atfen Süheyl Ünver'in (Fatih Külliyesi, s.45) 1577'de bir hamamın daha ilave edildiğini ifade etmesine şüpheli yaklaşmaktadır. Çünkü bu durumda dârüşşifâda iki hamam olduğu durumu ortaya çıkmaktadır. Fakat Reîs-i Etibbâ Hacı Musa, bir hamam yapılmasını isterken dârüşşifâda başka bir hamamın mevcudiyetinden veya var olan bu hamamın ihtiyaca cevap vermediğinden bahsetmemiştir. Bütün bu bilgilerden dârüşşifâda önceden bir hamamın var olup buna ek olarak ikinci bir hamamın inşa edildiği veya dârüşşifâyâ hamamın 1577 tarihinde yapıldığı ve bunun tek hamam olduğunu konusu netlik kazanmamıştır.

¹⁶⁴Ayşegül Demirhan Erdemir, **Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Bursa, Güneş-Nobel Yayınları, 1996, s.281

¹⁶⁵Enes, **a.g.m.**, s.276

¹⁶⁶Enes, **a.g.m.**, s.276

2.2. BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSI

II. Bayezid, Karadeniz kıyısındaki Kili ve Akkerman fethine giderken, seferlerde bir gelenek haline geldiği üzere ordunun ihtiyaçlarını son bir daha gözden geçirmek için, Edirne'de kalmıştır. İşte bu sırada, Edirne halkı şehirde bir dârüşşifâ olmaması sebebiyle hastaların büyük bir sıkıntı çektiklerini ifade etmiş ve padişah'tan bir dârüşşifâ yaptırmasını istemişlerdir. Bu talep üzerine padişah 23 Mayıs 1484 Cuma günü Tunca kenarında, sonraları yeni imâret olarak adlandırılan büyük bir külliye'nin temelini atmıştır.¹⁶⁷ Külliye'nin yapımı 4 yıl kadar sürmüş ve 1488'de bitmiştir. Vakfiyesinin tanzimi ise her ne kadar inşaat bitmeden başlamış ise de son şeklini alması daha da gecikmiştir.¹⁶⁸ Külliye şehir merkezinden uzakta, Tunca nehri kenarında etrafı duvarlarla çevrili 22.000 metrekarelik¹⁶⁹ bir alan üzerine inşa edilmiştir.¹⁷⁰ Külliye cami, medrese, dârüşşifâ, imâret,¹⁷¹mköprüden oluşmuştur.¹⁷² Cami külliye'nin

¹⁶⁷Hoca Sa'deddin Efendi, (**Tac'üt-Tevarih**, III, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 236–237) külliye'nin kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır: “*Gönlü deryalar kadar geniş olan padişah, devlet ve ikbalinin gölgeliklerini İstanbul'da kurarak karanlık günlerin döşegini dürdükten sonra, Kili ve Akkerman kalelerini fethetmeyi tasaları arasına almıştı. Rebiülâhırın dördüncü günü bu beldeden Edirne'ye doğru yola çıktı. Edirne şehrini şerefliendiren padişah halka geniş lütuf ve ihsanlarda bulundu. Önce bu büyük şehir ve eski taht kenti, gelen ve gidenlerin çokluğu, büyük bir ticaret kenti oluşu nedeniyle bir darüşşifaya gayetle muhtaç bulunuyordu. Hak ve adaletin hâkimi olan padişah, bu gönül çekici beldede benzeri olmayan bir darüşşifâ yaptırmayı amaç edinmişti. Ayrıca bir cami, medrese ve imarete inşa ettirerek bu eşsiz kenti ve şirin görünüşlü beldeyi genişletmeyi, hayır ve yardım kuruluşları ile bezemeyi kendisinin boynuna borç saymaktaydı. Yüce padişah, Tanrı rızasını kazanmak için sözü edilen ayın yirmi altıncü gününde uğurlu ve keremli elleriyle bu hayır kurumlarının temelini attı.*” Oruç Bey (**Oruç Bey Tarihi**, yayına hazırlayan: Nihal Atsız, İstanbul 1972, s.131) “*26 Rebiülâhır 888 Pazartesi günü Sultan Bayezid, Edirne'deki imaretin ve darüşşifanın temelini kendi eli ile attı.*” Münecimbaşı Ahmed Dede (**Münecimbaşı Tarihi**, c.III, Tercüman 1974 Arapça aslında Türkçeleştiren: İsmail Erunsal, s.381) “*H.889/M.1484 yılında Bayezid Han Kili ve Akkerman kalelerinin fethi için hazırlık yaptılar. Aynı yılın Rebiülâhırının dördünde Cuma günü, İstanbul'dan Edirne'ye doğru hareket buyurdular. Edirne'ye vardıklarında, Tunca nehri kenarında cami, imaret, medrese ve darüşşifâ yapılmasını emir buyurdular. Mübarek elleriyle bu binaların temellerini attılar.*”

¹⁶⁸Joseph Von Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi** IV, Mütercimi: Mehmed Atâ, İstanbul s.10

¹⁶⁹Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisı**, İstanbul 1986, s.125

¹⁷⁰Fatih Müderrisoğlu, “Edirne II. Bayezid Külliyesi”nde (**VD**, sayı XXII, Ankara, 1991) külliye'nin konumu ile ilgili dikkat çekici bir noktaya değinmiştir. Bu nokta, külliye'nin bir ırmak kenarında kurulmasına rağmen, arkasını ırmağa vermesidir. Müderrisoğlu bu durumun her ne kadar yön olayı ile izah edilirse de, tek sebebin bu olmadığını, külliye-mahalle ilişkisinin de yerleşim alanında rol oynamış olabileceğini düşünmüştür. Külliye alanının dış sınırına meskenlerin ve dükkânların, güneybatıya ise, değirmen, su dolabı ve çifte hamamın inşa edilmesini ancak bu ilişki ile izah edilebileceğini vurgulamıştır.

¹⁷¹Ratip Kazancıgil, **Edirne İmaretleri**'nde (İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Acar Matbaacılık, 1991, s.82) II. Bayezid İmaretinin, Osmanlı döneminde yapılıp bugünkü

merkezinde kuzey güney ekseninde inşa edilmiştir. Caminin doğu tarafında imâret, batı tarafında ise dârüşşifâ ve medrese yer almıştır. Külliye'nin mimarının kimliği konusunda kesin bir bilgi yoktur.¹⁷³ Edirne II. Bayezid Külliyesinin bir parçası olan ve dârüşşifâ avlusuna bir geçitle bağlı olan medreseyi, her ne kadar bazı yazarlar, bir tıbmedresesi olarak ele almışlarsa da vakfiyelerde buna ait bir kayıt yoktur.¹⁷⁴

Dârüşşifâ caminin doğusunda kuzey-güney yönünde yerleştirilmiştir. Dârüşşifâ birbirini tamamlayan üç ana bölümden oluşmaktadır.

1) Birinci avlu: Kuzey ve doğusunda giriş kapılarının da bulunduğu ince uzun dikdörtgen planlı revaklı avludur. Revakların arkasında içinde ocak bulunan altı oda ayrıca bir oda bulunmaktadır. Bu odaların tam karşısında doğu giriş kapısının sağında üç oda bulunmaktadır. Bu odalar ise kehhâlhâne, cerrâhhâne, kiler, mutfak, kayyumhâne, kavashâne ve tuvalet olarak kullanılmıştır.¹⁷⁵ Avlunun güneyinden ise ikinci avluya geçiş vardır. Geçiş kısmının sağ ve sol tarafında kapıları sahanlığa açılan, ocaklı iki büyük oda vardır.

2) İkinci Avlu: Enine dikdörtgen planlıdır. İç avlunun doğusunda ve batısındaki sofalardan içinde ilaçların saklandığı ikişer odaya geçilir. Bu avlunun kuzeyinde ise dârüşşifânın ana bloğuna ulaşılır.

3) Ana Blok: Ortasında şadırvan bulunan üstü fenerli kubbeye örtülü altıgen avlulu bir yapıdır. Bu avludan altı tane yazlık eyvana geçilir. Eyvanlardan ise içinde ocak bulunan altı adet kışık odaya geçiş vardır.

sınırlarımız içinde kalan iki imareten biri olduğunu, diğerinin ise Süleymaniye İmâreti olduğunu belirtmektedir.

¹⁷²Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr.2113, sayfa 106, sıra 26

¹⁷³Külliye'nin mimarının kim olduğu konusunda müellifler arasında ihtilaflar vardır. Birçok araştırmacı külliye'nin mimarının Mimar Hayreddin olduğunu kabul etmektedir. Ratip Kazancıgil, Oktay Arslanapa, Arslan Terzioğlu.Rıfki Melül Meriç ise külliye'nin mimarının Yakup b.Şah olduğunu söylemektedir.

¹⁷⁴Rıfat Osman Tosyavîzâde, **Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi-Câmiler ve Mescidler**, c.I, Osmanlıcadan sad. Ülkü (Ayan) Özsoy, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999, s.73

¹⁷⁵Ali Haydar Bayat, "Edirne II. Bayezid Darüşşifası", **Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002, s.43

Yapının güneyindeki bölüm beşgen olup, dışarıya çıkıntı olarak uzanır. Duvarında mihrap bulunması bu odanın mescit olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ancak müzik odası olarak da kullanıldığını iddia edilmektedir.¹⁷⁶ (Plan 2: II. Bayezid Dârüşşifâsı Planı)

Ömer Lütfi Barkan, II. Bayezid Külliyesi'ne ait H.896/M.1490 yılı masraf defterlerinden çıkartmış olduğu listede, dârüşşifânın onarımı için ayrılan paranın harcama yerleri sayılırken dârüşşifâdaki odaların hangi hizmetler için kullanıldığı ayrıntıları ile belirtilmiştir. Masraf defterinde verilen bilgi şu şekildedir:

“Höcerât-ı dârüşşifâ

1)Der Enderûn (İç Bölüm): 6 bâb, sofa 5

2)Der Miyâne (orta bölüm):Höcerât 4 bâb, sofa 2, iki hücre sine edviye koyarlarmış

3)Der Bîrun (dış kısım): Kılar bâb, matbah bâb, kayyumhâne bâb, kavashâne bâb, kehhâlhâne bâb, cerrâhhâne bâb, höcre-i mecânin, höcre-i câmeşûy, helâ bâb, hâne-i tabbah-ı eşribe ‘an tahta Tûl-i harem-i cami:’An pîş-i sofa ila dizme 114 zirâ ‘An dizme ila divan 9 zirâ’tul, dizme ila sa’athane 41 zirâ Medrese önünde ve câmi ‘ kapusu önünde ikişer lülelü çeşme vardır, ayakları yabana akar, yapılacak helâlarun kehrizlerine aka’¹⁷⁷

¹⁷⁶Bu bölümün mescit mi yoksa müzik odası mı olarak kullanıldığı konusunda müellifler arasında ihtilaflar vardır. Yük. Mimar Kemal Altan ve Rifat Osman mescid, Yük. Mimar Sedat Çetintaş ve Osman Şevki Uludağ (a.g.e, s.110) ise müzik odası olarak kabul etmektedirler. Vakfiyede buraya ait müezzin ve imam kadrosu yoktur. Ratip Kazancıgil, **Edirne Sultan 2. Bayezid Külliyesi**'nde (Edirne, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Şubat 1994) dârüşşifânın ana bloğunun dış bahçeye açılan beş penceresi olduğunu, dini mimarimizde dışa açık pencere şeklinde bir mihrap yapısına açık namazgâhlarda bile rastlanmadığını, kible yönüne düşen orta pencere diğerlerine benzeyip kapalı mihrap iken sonradan pencereye dönüştürüldüğüne dair bir iz taşımadığını belirtmiş ve bu bölümün mescid değil musiki odası olduğu tezini savunmuştur.

¹⁷⁷Ömer Lütfi Barkan, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları” **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.I sayı. II, Temmuz 1964, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.287

Bütün bu bilgilerden dârüşşifânın birinci avlusundaki odaların kiler, mutfak, göz mütehasşısı, cerrâh odaları, çamaşır odası: ikinci avludaki altı odadan ikisinin ise ilaç deposu ve eczâne: Ana blokta altı tane kışık oda ve beş tane açık sofa olduğunu çıkarılmaktadır.

Edirne Dârüşşifâsı'nda diğer dârüşşifâlardan farklı bir mimari ortaya konulmuştur. Genelde dârüşşifâlar medreseleri taklit edilerek koğuş şeklinde (sonradan pavyon ismini almıştır) yapılırken ilk olarak Edirne Dârüşşifâsı'nda merkezi sistem denilen yeni bir hastahane mimarisi ortaya konulmuştur.¹⁷⁸ Bu planda hasta odaları veya koğuşları merkezdeki avlunun etrafına toplanmış olup, az bakıcı ile çok odanın gözleminin yapılması sağlanmıştır.¹⁷⁹ Semavi Eyice dârüşşifâyı, Türk hastahane mimarisinin başka bir benzeri olmayan çok değerli bir eseri olarak tanımlamıştır.¹⁸⁰ Arslan Terzioğlu'na göre, *"II. Bayezid Hastanesi Rönesans devrinde ve hatta hastane tarihinde bir eşi daha bulunmayan mimari bir abidedir. Bu hastanenin külliyyeye dâhil medrese, cami, tabhâne, fırın ve imaretle birlikte Tunca nehri kenarında yeşil bir sahada inşa edilişi, şehircilik bakımından bugünün modern İsveç hastanelerindeki en ileri planlama yönteminin, külliyyenin mimari Hayrettin tarafından 500 yıl önce uygulandığını göstermektedir. Daha önceki Osmanlı Külliyyelerinde ağırlık daha ziyade cami yapısına verilmiş olmasına rağmen, II. Bayezid Külliyesi'nde ağırlık merkezi dârüşşifâyı verilmiştir. II. Bayezid Hastanesi gerek ilk defa az personelle yüksek randımanı amaçlayan merkezi sistemi, herkeşe mimarisi ile Rönesans devri hastahane mimarisinde çığır açan bir hastahane vasfına sahiptir."*¹⁸¹ Müderrisoğlu'na göre ise Edirne II. Bayezid Külliyesi, sanat ve mimarlık tarihi açısından külliye mimarisine getirdiği yenilik kadar, içinde cereyan eden ve çevresine yansıyan tarihi olaylar açısından da büyük önem taşır. Külliye tarih disiplini açısından ele

¹⁷⁸Bedi N. Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.41–42

¹⁷⁹Rıfat Osman Tosyavîzâde,, **Edirne Rehnüması**, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, Vilayet Matbaası, 1952, s.44–45

¹⁸⁰Semavi Eyice, "Bayezid II Camii ve Külliyesi", **DİA**, c.VI, İstanbul 1992, s.44

¹⁸¹Arslan Terzioğlu "Osmanlı Dönemi Hastaneleri", **Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi**, c.III, bölüm III, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2000, s.285–286; Aynı Yazar, "Temel Atılışının 500. Yıldönümü Münasebeti ile Edirne'deki II. Bayezid Hastanesi ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", **Tarihte Tıp**, c.VI sayı. XV, Ocak 1985, Bifaskop, Apa Ofset Basımevi, s.18

alındığında, hem başkent dışında inşa edilmiş külliyele içinde, hem de II. Bayezid dönemine ait külliyele arasında en karakteristik örneği teşkil etmektedir.¹⁸²

II. Bayezid Dârüşşifâsı, tam teşekküllü bir hastahane iken daha sonra bu fonksiyonunu tamamen kaybetmiştir. 1875 yılında Sadarete yükselen Saffet Paşa'nın Edirne ziyaretinde dârüşşifâ hakkında verdiği bilgilerden burasının oldukça kötü durumda olduğu anlaşılmaktadır. *“Geçende Edirne şehrini görmek üzere gidip birkaç gün ikametle avdet etmiş olan bir zatın ifâde-i mevsukasına nazaran şehr-i mezkûrda bir dârüşşifâ namıyla hamam şeklinde bir kâr-ı kadım bina mevcut olup derununda mukaddema dârüşşifâ-yı Süleymaniye’de görülmüş olduğu vechile üzerlerinde birer kebe ve boğazlarından duvarlara çakılmış kalın zincirlerle bağlı 21 nefer mecnun olduğundan bunlara akşam ve sabah su ile bir miktar ekmek verilmekte ve Tunca nehrinin bazen tuğyanı halinde sızıntılardan hâsıl olan su, bu biçarelerin dizlerine çıkıp kendilerini derece-i gayede bi-huzur etmekte olduğundan ve Edirne valileri bulunan zevat oraca mütevatir olan şayiaya, yani darüşşifayı görmeye giden valilerin behemehâl azilleri vuku bulmuş olduğu rivayetine mebni dârüşşifâyâ gitmeleri şöyle dursun bilvasıta ıslahına bile sarf-himmet etmemekte oldukları anlaşılmakta bulunduğundan bu uygunsuzluğun hemen bir an evvel def’i çaresine bakılması lüzum ve ehemmiyet-i acilesi... H.2 muharrem 1292/M.1875”*¹⁸³

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda dârüşşifâ kendi haline terk edilmiştir. H.1283/M.1866 Edirne’de Gureba Hastahanesi’nin¹⁸⁴ açılmasıyla tamamen akıl hastalarına tahsis edilen dârüşşifâ 1880–1896 yılları arasında kapalı tutulmuştur. Daha sonra da canlandırılmak istenmişse de Balkan savaşlarından sonra tekrar boşaltılmıştır. Uzun süre boş kalan, hatta bir ara, koyun açılı olarak kullanılan bina 1974 yılından sonra Trakya Üniversitesi’ne tahsis edilmiştir. 1997 yılında ise II. Bayezid Külliyesi Trakya Üniversitesi

¹⁸²Fatih Müderrisoğlu, “Edirne II. Bayezid Külliyesi”, **VD**, sayı: XXVI, Ankara 1991, s.153

¹⁸³İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbn-ül Emin Mahmud Kemal Kitaplığı 2973 numaralı defter s.131;

¹⁸⁴Kazancıgil, **a.g.e**, s.38

Sağlık Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Bu tarihten sonra, yaşayan müze şeklinde Osmanlı dönemi dârüşşifâsı olarak planlanmış, odalar, hastalar, görevliler tıbbi aletler canlandırılmıştır. 2004 yılında 40'dan fazla ülkenin 60 müzeyle katıldığı yarışmada "Yaşayan Müze" dalında birinci seçilmiştir.¹⁸⁵

2.3. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSİ

Osmanlı Devleti'nde, başkentler dışında ilk defa dârüşşifâ yaptırılan yer, Manisa'dır.¹⁸⁶ Hafsa Sultan, 1522 yılında Manisa'da cami, medrese, imâret, hânkah ve sıbyan mektebinden oluşan Sultaniye Külliyesi'ni yaptırmıştır. Hafsa Sultan vefat ettikten sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman validesi namına¹⁸⁷ bu külliye H. 945/M.1538 yılında çifte hamam ve H. 946/M. 1539 yılında da bir dârüşşifâ eklemiştir. Hafsa Sultan Külliyesi'nin vakfiyesi H.929/M.1522 tarihlidir ve bu vakfiyede dârüşşifâ ve hamam yer almamıştır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından, tamamıyla mahallindeki ihtiyacın bir sonucu olarak yaptırıldığı düşünülen¹⁸⁸ Hafsa Sultan Dârüşşifâ giriş kapısının üstündeki mermer taş kitabesine göre H.946/M.1539 yılında bitirilmiştir.¹⁸⁹ Külliye Hafsa Sultan'ın mülk köyü olan Erderli ile istibdal olunan Timurtaşoğlu Ali Bey bahçesinde, etrafı boş bir alanda inşa edilmiş ve

¹⁸⁵Gül, **a.g.m.**, s.278

¹⁸⁶Nihat Yörükoğlu ("Manisa Bîmârhânesi" **Gediz**, c.VIII sayı.92, Manisa 1946 s.4) Türk medeniyetinin ölmez abidesi olarak tanımladığı dârüşşifâyı Osmanlı Türkleri tarafından Manisa'da kurulan ilk şifâ yurdu olması itibariyle hususi bir önem taşıdığını ve Manisa hastahanelerinin tarihini de bu tarihle başladığını belirtmektedir.

¹⁸⁷Dârüşşifânın banisi konusunda müellifler arasında farklı görüşler vardır. Osman Şevki Uludağ (**a.g.e.**, s.126) Manisa Dârüşşifâsının, Yavuz Sultan Selim'in annesi Bezmalem Valide Sultan tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Aynı kitapta yazar, bir rivayete göre dârüşşifânın Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi tarafından yapıldığı söyleniyorsa da bu hususta inandırıcı deliller olmadığını vurgulamaktadır.

¹⁸⁸Alkan, **a.g.m.**, s.1169

¹⁸⁹Dârüşşifânın kitabesinde

Bu dâr-ı medâr-ı Sultan Süleyman (Süleyman'ın yeri)

Bina etti ki cây-ı menfaattir. (bu bina menfaat yeridir.)

Bu hayrın bânisi fâhr'ül kuzât ol (bunun kurucusu kadıların övgüsü ol)

Emânetdâr-ı ehl-i mekremettir. (Emanetçisi saygıya layık)

Sual olursa itmâm-ı binâsı

Der tarihi makam-ı 'afiyettir." ebced hesabına göre "makam-ı afiyettir" kelimesinin karşılığı H. 946 /M. 1539 Nihat Yörükoğlu, **Manisa Bimarhanesi**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948, s.14

külliyenin şenlenmesi için caminin batı tarafına 20 hane yerleştirilmiş ve bunlar vergilerden muaf tutulmuştur.¹⁹⁰

Dârüşşifâ, medresenin kuzeybatısında, ona 15-20 m uzaklıkta, yer seviyesinden 2–2,5 m aşağıda yer almaktadır. Medrese mimarisi şemasında enine dikdörtgen planlı dârüşşifânın avlusunda sekizgen şadırvan bulunmakta, devşirme sütun başlıkları olan sivri kemerli, üstü kubbeyle örtülü üç revak ise sadece güney cephede bulunmaktadır. 28.70x20.00 m¹⁹¹ ebadındaki dârüşşifânın kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde oda yoktur. Kuzey ve doğu orta akstaki iki mekân üstü kubbeyle örtülü eyvanlar olarak düzenlenmiştir. Doğudaki diğer iki oda ile batıdaki üç oda birbirinin simetriği ve kare olup kubbeyle örtülüdür. Kuzeyde eyvanın iki yanındaki odalar ile güneybatı ve güneydoğu köşelerindeki odalar yine simetriktir fakat dikdörtgen planlı olup beşik tonoz ve kubbeyle örtülmüştür. Bütün oda ve eyvanlarda ocak ve kandil nişi vardır. Külliye'nin mimarı Acem Ali'dir.¹⁹² (Plan 3: Hafsa Sultan Dârüşşifâsı Planı)

Uzun yüzyıllar tam kadrolu bir hastahane olarak halk hizmetine açık olan bu kuruluş, XIX. yüzyılda Modern Memleket hastahanesinin kuruluşuna kadar bu işlevini sürdürmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern sağlık kuruluşlarının teşekkülünden sonra sadece akıl hastalarına ayrılmış ve halk arasında tîmârhâne veya sert tabiatlı gardiyanından dolayı Hacı Hasan olarak tanınmıştır.¹⁹³ I. Dünya Savaşı'na kadar halk hizmetine açık kalmış ise de daha sonra tamamen harap olmuş ve boşaltılmıştır.¹⁹⁴ Bir ara odun deposu olarak kullanılmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından

¹⁹⁰M.Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, TTK, 1989, s.95

¹⁹¹Ali Haydar Bayat, "Manisa'da Hafsa Sultan Külliyesi ve Darüşşifası", **Türk Kültürü**, c.XVI sayı.190, 1978, s.599

¹⁹²Hakkı Acun, **Manisa'da Türk Devri Yapıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 453

¹⁹³Bayat, **a.g.e.**, s.270

¹⁹⁴A. Süheyl Ünver "Manisa'da Dört asırlık Hafsa Sultan Hastanesi Hakkında" (**Yeni Tıp Âlemi Aylık İlmî Dergi**, c.V, sayı:26, Gün Basımevi, İstanbul 1953) adlı yazısında 1939 yılında Manisa'ya gittiğini dârüşşifânın harap ve çok kötü bir durumda olduğunu, bir an önce bir şeyler yapılması gerektiğini belirtmiştir.

restore ettirilmiş ve sağlık müzesine dönüştürülmüştür.¹⁹⁵ Bugün Celal Bayar Üniversitesi tarafından araştırma merkezi olarak kullanılmaktadır.

2.4. HASEKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSI

Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşi Hürrem Sultan adına yaptırılmıştır. Cami, medrese, sıbyan mektebi, imâret, dârüşşifâdan oluşan külliye¹⁹⁶ Mimar Sinan'ın, mimarbaşı unvanını aldıktan sonra yaptığı ilk eseridir.¹⁹⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan hanedan külliyelerinin ve yaşayan bir padişahın cariyesi ya da eşi için yaptırılmış olan tek külliye özelliğini taşımaktadır.¹⁹⁸ Dârüşşifâ, Cerrahpaşa'da Bizanslılardan kalma Arkadius sütununun bulunduğu düzlükte, Fatih zamanında Başçı Hacı mahallesi sonraları Avratpazarı daha sonra ise Haseki adıyla anılan yerde inşa edilmiştir.¹⁹⁹ Mevcut vakfiyelerine göre külliyenin inşasına H.945/M.1538 başlanmış, H.957/M.1550'de dârüşşifânın inşasıyla tamamlanmıştır. Külliyenin ilk yapılan birimi cami olup medrese ve sıbyan mektebi bir yıl, imâret ve dârüşşifâ ise on iki yıl sonra inşa edilmiştir. Bu durum külliyenin bir bütün olarak planlanmadığını, binaların değişik zamanlarda ayrı ayrı düşünülerek tasarlandığını göstermektedir.²⁰⁰ Dârüşşifânın giriş kapısı iç tarafındaki duvarda bulunan kitabede "Şehremânetine merbût Haseki Mecânîn Müşâhedehâne, tarih-i binâsı 945, tarih-i tamiri 1329" yazısı bulunmaktadır. Fakat dârüşşifânın inşa tarihi olarak belirtilen 945 tarihi vakfiyede bulunan tarihe uymamaktadır. H.947/M.1540 tarihli ilk vakfiyede yalnız cami, medrese, sıbyan mektebi ve imâretten bahsedilmiş fakat dârüşşifâdan bahsedilmemiştir. Kitabede yer alan tarihte dârüşşifâ inşa

¹⁹⁵Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'da Hayır Eserleri, s.55

¹⁹⁶Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, H.958/M.1551, 608 /2 Numaralı Defterin 222. Sayfa 177. Sırası

¹⁹⁷Sema Doğan, "Haseki Külliyesi", **DİA**, c.XVI, İstanbul 1997, s.370

¹⁹⁸**Pierre, a.g.e, s.267-268**

¹⁹⁹Nimet Taşkıran, **a.g.e, s.70**

²⁰⁰Doğan, **a.g.m, s.370**

edilmemiştir.²⁰¹ Dârüşşifâdan H.958/M.1551 tarihli ikinci vakfiyede bahsedilmiştir.

27.00x34.80 m²⁰² ölçülerindeki dârüşşifâ, medrese ile imâret arasındaki sahaya kuzey cephesi ve giriş kapısı sokağa bakacak şekilde yapılmıştır. Giriş portelinden üstü tonoz örtülü bir koridora girilir. Bu koridorun sonu sekizgen şeklindeki revaksız avluya açılır. Avlunun kuzey cephesinde üç niş vardır. Bu nişlerden ortadaki kapalı, iki yandakilerin sokağa açılan pencereleri vardır. Cephenin devamında üstü açık helâya geçilir. Avlunun güneybatı ve güneydoğu köşelerinde altıgen iki eyvan bulunur. Bunlardan güneybatıdaki bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtülüyken, güneydoğudaki bir kubbe ve üç yarım kubbeye örtülmüştür. Avlunun etrafında iki sıra halinde yerleştirilmiş toplam 14 odaya bu eyvanlardan geçilir. Odalardan sekiz tanesi dikdörtgen, altısı kare planlıdır. Üstleri kubbeye örtülmüştür ve iki kare oda hariç hepsinde ocak bulunur. Ayrıca, dârüşşifânın güneybatı köşesinden imâretin ön cephe duvarına kadar uzanan bir de eklentisi vardır. Bu eklenti, üstü beşik tonoz örtülü iki odadan oluşur. (Plan 4: Haseki Sultan Dârüşşifâsı Planı)

Dârüşşifâ, kuruluşundan günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiş, değişen fonksiyonlarına göre değişik isimler almıştır. Dârüşşifâ tarihi boyunca Haseki Sultan Dârüşşifâsı, Haseki Mecânîn Müşâhedehânesi, Dârülcünun Bîmârhânesi, Haseki Zindanı, Haseki Sultan Kadın Dârüşşifâsı, Haseki Şifâhânesi, Acezehâne, Haseki Bîmârhânesi, Haseki Nisa Hastahanesi, Haseki Sultan Nisa Hastahanesi, Hamidiye Nisa Hastahanesi ve Haseki Kadınlar Hastahanesi gibi isimler almıştır. Dârüşşifânın geçirdiği üç devre vardır. Birinci devre 1550'den 1884 tarihine kadar ilk teşkil olduğu yerde vakıfnâmesine uygun kadrosu ile çalıştığı devre. İkinci devre, 1884

²⁰¹Aliye Önay, "İstanbul'da İlk Kadın Hastanesi (Haseki Nisa Hastanesinin Kuruluşu)", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildirileri'nden ayrı basım**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.167

²⁰²Ali Haydar Bayat, "İstanbul Haseki Darüşşifası" **Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri, s.51; Gönül Cantay, a.g.e, s.94

yılında 1894 yılına kadar yeni hastahane ile birlikte çalıştıkları devre, üçüncü devir ise yeni hastahanenin gelişmesi ile birlikte dârüşşifânın ona ek bir tesis olarak bağlandığı (1894–1972) devirdir.²⁰³ Dârüşşifâ iken Zabtiye İdaresince hüküm giymiş kadınlardan hastalananların tedavisi için eski dârüşşifânın dâhilindeki 40–50 yataklı kısım tahsis olunmuştur. Fakat zamanla hariçten gelen kimsesiz kadınlarda buraya kabul olunduğundan, ayrılan yer kâfi gelmemeye başlamıştır. Bunun üzerine zabtiye nazırı, hükümete müracaatla, Haseki'nin hapisane bölümünde kadınlara mahsus olmak üzere bir hastahane kurmak istediklerini, fakat bütçelerinin buna müsait olmadığını bildirerek masrafların hükümetçe karşılanması teklifinde bulunmuştur. Teklif, Sadaret tarafından hazırlanan arz tezkiresiyle devrin padişahı Sultan Aziz'e sunulmuştur. Bunun üzerine hastahanenin inşasına başlanmış, eski tip dârüşşifâ kurumu yeni yatak ve elbise satın alımıyla yeni bir hüviyete kavuşturulmuştur. İdaresi, Zabtiye Müşirliği'nde bulunan hastahane, 1870 yılı başında 80 yataklı olarak tesis edilmiştir.²⁰⁴ 1880 yılında itibaren ise idare, Zabtiye Müşirliği'nden alınıp belediyeye yani şehreminliğine verildiği gibi, hapis kadınlar da hükümetçe mehterhâne yakınında yapılan kadın hapishanesine gönderilmiştir. Zamanla İstanbul haricinden gelenlerle, kimsesiz, dul ve fakir kadın hastaların sayısı arttığından burası kâfi gelmemeye başlamış ve hastahanenin daha geniş bir yere taşınması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bunun için H.1300/M.1884 tarihinde o civarda bulunan ve Taşkonak denilen bina satın alınıp, tamir edilerek hastahane haline getirilmiş ve hastalar buraya naklolunmuştur.²⁰⁵ Eski dârüşşifâda ise yalnız aceze, kimsesizler ile dul kadınlar kalmıştır. 1884 yılı bir anlamda hastahane için ikinci dönemin yani iki bölüm halinde müşterek çalışmalarının başlangıç tarihi olmuştur. Bu durum 1894 tarihine kadar sürmüştür. 10 Temmuz 1894'teki deprem dârüşşifâda büyük hasara sebep olduğundan içinde oturulması

²⁰³Taşkıran, a.g.e, s.159

²⁰⁴Taşkıran, a.g.e, s.210

²⁰⁵Süheyl Ünver, "1539–1939 400 üncü Yıl Dönümü Dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi", İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Yeni Laboratuar Yayınları, 1939, s.12

imkânsız hale gelmiştir.²⁰⁶ Bu bakımdan hizmet yeni bölümde devam etmiştir. 1918 yılındaki Sultan Selim yangını Haseki Dârüşşifâsı'nı tamamen kullanılmaz hale getirmiştir. Ancak 1948'de yapılan onarımla yok olma tehlikesi önlenmiştir.²⁰⁷ 1963–1974 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Club Mediterranen arasında yapılan bir anlaşma ile cami dışındaki binaları turistik amaçlarla kullanılmak üzere restore edilmiş, fakat özellikle semt sakinlerinin itirazları üzerine bundan vazgeçilerek hizmet içi merkezi yapılması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 20 Ocak 1976 tarihinden bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Merkezi adıyla faaliyet göstermektedir. Külliye'nin medresesi yatakhâne, kapalı dershânesi mescid, imâreti yemekhâne, dârüşşifâ eğitim ve idare binası olarak kullanılmaktadır.²⁰⁸ 1948 yılında restore edilen dârüşşifâ İstanbul'un ilk kadın hastahanesinin çekirdeği olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir.²⁰⁹

2.5. SÜLEYMANIYE DÂRÜŞŞIFÂSI

Süleymaniye Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendi adına Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın bir külliye içinde diğer medreselerle beraber bir de tıp medresesi ve dârüşşifâsı yaptırması, bazı tahminlerin aksine, Fatih Dârüşşifâsı'nın veya tüm külliye'nin kudretten düşmüş olmasını karşılamak gibi, bir zarureten doğmamıştır. Tam aksine Kanuni devri her bakımdan bir yükselme ve büyüme devridir. Yeni bir külliye kurma fikri, bu büyüme ve yükselmenin icablarından ve padişahın çevresinin bilgi seviyesinin yüksek oluşundan doğmuştur.²¹⁰ Süleymaniye, yurdun ihtiyacına, bilhassa matematik ve tıp bilgileri bakımından artık yetmeyen Fatih'in bir yardımcısı olmuştur.²¹¹ Kanuni, ikinci İran seferinden

²⁰⁶Feryal Saygılıgil Gündüz, **Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastane ve Klinikler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.42

²⁰⁷Ünver, **a.g.e.**, s.14

²⁰⁸Doğan, **a.g.m.**, s. 372

²⁰⁹Önay, **a.g.m.**, s.171

²¹⁰Kazım İsmail Gürkan, "Süleymaniye Darüşşifa'sı," **Kanuni Armağanı 1970'den ayrı basım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s.259

²¹¹Uludağ, **a.g.e.**, s.111

dönüşünde külliye yapımına başlanmıştır. Külliye'nin inşasına hangi tarihte başlandığı ve hangi tarihte bittiği belli değildir. Yaygın olarak 1550 yılında başlandığı ve 1556'da bittirildiği kabul edilmektedir.²¹² Süleymaniye Külliyesi, Fatih'in inşa ettirdiği, Kanuni devrinde çıkan büyük bir yangın sonrasında yok olan Eski Saray'ın bulunduğu yaklaşık 63.500 metrekarelik²¹³ alana (İstanbul'un yedi tepesinden biri olan engebeli bir alana) inşa edilmiştir. Külliye merkezinde cami olmak üzere evvel, sâni, sâlis, râbi adlarıyla anılan dört medrese, dârülhadîs, dârülkurrâ, tıb medresesi, sıbyan mektebi, imâret, kütüphane, tabhâne, hamam ve dükkânlardan oluşmuştur.²¹⁴ Yapılar cami merkez olmak üzere geometrik bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Külliye'nin alt yapısı da düşünülmüş, Halkalı sularından Süleymaniye'ye su getirilmiştir.²¹⁵

Caminin kuzeybatısında yer alan dârüşşifâ, doğu-batı yönünde iki eksenli olup topografyanın eğiminden faydalanılarak kuzeybatı cephesinde iki katlı olarak inşa edilmiştir. Dârüşşifâ, biri küçük diğeri daha büyük, üstü kubbe örtülü revaklı iki dikdörtgen avlu etrafında düzenlenmiştir. İlk avluya Şifâhâne Sokağı'ndan girilir. Avlunun ortasında kare bir havuz, uzun ekseninde, kısa kenarları boyunca revakların arkasında dikdörtgen planlı üstü kubbe örtülü odalar vardır. Avlunun kuzeybatısından bodrum katta bulunan üstü tonoz örtülü akıl hastaları için ayrılmış odaya inilir. Giriş aksının karşısından, batı tarafından ortasında çokgen bir havuz bulunan ikinci avluya geçilir. Bu avlunun kuzey, batı ve güney revaklarının arkasında üstü kubbe örtülü odalar bulunmaktadır. Batı cephesinin alt katında, topografyadan yararlanılarak inşa edilmiş, dokuz adet derinlemesine dikdörtgen dükkân

²¹²Süleymaniye Külliyesi'nin inşa tarihi hususunda müellifler arasında bazı ayrılıklar vardır. Hammer, (a.g.e. s.559–577) 1550 yılında caminin temelini atıldığını ve 16 Ağustos 1556 yılında da caminin ve diğer yapılarının tamamlanmış olduğunu belirtir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (**Osmanlı Tarihi**, c.II, 9.bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006) 1550 yılında başlanıp 1556 yılında bittiğini, Şevket Uludağ 1550 yılında yapıldığını, Yılmaz Öztuna (**Türkiye Tarihi**, c.6) külliye'nin inşasına 13 Haziran 1550'de başlanıp 7 Haziran 1557 yılında bütün birimlerin tamamlandığını belirtir.

²¹³Ali Haydar Bayat, "İstanbul Süleymaniye Darüşşifası" **Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.55

²¹⁴**Süleymaniye Vakfiyesi**, mukaddimeyi ve metni hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962, s. 6

²¹⁵Mebrure Değer, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesinin Bugünkü Durumu" **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 189

bulunur. Böylece dârüşşifâ bu cepheden iki katlı görünür. Dârüşşifânın karşısında, caminin batısında ise tıp medresesi bulunmaktadır. Tiryakiler Caddesi ve Şifâhâne Sokağı'na açılan iki kapısı bulunan medrese on iki odadan meydana gelmiştir. (Plan 6-7: Süleymaniye Dârüşşifâsı Planı)

Süleymaniye Dârüşşifâsı'nı söndüren Bezmialem Valide Sultan hastahanesi olmuştur.²¹⁶ 1843 yılında ilk defa hastahane adı ile 200 yataklı olarak inşa edilen bu hastahaneye, Süleymaniye Dârüşşifâsı'ndaki akıl hastaları hariç diğer bütün hastalar naklolunmuştur. Bir süre Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda sadece akıl hastaları kalmıştır. 1850 yılında ise akıl hastaları arasında kolera çıktığı için buradaki hastaların hepsi Toptaşı Dârüşşifâsı'na nakledilmiş ve dârüşşifâ bir süre saraçhâne olarak kullanılmıştır. 1862 yılında ise askeri matbaa bu binaya taşınmış ve 1972 yılına kadar bu kurum tarafından kullanılmıştır.²¹⁷ 1974 yılından günümüze kadar yatılı kız kuran kursu olarak kullanılmıştır. Tıp medresesi ise bugün birkaç mekân dışında yok olmuştur. 1944–1945 yıllarında Dr. Lütfi Kırdar'ın vali ve belediye başkanlığı zamanında onarılmış, 1946 yılından beri Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi olarak kullanılmıştır.²¹⁸

2.6. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSİ

Atik Valide Külliyesi, II. Selim'in eşi, III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye 1570–1579 yılları arasında inşa edilmiştir. Külliye Üsküdar'da, Atik Valide semtinde, boğaza hâkim yamaçta inşa edilmiştir. Külliye cami, medrese, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, dârülhadîs, hânkah, tabhâne, imâret, mescid ve dârüşşifâdan meydana gelmiştir.²¹⁹ Külliyenin merkezinde cami, caminin kuzeyinde medrese batı tarafında ise birbirine bitişik olan fakat kendi içlerinde bağımsız

²¹⁶Gürkan, a.g.m, s.265

²¹⁷Gürkan, a.g.m, s.266

²¹⁸Değer, a.g.m, s.191

²¹⁹Sultan Murad Han (İbni Sultan Selim Han) Validesi (Nurbânû) Vakfiyesi, VGMA, nr.2113, sayfa 281, sıra 50.

birimler oluşturan dârülkurrâ, dârülhadîs, dârüşşifâ, imâret ve tabhâne yer almıştır.²²⁰

Küllîye camisinin batısında, birbirine bitişik, fakat kendi içinde bağımsız olan yapı grubunun içindeki dârüşşifâ, mescidi, mutfağı, hamamı, çamaşırılığı ile hastahanenin her türlü ihtiyacını temin eden bağımsız bir ünitesidir.²²¹ Orijinalinde imâretten bağımsız olan dârüşşifânın esas girişi batıdandır. Ana giriş, 31 kolonla çevrili, revaklı, dikdörtgen planlı bir avluya açılır.²²² Avlunun doğu bölümü batı bölümüne göre iki basamak yüksekte ve daha geniştir. Avluyu kuşatan revakların gerisindeki mekânlardan güneybatı köşede yer alan birim dârüşşifânın mescididir. Güney kanadında bir hamam ve avlunun çevresinde ikisi dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu, on ikisi kare planlı ve kubbeli on dört birim bulunmaktadır.²²³ Asıl girişe ek olarak, sonradan tabhâneye açılan bir kapı ile imârete bağlanan dârüşşifânın kubbeleri de yıkılarak ikinci kat da ilave edilmiştir. (Plan 8: Atîk Valide Dârüşşifâsı Planı)

Dârüşşifâ XVII. yüzyıl sonuna kadar esas amacı doğrultusunda kullanılmıştır. III. Selim döneminde 1807'de kurulan Nizam-ı Cedid Ocağı'na verilmiştir. II. Mahmud döneminde, 1834 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuna tahsis edilmiştir. Bu arada bina tamir görmüş ve bir de köşk yapılmıştır.²²⁴ 1865 yılında Kolera Hastahanesi'ne çevrilmiş, kolera salgınından sonra askeri depoya dönüştürülmüştür. Ancak 1873 yılında Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık nedeniyle buradaki akıl hastalarının başka bir yere nakli gerektiği için mekân olarak Toptaşı seçilmiş, hastalar buraya taşınmıştır.²²⁵ Bu tarihten sonra akıl

²²⁰M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi, **DİA**, c.4, İstanbul 1991, s. 68

²²¹Ali Haydar Bayat, "İstanbul Atik Valide Bimarhanesi", **Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.59

²²²Nil Sarı, "Nurbânu Valide Sultan Darüşşifası" **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 174

²²³Tahman, **a.g.m.**, s.72

²²⁴Uludağ, **a.g.e.**, s.129; Nil Sarı, **a.g.m.**, s.174

²²⁵Nuran Yıldırım, "Toptaşı Bimarhanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul Ana Basım AŞ Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın, 1994, s.295

hastahanesi olmuş ve burası mahallenin adına izafeten Toptaşı Bîmârhânesi olarak tanımlanmıştır.²²⁶ 1911 yılından itibaren Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye Müdüriyeti tarafından kullanılmıştır. 1927 yılında Mazhar Osman'ın girişimleriyle buradaki hastalar Bakırköy'e nakledilmiştir.²²⁷ 1935 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na devredilerek tütün deposu olarak kullanılmıştır. 1976 yılında bu atölyenin başka bir yere taşınmasıyla bina Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmiştir. 1977 yılından itibaren Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne tahsis edilmiştir.²²⁸ Bugün Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlı kültür ve sanat merkezi olarak yeniden düzenlenmesi için tahsis edilmiştir.

Tablo 1: Dârüşşifâların Fiziki Yapılarının Karşılaştırılması

Dârüşşifâlar	Kapladığı alan	Mimari özelliği	Oda sayısı ²²⁹	Şadırvan	Ocaklık	Avlu
Fatih Dârüşşifâsı	10.500 metre karelik arazi içinde 45.5x45.5 m boyutlarında	Medrese kare planlı	23	Var	Yok	1
II. Bayezid Dârüşşifâsı	22.000 metre karelik bir alan üzerinde	Merkezi sistem denilen yeni bir hastane mimarisi	33	Var	10 tane odada var	2
Hafsa Sultan Dârüşşifâsı	28.70x20.00 m	Medrese kareye yakın dikdörtgen planlı	14	Var	Bütün odalarda var	1
Haseki Dârüşşifâsı	27.00x34.80 m	Merkezi planlı	14	Yok	12 odada var	1
Süleymaniye Dârüşşifâsı	63.500 metre karelik bir alanda	Medrese dikdörtgen planlı-bodrum katlı	25 (3'ü küçük)	Var	15 tane odada var	2
Nurbânû Dârüşşifâsı		Medrese kare planlı	14	Yok	3 tane odada var	1

²²⁶Uludağ, a.g.e, s.129

²²⁷Yıldırım, a.g.m, s.295

²²⁸Gül, a.g.m, s. 281

²²⁹Dârüşşifâların planlarına göre bütün odalar sayılmıştır. Dârüşşifâlardaki bu odaların kaç tanesinin hasta odası, kaç tanesinin görevliler bulunduğu odalar olduğu tam olarak tespit edilememektedir.

Osmanlı dârüşşifâ mimarisi, Selçuklu dârüşşifâ mimari geleneğinin devamı niteliğindedir. Osmanlı dârüşşifâlarındaki medrese plan şeması, Selçuklulardan Osmanlılara intikal etmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde yapılan bazı dârüşşifâların mimarisine bakılacak olunursa, Kayseri’de yapılan Gevher Nesibe Dârüşşifâsı’nda dört eyvanlı-avlulu medrese plan şeması; Sivas I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı’nda üç eyvanlı-avlulu plan şemasının tatbik edildiği görülmektedir.²³⁰ Osmanlılar, dârüşşifâlarda bu eyvanlı-revaklı medrese plan şemasını devam ettirirken, aynı zamanda yeni mimari fikirler de ortaya koymuşlardır. Bursa’daki Yıldırım Dârüşşifâsı’nın plan şeması dikdörtgen, üç yönde revaklı bir avlu etrafında mekânlar şeklinde planlanmıştır.²³¹ Fatih Dârüşşifâsı, revaklı-avlulu medrese şemasında yapılmış, ana hatlarıyla Yıldırım Dârüşşifâsı plan geleneğine bağlı kalınmıştır.²³² II. Bayezid Dârüşşifâsı’nda altıgen bir merkezi mekana bağlı, ard arda iki avlu etrafında yer alan bir şeması ile diğer dârüşşifâlardan farklı bir mimari plan uygulanmıştır. Gönül Cantay’a göre, bu dârüşşifâda *“zamanı için mükemmel merkezi plan şemasının uygulanması, zahiri olmaktan ziyade gerçek anlamda hastaya hizmetle beraber, personel sayısında ekonomi ve tedavi metoduyla ilgili, yani tamamen sosyal hizmet-fayda anlayışıyla ilgili olmuş, klasik medrese plan şemasındaki hakim unsur olarak yer alan dersane mekanı, bu dârüşşifâda aynı anlamda fakat altıgen bir biçimde gelişen bir hacim olarak değerlendirilmiştir”*.²³³ Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifâsı avlulu medrese şemasında yapılmıştır. Haseki Dârüşşifâsı merkezi sekizgen, dârüşşifâ mekânlarının açıldığı bir avlu planında yapılmıştır. Süleymaniye Dârüşşifâsı, paralel eksen üzerine revaklı olarak planlanmıştır. Atîk Valide Dârüşşifâsı’nda, iki kademeli ve derinliği farklı iki revak sisteminin çevirdiği, dikdörtgen avlu etrafında mekânların bulunduğu bir plan uygulanmıştır.²³⁴ Bütün bu bilgilerden Osmanlı dârüşşifâlarının mimari olarak, tek yapılar olarak dârüşşifâlar, çifte medrese şemasını aksettiren

²³⁰Cantay, a.g.e, s.9-10

²³¹Cantay, a.g.e, s.24

²³²Cantay, a.g.e, s.24

²³³Cantay, a.g.e, s.25

²³⁴Cantay, a.g.e, s.26

dârüşşifâlar, merkezi plan dârüşşifâlar olarak üç grupta toplanabilir.²³⁵ Yıldırım Bayezid, Fatih, Hafsa Sultan Dârüşşifâlarında Selçuklu dârüşşifâlarının mimari özellikleri yaşatılırken, Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda ve Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği dârüşşifâlarda bu mimari özelliklere ek olarak yeni mimari özelliklere yer verilmiştir.²³⁶

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, dârüşşifâların kurucusunun ekonomik gücüne göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Devletin ekonomik olarak ihtişamda olduğu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Dârüşşifâsı'nın büyüklük ve kapasite açısından dârüşşifâlar arasında ilk sıraları aldığı görülmektedir. Süleymaniye ve Atîk Valide Dârüşşifâları iki katlı, diğerleri tek katlı olarak inşa edilmiştir. Süleymaniye ve II. Bayezid dârüşşifâlarında iki, diğerlerinde tek avlu vardır. Haseki ve Nurbânû dârüşşifâları hariç diğer dârüşşifâlarda şadırvan bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin de aktardığı gibi müzikle tedavinin yapıldığı dârüşşifâlarda şadırvan önemli bir yere sahiptir.

Dârüşşifâlarda odaların aydınlatılması cephe düzenlenmesine bağlı olarak gerçekleştirilmiş ve odalarda birden fazla pencereye yer verilmiştir. Dârüşşifâlarda sadece odaların aydınlatılması için değil, dârüşşifâyı sınırlayan avlu duvarlarında da pencereler açılmış (Edirne, Fatih gibi) ve dârüşşifâların aydınlatılması, havalandırılması kadar dış cephelerin de hareketlenmesine önem verilmiştir.²³⁷ Dârüşşifâların ısıtılması, odalarda bulunan ocaklıklarla sağlanmıştır.

²³⁵Cantay, **a.g.e**, s.36

²³⁶Terzioğlu, **a.g.m**, s.175

²³⁷Cantay, **a.g.e**, s.30

İKİNCİ BÖLÜM

XV ve XVI. YÜZYILLARDAKİ SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARININ

GELİR VE GİDERLERİ

Dârüşşifâlar ve içinde bulunduğu külliyeler, mimari bir ahenk göstermelerin yanında, buldukları bölgenin sosyo-ekonomik ve sağlıkla ilgili her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak, şehrin kalkınması ve canlanmasında önemli katkıları olmuştur. Fonksiyonları ve yapılış gayeleri bakımından medeni ve sosyal bir anlayışla oluşturulan ve bir mimarlık kompleksi olan külliyelerin²³⁸ inşası ve sürekliliği için geniş mali kaynaklara gereksinim vardır. Külliyelerin büyük meblağlara ulaşan masraflarını karşılamak için genelde bu yapılar, hükümdarlar, valide sultanlar, vezirler ve diğer devlet adamları tarafından kurulmuşlardır. Külliyelerin bütün masraflarının, sultan, hanım sultan veya diğer devlet adamlarının hususi hazinelerinden ve kendi mallarından temin edilmiş olması, bu yapıların devlet eli ile kurulmuş olup devlet gelirleriyle işleyen, fakat idari ve mali bakımdan hususi bir statüye tabi olan amme hizmeti müesseseleri olduğunu göstermektedir.²³⁹ Külliyelerin kurulması, fonksiyonlarına devam etmesi için gerekli olan sermaye, genellikle külliyenin kurulduğu şehir ve havalisi dışında, imparatorluğun geniş ve zengin gelir kaynaklarından elde edilen servetlerden ve devlete ait araziden bu külliyelere vakfedilen köy ve arazi hâsılatlarından temin edilmiştir.²⁴⁰

Dârüşşifâların inşa edildikleri külliye birimlerinden ayrı bir gelir kayıtları yoktur. Külliyeeye ait olan gelir kaynakları aynı zamanda bütün birimlerin gelirlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle dârüşşifâların gelir kaynakları incelenirken, külliyenin topyekûn gelir kaynakları ele alınacaktır. Dârüşşifâların giderlerini, çeşitli yıllarda düzenlenmiş olan muhasebe kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Bu kayıtlara göre dârüşşifâların giderleri arasında; personel, beslenme-tedavi ve bakım-onarım giderleri ilk

²³⁸Akozan, **a.g.m.**, s.303

²³⁹Barkan, **a.g.m.**, s.240

²⁴⁰Barkan, **a.g.m.**, s.241

sıraları almaktadır. Personel giderleri kısmında personelin maaşları önemli bir yer tutmaktadır. Personelin ücretleri yevmî yani günlük olarak verilmektedir. Dârüşşifâlardaki personel sayısı sabit kalmamış zamanla bu sayı artmıştır. Ayrıca darüşşifâların kuruluş aşamasında bulunmayan çeşitli görevliler dârüşşifâların personeline dâhil olmuşlardır. Dârüşşifâların beslenme ve tedavi giderleri de önemli memba teşkil etmiştir. Dârüşşifâların ayrı mutfağı vardır. Burada hastalar için ayrı yemekler pişirilmektedir.

1. FATİH DÂRÜŞŞİFÂSININ GELİRLERİ

Fatih Külliyesi'nin yayınlanmış olan Türkçe vakfiyesinde²⁴¹ külliyenin gelir kaynakları detaylı bir şekilde tasvir ve tespit edilmiş, ayrıca bu gelirlerin nasıl sarf edilmesi gerektiği konusunda çeşitli şartlar öne sürülmüştür. Vakfiyeye göre²⁴² külliyenin gelir kaynakları şunlardır:

Kazâlar, karyeler ve mezralar:

1- Silivri kal'ası

2- Tekfurdağı'nda: Banatos ve Rados karyeleri

3-Çorlu kasabasında: Kefere mahallesi, Çeribaşı çiftliği, Ereğli, Hando, Papaslık karyeleri

4- Kırkkenise sancağında: İskoplos, Kara Hamza, Seviler, Hemşehri, Malkoçlu, Padra, Ereğlice, Bektaşlı, Karakuşlu, Korucu (nam-ı diğer Dolya), Yundoğlanı (nam-ı diğer Hızırcı), Koyunkâfiri karyeleri ve Kurtcağız Viranı müsellemligi adlı bir arz

5- Vize sancağında: İspatla, Kara Yahya Müsellemligi, Kurbağa Reis (nam-ı diğer aşığı Çeltikçi), Sucukdere (nam-ı diğer Kavaklı), Fekle,

²⁴¹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara 1938

²⁴²Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, s.208-209

Serakine, Hasboğa, Örenli, Kabanos, Çekanhoru karyeleri ile Gönç ve Ceypçi çiftlikleri

6- Hayrebolu kadılığında: Brafça karyesi

7- Pınarhisar kazâsında: Çeltikçi denilen ark

8- Bürgos kazâsı: hark

Vakfiyede bütün bu kazâ, karyeler ve çiftlikler dâhil bütün akarâtın otuz beş adet olduğu belirtilmiştir. Külliye vakfedilen bu kaynaklar sabit kalmamış ve zamanla sayıları artmıştır. Vakfiyede köy sayısı 30 adet olarak verilirken, H.894/M.1489 ve H.895/M.1490 muhasebe kayıtlarında bu sayının 50'ye²⁴³, H.947/M.1540 tahrir defterinde ise bu sayının 67'ye²⁴⁴ ulaştığı tespit edilmektedir.

Vakfiyede çok sayıda han, ev, anbar, mahzen, dükkân, değirmen vb. yerlerin gelir kaynağı olarak vakfedildikleri görülmekte ise de, bunların hepsi Fatih Külliyesi için tasarruf olunmamıştır.²⁴⁵ Vakfiyede külliye ile beraber Ayasofya, Vefa, Molla Zeyrek Camileri ve Kalenderhane ve Eski İmaret içinde bu gelir kaynaklarından yararlanılacağı zikredilmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda adı geçen bu birimler, külliye birimlerinden ayrılmış ve müstakil idarelerine kavuşmuşlardır.

Hamamlar:²⁴⁶

- 1- Tahtikal'a hamamı
- 2- Hamam-ı Yehud denilen hamam
- 3- Sinan Paşa hamamı
- 4- Alaca hamam
- 5- Sırt hamamı

²⁴³Barkan, "Fatih Cami ve İmaret Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", s.308-310

²⁴⁴Gökbilgin, a.g.e, 314

²⁴⁵Unan, a.g.e, s.106

²⁴⁶Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara 1938, s.213

- 6- Kazasker hamamı
- 7- Azabler hamamı
- 8- Balat Kapısı hamamı
- 9- Çavuşbaşı hamamı
- 10- Kulle hamamı
- 11- Cami-i şerifleri yakınındaki hamam

Ayrıca üç tane hamam Galata'da vardır. Bunlar:

- 12- Süleyman Nehhas mahallesinde Direklice hamamı
- 13- Cami mahallesinde bir hamam
- 14- Karaköy mahallesindeki hamam

Tablo 2: Fatih Külliyesi'nin 1489–90 Muhasebe Bilançolarına göre hamam ve dükkânlardan elde edilen gelir toplamı: ²⁴⁷

Hamamlar	1489 yılı	1490 yılı
Tahtikal'a hamamı	72134 akçe	63333 akçe
Küçük hamam	17708 akçe	15310 akçe
Balat hamamı	5121 akçe	5417 akçe
Sırt hamamı	21927 akçe	20000 akçe
Kulle-i İstanbul hamamı	6223 akçe	5931 akçe
Azeban hamamı	21400 akçe	24100 akçe
Der mahalle-i Yehudiyan	6922 akçe	6200 akçe
Alaca hamamı	22333 akçe	22000 akçe
Sinan paşa hamamı	19667 akçe	22028 akçe
Kadıasker hamamı	39583 akçe	37417 akçe
Osman Bostanı hamamı	11467 akçe	12535 akçe
Galata hamamı	9400 akçe	8250 akçe
Dükkânlar		
	1312 akçe	1372 akçe
	26 akçe	-----
Toplam akçe	255.233 akçe	243.893akçe

²⁴⁷Barkan, a.g.m, s.306–307

H.947/M.1540 yılına ait tahrir defterine göre ise İstanbul'daki 11 hamam mukataasından (Tahtakale, Sinan Paşa, Kadıasker, Azeban, Sırt, Alaca, Küçük, Osman Bey, Kule, Kefeluyan) 333.800 akçe, dükkân icarlarından (32 bab) 12.959 akçe, hane zemini mukataalarından 2434 akçe ve darüşşifa beytûlmali mahsulünden 7500 akçe geliri olduğu zikredilmiştir.²⁴⁸

Cizye Gelirleri:

Cizye, Osmanlı Devleti'nde, gayr-i Müslimlerden alınan ve devletin bu tebaayı korumasının karşılığı olarak alınan baş vergisidir. Fatih Külliyesi'ne cizye vergilerini ödemekle yükümlü olan Ermeni, Yahudi, Efreñç isimli bir grup gayr-i Müslim, vakfa ait tarım bölgelerindeki bazı köylerle, İstanbul ve Galata'da oturuyorlardı.²⁴⁹

Tablo 3: H.894/M.1489 ve H.895/1490 yılına ait muhasebe kayıtlarında İstanbul ve Galata'da yaşayan gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergileri²⁵⁰:

Gayr-i müslimler	Hane (1489)	Cizye (akçe)	Bive	Cizye (akçe)	Hane (1490)	Cizye (akçe)	Bive	Cizye (akçe)
İstanbul'da Ermeni ve Efreñçler	4733	260781	630	6639	4585	253036	596	6647
İstanbul'daki Yahudiler	2027	120355	464	5066	1980	117190	441	4815
Galata'da bulunan Efreñçler	726	39825	87	1032	702	38520	80	1036

Yukarıdaki tabloya göre:

H.894/M.1489 yılında 8667 (Bive dâhil) haneden 433.698 akçe ve H.895/M.1490 yılında 8384 (Bive dâhil) haneden 421.274 akçe alınmıştır.

²⁴⁸Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 301

²⁴⁹Unan, **a.g.e.**, s.112

²⁵⁰Barkan, **a.g.m.**, s. 307–308

Tablo 4: H.894/M.1489 ve H.895/M.1490 yıllarında köylerde yaşayan gayr-i Müslimlerden alınan cizye²⁵¹:

Yıl	Hane (bive dâhil)	Cizye (akçe)	İspence	Mahsul	Toplam
1489	3805	223542	79041	405854	708437
1490	3878	227406	80837	414977	723220

H.947/M.1540 tahrir defterine göre ise İstanbul'daki 3796 gebran haneden:186.548 akçe, Galata'daki 291 gebran haneden: 13.704 akçe,

Köylerde yaşayan 4451 gebran haneden: 224.624 akçe cizye alınmıştır.²⁵²

Tablo 5: Fatih Külliyesi'nin çeşitli yıllara göre geliri:

Tarih	Toplam Gelir
1489 ²⁵³	1.535.536 akçe
1490 ²⁵⁴	1.459.989akçe
1540 ²⁵⁵	1.771.060 akçe
1577 ²⁵⁶	2.835.199 akçe

2. FATİH DÂRÜŞŞİFÂSININ GİDERLERİ

Vakfiyeye göre²⁵⁷ personelin ücretleri için günlük 100 akçe, dârüşşifânın ilaç ve levazım masraflarını karşılamak için günlük 200 akçe ve ayrıca ölen hastaların teçhiz ve tekfin masrafları için günlük 5 akçe ayrılmıştır. Bakım ve onarım giderleri ise darüşşifanın ısıtma, aydınlatma vb. yanı sıra aynı zamanda darüşşifada meydana gelen tadilat işlerini de kapsamaktadır. Unan'a göre *hizmet üreten birimler içerisinde darüşşifanın*

²⁵¹Barkan, **a.g.m**, s.308

²⁵²Gökbilgin, **a.g.e**, s.314

²⁵³Barkan, **a.g.m**, s.306

²⁵⁴Barkan, **a.g.m**, s.306

²⁵⁵Gökbilgin, **a.g.m**, s.315

²⁵⁶Unan, **a.g.e**, s.132

²⁵⁷**Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.281

ayrı bir yeri vardır. Çünkü darüşşifada hasta insanların beslenmeleri ve tedavileri söz konusudur. Düzenli aralıkla ve lüzum görüldükçe, darüşşifayı yöneten tabib-i evvel mütevellî ile bir araya gelerek darüşşifanın ihtiyaçları belirlenmekte ve ihtiyaç maddelerinin alınmasında gerekli tedbirleri almışlardır. Darüşşifanın ihtiyacı için günlük olarak 200 akçenin harcanması öngörülmüş ve nelerin alınması gerektiği hususunda baştabip belirleyici rol oynamıştır. Ancak israftan kaçınılmak amacıyla alınan malzemenin yerli yerinde ve yeteri ölçüde kullanılması ehemmiyet taşımaktaydı. Bu da her yıl veya belirli aralıklarla toplanan denetleme kurulu tarafından takip ediliyordu.²⁵⁸

Tablo 6: Dârüşşifânın 1489–1490 muhasebe bilançolarına göre personel masrafları hariç diğer masraf içindeki durumunu gösterir tablo²⁵⁹

Masraflar	1489 Yılı	1490 Yılı
İmâret masrafları	461.417 akçe	330.803 akçe
Fatih Cami masrafı	4.159 akçe	4.690 akçe
Dârüşşifâ masrafları	72.000 akçe	72.000 akçe
Müteferrik masraflar	700 akçe	1.650 akçe
Tamirler için harcanan	13.663 akçe	16.871 akçe

Tablo 7: Vakfiyeye göre Fatih Dârüşşifâsı'nın personel sayısı ve ücretleri²⁶⁰

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri (yevmî)
Tabîb	2	20 akçe
Cerrâh	1	8 akçe
Kehhâl	1	8 akçe
Edviye-kûb	1	6 akçe
Vekîl-i harc	1	4 akçe
Emîn-i sarf(Kilâri)	1	4 akçe
Emîn-i mahzen	1	4 akçe
Tabbâh	2	3 akçe

²⁵⁸Unan, a.g.e, s.179

²⁵⁹Barkan, a.g.m, s.303

²⁶⁰Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.248–249–250–251

Bevvâb	1	3 akçe
Kayyum	1	3 akçe
Ferrâş	1	3 akçe
mâni'un-nukûş	1	2 akçe
Toplam	14	91 akçe

Fatih Dârüşşifâsı'nda kuruluştan itibaren 5 sağlık görevlisi, 3 idari görevli ve 6 yardımcı hizmetli olmak üzere 14 kişi görev yapmıştır. Vakfiyeye göre darüşşifada çalışan bu 14 kişi için günlük 91 akçe, aylık 2730 akçe, yıllık ise 32.760 akçe tahsis edilmiştir.

Tablo 8: Çeşitli Yıllara Göre Fatih Dârüşşifâsı'nda Çalışan Personel Sayısı ve Ücretleri:

Görevliler	Personel Sayısı					Personel Ücretleri(yevmî)				
	Vakfiye ²⁶¹	1489-1490 ²⁶²	1591 ²⁶³	1599 ²⁶⁴	1622 ²⁶⁵	Vakfiye	1489-1490	1591	1599	1622
Reîs-i Etibbâ		1	1	1	-		30	30	30	-
Tabîb-i Evvel	1	1	1	1	-	20	15	15	20	-
Tabîb-i Sâni	1	1	1	1	-	20	13	10	10	-
Cerrâh-ı Evvel	1	1	1	1	-	8	8	6	6	-
Cerrâh-ı Sâni	-	1	1	1	-	-	7	3	3	-
Kehhâl-i Evvel	1	1	1	1		8	7	6	5	
Kehhâl-i Sâni		1	1	1			5	3	3	
Şâkird-i Tabîb		7	7	7			3	5	4-5	
Kâtib		1	1	1			4	5	4	
Emîn-i Sarf	1	1	1	1	-	4	4	4	6	-
Vekîl-i Harc	1	1	1	1		4	4	4	6	
Emîn-i Mahzen	1	-	-	-	-	4	-	-	-	-
Mâni'un-nukûş	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Edviye-kûb	1	-	2	2		6	-	3	3	-

²⁶¹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, s. 248-249-250-251

²⁶²Barkan, a.g.m, s.317-318

²⁶³BOA, MAD, nr.5103, s.63-68

²⁶⁴BOA, MAD, nr.5978, s.92-93, 98, 254

²⁶⁵BOA, MAD, nr.5080, s.7

Eşribe-kûb	-	1	2	2	-	-	4	4	4	-
Tabbâh	2	2	2	2	-	3	3	3	3	-
Kâse-keş	-	-	1	1	-	-	-	3	3	-
Kayyum	1	4	4	4	-	3	3	3	3	-
Bevvâb	1	1	1	1	-	3	3	3	3	-
Ferrâş	1	1	1	1	-	3	3	3	3	-
Gassâl	-	-	1	-	-	-	-	4	-	-
Câme-şûy	-	-	2	2	-	-	-	3	3	-
Abrîzî	-	-	4	4	-	-	-	3	3	-
Hammâmî	-	-	1	1	-	-	-	3	3	-
Külhânî	-	-	1	1	-	-	-	3	3	-
Bâğbân	-	1	-	1	-	-	2	-	2	-
İmâm	-	-	1	1	-	-	-	4	4	-
Mü'ezzin	-	-	1	1	-	-	-	2	2	-
Nokta'î	-	-	-	1	-	-	-	-	3	-
TOPLAM	14	27	42	42	46	91	145	189	162,5	275

Tablo incelendiğinde dârüşşifânın personel sayısı başlangıçta 14 iken H.1031/M.1622 yılında bu sayının 46'lara ulaştığı görülmektedir. Dârüşşifânın ilk zamanlar tek tabîbi varken daha sonra tabîb sayısı 2'ye çıkmış, birinci tabîbe tabîb-i evvel, ikincisine de tabîb-i sâni denilmiştir. Aynı şekilde dârüşşifâda önceleri bir cerrâh varken bu sayı daha sonra 2'ye çıkmış birincisine cerrâh-ı evvel, ikincisine de cerrâh-ı sâni denilmiştir. Aynı durum kehhâl yani göz doktoru içinde geçerli olmuştur. Câme-şûy (elbise yıkayıcılar), Abrîzî (tuvalet temizlikçisi), Hammâmî, Külhânî (hamamdan sorumlu olanlar), Bâğbân, İmâm, Mü'ezzin, Nokta'î (elemanları kontrol eden) ise vakfiyede yer almayan fakat daha sonra dârüşşifâ görevlileri arasına katılan kişilerdir. Dârüşşifâda çalışan personelin ücretlerine bakıldığında vakfiyeye göre yevmî 91 akçe, yıllık 32.760 akçe, H.894-895/M.1489-1490 yıllarında yevmî 145 akçe, yıllık 52.000 akçe, H.999/M.1591 yılında yevmî 189 akçe, yıllık 68.040 akçe, H.1007/M.1599 yılında yevmî 162.5 akçe, yıllık 58.500 akçe, H.1031/M.1622 yılında ise yevmî 275 akçe, yıllık 99.000 akçeye ulaştığı görülmektedir. Bu şekilde bakıldığında personel sayısında ve personelin giderlerinde bir artış olduğu gözlenmektedir.

3. II.BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSİ GELİRLERİ

II. Bayezid Külliyesi evkafı İstanbul ve Edirne içindeki bazı dükkân, hamam, bahçe vb. den başka Edirne, Filibe, Dimetoka, Kızılağaç, Yenice-Karasu, Yanbolu, Yenice-Zağra, Ahyolu, İnoz gibi çeşitli yerlerdeki 90 köyü ihtiva etmektedir.²⁶⁶ Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi ile ilgili üç tane vakfiye vardır. Bu vakfiyeler H.892/M.1486, H.895/M.1490 ve H.898/1493 tarihlidir. H.892/M.1486 tarihli vakfiyeye göre²⁶⁷ külliyenin gelir kaynakları şunlardır:

—Rumeli Vilayetinde: Süzebolu kasabası 81080 akçe

—Silistre Livası: Rvandnov karyesi 5237 akçe, Çenger karyesi 2928 akçe, Aya Dimitri karyesi 9150 akçe, Yoros karyesi 10803 akçe, Romanda çiftliği

—Vize Livası: Kırk Kenise kasabası 15356 akçe, UğurluŞeyh karyesi 1843 akçe, Ahlatlu karyesi 4073 akçe Dereköyü karyesi 2612 akçe, Ayucekler (nam-ı diğer Elhamd karyesi) 1956 akçe, Kuballo karyesi 1562 akçe, Demirculu karyesi 272 akçe

—Pravadi nahiyesi: Pravadi kasabası 3758 akçe, Kırık karyesi 2762 akçe, Çaşnigir karyesi 2784 akçe, Cenklu karyesi 780 akçe, Karagüllü karyesi 2159 akçe, Hacı Umur çiftliği 2532 akçe

—Gümülcine Livası: Meğri karyesi 28412 akçe

—Karasu-Yenice: Nefs-i İskitenin 18523 akçe, Çomaklu karyesi 4195 akçe, Şerafettin karyesi 6070 akçe, Yavuklu karyesi 7480 akçe, Dereyurdu mezrası 100 akçe, Horosı mezrası 1000 akçe

²⁶⁶Gökbilgin, a.g.e, s.363

²⁶⁷Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

—Dimetoka Livası: Ulunar karyesi 3072 akçe, Karaca Halil karyesi 2880 akçe, Kuburçuklu karyesi 1489 akçe, Mustafalu karyesi 3737 akçe, Bayhocalu karyesi 2658 akçe, Lulu karyesi 4293 akçe

—Ağrıcan: Sündeklü karyesi 67 akçe

—Fekle Livası: Veled-i Sukün karyesi 3038 akçe, İsmail Karyesi 4957 akçe, Karaca Süleyman karyesi 930 akçe, Evronos karyesi 907 akçe, Aslıhan karyesi 2985 akçe, Tonuz (Domuz) karyesi 497 akçe, Yönük Göçbeği karyesi 376 akçe, Hasköy ve Demirciler namında iki köyden 2160 akçe, Abri ana Saruhanlu adı ile anılan mezra 2004 akçe, Sarıkarhlu karyesi 1856 akçe, Uğuralanı karyesi 480 akçe, İlyascı karyesi 629 akçe, Hazırağa karyesi 1026 akçe

—Edirne'de İnesi karyesi 93043 akçe

—Üsküdar Nahiyesi: Aslahan karyesi 2700 akçe, Bedir Çiftliği karyesi 628 akçe, Bekari karyesi 1919 akçe, Mahmedman karyesi 1444 akçe, Göbellu mezrası 5990 akçe

—Çerman Livası: Akbaşı karyesi 6674 akçe,

—Beyler karyesi 1738 akçe, Kırşehirli karyesi 2431 akçe, Yüregeçe karyesi 3065 akçe, Kazan karyesi 6022 akçe, Lefke karyesi 4086 akçe, Mahmutçu karyesi, 2280 akçe, Sarıtunalı karyesi 3730 akçe

—Dimetoka tevabî'inden Atabeyi has köylerden Helvacı karyesi 4889 akçe, İnayetli karyesi 3694 akçe

—Edirne ahalisinden Müslümanlara ve kefereye müteallik olan bütün bağılık arazi hâsılatı 60000 akçe

—Edirne'de kâin ve Şehabeddin Paşa hamamı diye meşhur olan hamamın hâsılatı 13333 akçe

—Saraçlar, yaycılar, okçular, demirciler dükkânlarının tamamı ile silahhanenin tamamı ve mukataa arazisinin tamamı 43300 akçe

—İstanbul'da vaki Yeni Cami-i Kebir'in yanında bina olunan hamamın tamamı hâsılat 70333 akçe

—İstanbul'da maruf Balat Mahallesinde bina olunan yeni hamamın tamamı 21660 akçe

—İstanbul'da Silahhane yakınında bina olunmuş yeni hamamın tamamı 5000 akçe

—İstanbul'da merhum Molla Hüsrev mescidi yakınında bina olunan yeni hamamın hâsılatı 20000

H.892/M.1486 tarihli vakfiyeye göre, bu gelir kaynaklarının toplamı ise 551.421 akçedir.

Tablo 9: Çeşitli yıllara göre Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin gelirleri

<u>Tarih</u>	<u>Toplam Gelir</u>
892/1486 ²⁶⁸	551.421 akçe
895/1490 ²⁶⁹	574.789 akçe
898/1493 ²⁷⁰	782.930 akçe
XVI. asır birinci yarısı ²⁷¹	1.552.131 akçe

Yukarda verilen rakamlara göre külliyenin geliri 1486 yıllarına XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük meblağa ulaşmıştır.

²⁶⁸Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, H.892, VGMA, nr.2113, sayfa 106, sıra 26

²⁶⁹Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi** Temmuz 1964, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c.I, sayı.2, 1993, s.267

²⁷⁰Gökbilgin, a.g.e, s.363

²⁷¹Gökbilgin, a.g.e, s.378

4. II.BAYEZİD DÂRÜŞŞİFÂSİ GİDERLERİ

H.892/M.1486 tarihli vakfiyeye göre dârüşşifânın gıda, şurup vesaire ihtiyaçları için günde 200 akçe, dârüşşifâda yanan kandillerin yağı için 3 akçe, dârüşşifânın personeli için ise günlük 134 akçe tahsis olunmuştur.

Dârüşşifânın masraflarına külliye'nin bütün masrafları içinde bakılacak olursa, H.895/M.1490 yılına ait muhasebe defterine göre²⁷² külliye'nin toplam masrafı 657.971 akçedir.

—Personel maaşları: 244. 608 akçe (dârüşşifâ personeli dâhil)

—Diğer masraflar:

- Mutfak masrafları 306.606 akçe
- Dârüşşifâ 72.000 akçe
- İnşa ve tamir 24.737 akçe
- Diğer masraflar 9.930 akçe

Dârüşşifânın masrafları külliye'nin bütün masrafları içerisinde %17,4'lük bir oran taşımaktadır. Bu oran bütün masraflar içerisinde küçümsenmeyecek bir rakamdır.

Tablo 10: H.892/M.1486 tarihli vakfiyeye göre II. Bayezid Dârüşşifâsında çalışan personel sayısı ve ücretleri

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri(yevmî)
Reîs-i etibbâ	1	30 akçe
Tabîb	2	10 akçe
Cerrâh	2	7 akçe
Kehhâl	3	5 akçe
Vekîl-i harc	1	4 akçe
Kilerdâr	1	4 akçe
Edviyeci	1	6 akçe

²⁷²Barkan, a.g.m, s.252

Tabbâh	2	3 akçe
Bevvâb	1	3 akçe
Kayyum	3	3 akçe
Ferrâş	1	3 akçe
Abrîzî	1	3 akçe
Buhûrî	1	3 akçe
Kâtib	1	4 akçe
Toplam	21	134 akçe

II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda kuruluşundan itibaren 9 sağlık görevlisi, 3 idari görevli ve 9 yardımcı hizmetli olmak üzere 21 kişi dârüşşifâda görev yapmıştır. Vakfiyeye göre dârüşşifâda çalışan bu 21 kişi için günlük 134 akçe, aylık 4020 akçe, yıllık ise 48.240 akçe tahsis edilmiştir.

Tablo 11: Çeşitli Yıllara Göre Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda Çalışan Personel Sayısı ve Ücretleri:

Görevliler	Personel Sayısı				Personel Ücretleri(yevmî)			
	1490 ²⁷³	1614 ²⁷⁴	1617	1666 ²⁷⁵	1490	1614	1617	1666
Reîs-i Etibbâ	1	1	1	-	30	30	30	
Tabîb-i Evvel	1	1	1	-	10	14	14	-
Tabîb-i Sâni	1	1	1	-	10	10	10	-
Cerrâh-ı Evvel	1	1	1	-	7	5	5	-
Cerrâh-ı Sâni	1	3	2	-	7	3	I.3, II.2	-
Kehhâl-i Evvel	1	1	1	-	7	7	7	-
Kehhâl-i Sâni	1	1	1	-	7	7	7	-
Kâtib	1	1	1	-	4	6	5	-
Kilâri	1	1	1	-	4	6	5	-
Vekîl-i Harc	1	1	1	-	4	4	4	-
Nâzir			1	-			2	-
Edviye-kûb	1	2	2	-	2	2	2	-
Eşribe-kûb	1	2	2	-	4	4	4	-

²⁷³Barkan, a.g.m, s.273

²⁷⁴BOA, MAD, nr. 5773, s.6-8

²⁷⁵BOA, MAD, nr.2102, s.2

Tabbâh	2	2	2	-	3	I.4,II.3	I.4,II.3	-
Kayyum	4	4	4	-	3	3	3	-
Bevvâb	1	1	1	-	3	3	3	-
Ferrâş	1	1	1	-	3	3	3	-
Câme-şûy	1	2	2	-	3	2	I.3,II.1	-
Abrîzî	-	1	-	-	-	3		-
Baytar	-	1	-	-	-	2	3	-
İbrîkî	-	-	1	-	-	-	3	-
Toplam	21	28	27	-	123	145	145	145

Tabloya göre II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda çalışan personel sayısı H.895/M.1490 yılında 21 iken, H.1023/M.1614 yılında bu sayının 28'e yükseldiği, H. 1026/M.1617 yılında bu sayının 27'e düştüğü görülmektedir. Dârüşşifâda çalışan personelin ücretleri ise, H.895/M.1490 yılında yevmî 123 akçe, yıllık 44.280 akçe, H.1076/M.1666 yılında yevmî 145 akçe, yıllık 52.200 akçeye ulaştığı görülmüştür. Bu şekilde bakıldığında personel sayısında da, personelin ücretlerinde de çok değişken bir artışın veya düşüşün olmadığı görülmektedir.

5. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSİ GELİRLERİ

H.929/M.1522 tarihli vakfiyeye göre²⁷⁶ Hafsa Sultan Külliyesi'nin gelir kaynakları şunlardır:

—İzmir kazası yakınında Aydın Sancağına tabi Urla'da:

- Karye Pazarı, Samanlı, Gazi Deresi, Kuzgulu, Kızılca, Sungurlu, Dünderlu, Yavaşlı, Ortaçlı, Kamanlu, Hasan Fakih, Elvan Fakih, Taylasanlu, Özbek karyelerinin tamamı

- Kefere nam ile maruf cemaati erbaanın rüsumundan hâsıl olan meblağın tamamı

- Kapan rüsumundan hâsıl olan meblağın tamamı

- Urla karyesinde bina olunan dükkânların tamamı

²⁷⁶Hafsa Hatun Vakfiyesi, H.929 tarihli, VGMA, nr.576, sayfa;31 sıra;15

—Menteşe Sancağına tabi Mazun kazasında Subice kasabasında çarşı ahalisi için bina olunan dükkânların tamamı

—Saruhan Sancağında:

- Bakır karyesi nam ile maruf karyenin Yörük taifesinin rüsumundan hâsıl olan meblağın tamamı

- Mezbur karyenin yakınında yer alan Kuru nam ile maruf arzın tamamı

—Hüdâvendigâr Sancağı'nda:

- Tarhala kazasının muamelesine tabi Kırkağaç karyenin tamamı

- Kırkağaç, Kayadibi, Çerçi karyelerinde bina edilen hamam ve dükkânlar ile Kaşköy nam ile maruf Kırmızı karyesi ile birlikte tamamı

—Vakfiyeye Hafsa Sultan'ın oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın temlik ettiği;

- Manisa'da Saray nam ile bilinen kasrın yakınındaki hamamın tamamı

- Manisa'da Gürle kasabasında kâin değirmenin tamamı

- Manisa beldesi civarında Çatal Kenise nam ile maruf karyenin altındaki yolun döşeme tarafındaki Kuru namı ile maruf arzın tamamı

Tablo 12: 1531 ve 1575 yıllarında Hafsa Sultan Külliyesi'nin Saruhan Sancağı'ndaki gelirleri²⁷⁷

1531 yılı		1575 yılı	
Gelir Türü	Yıllık	Gelir Türü	Yıllık
Saray Hamamı	1.200	Saray Hamamı	4.900
Çatalkilise'de Kuru	3.300	Çatalkilise'de Kuru	19.000
Gürle'de âsiyâb	500	Gürle'de âsiyâb	1.500
		Yeni Hamam	24.000

²⁷⁷Emecen, a.g.e, s.99

		Dükkânlar	1.420
		Bahçeler	55.000
		Zemin İcâresi	350
		Âsiyâb	1.070
		Suyolu İcâresi	350
		Kırkağaç'ta dükkân, hamam	2.350
		Bakır köyü mukataatı	142.000
Toplam	5000	Toplam	202.440

Aydın, Menteşe, Hüdavendigâr ve Saruhan sancaklarındaki vakıfların; Aydın Sancağı'na tabi Urla'dan 1530 yılında toplam 225.163 akçe, Saruhan Sancağı'nda da 1575 yılında toplam 202.440 akçe geliri kayıtlıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sultaniye Vakfı'nın 500.000 akçeyi aşan geliri kayıtlıdır.²⁷⁸

6. HAFSA SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSİ GİDERLERİ

Hafsa Sultan Dârüşşifâsı, Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılması hasebiyle H.929/M.1522 tarihli vakfiyede dârüşşifâ yer almamıştır. *Vakıf gelirlerinin aynı külliye içerisinde de olsa, bir hayrat kurumuna harcanabilmesi için vakfın şartları arasında olması gerekmektedir. Hafsa Sultan adına Kanuni tarafından yaptırılan dârüşşifânın çalışanları, Hafsa Sultan Vakfı'ndan ücretlerini alabilmeleri için, Kanuni tarafından düzenlenmiş bir zeyl vakfiye veya bir hüccet bulunması gerekmektedir. Şu ana kadar söz konusu zeyl vakfiye veya bir hüccete ulaşılamamıştır.*²⁷⁹ Dârüşşifâda kaç personelin görev yaptığı, ne kadar ücret aldıkları ve dârüşşifânın masraflarının ne kadar olduğu 1575 tarihli Saruhan Evkaf Defteri'nde kayıtlıdır.

²⁷⁸Alkan, a.g.m, s.1168

²⁷⁹Alkan, a.g.m, s.1169

Tablo 13: 1575 tarihli Saruhan Evkaf Defteri'ne göre²⁸⁰ Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nda çalışan personel sayısı ve ücretleri

Görevliler	Görevli Sayısı	Personel ücretleri (yevmi)
Reîs-i etibbâ	1	25 akçe
Tabîb-i evvel	1	10 akçe
Tabîb-i sâni	1	6 akçe
Cerrâh-evvel	1	5 akçe
Cerrâh-sâni	1	3 akçe
Kehhâl-i evvel	1	6 akçe
Şâkird-i kehhâl	1	2 akçe
Kâtib	1	3 akçe
Vekîl-i harc	1	2 akçe
Kilâri	1	4 akçe
Edviye-kûb	1	2 akçe
Şerbetî	2	3 akçe
Aşşâb(otçu)	1	3 akçe
Kâsedâr(kisedâr)	1	2 akçe
Tabbâh	2	3 akçe
Câme-şûy	1	2 akçe
Ferrâş	1	2 akçe
Kayyum	4	2 akçe
Bevvâb	1	2 akçe
Mâni'un-nukûş	1	2 akçe
Toplam	25	102 akçe

Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nda 1575 tarihli Saruhan Evkaf Defteri'ne göre 11 sağlık görevlisi, 4 idari görevli ve 10 yardımcı hizmetli olmak üzere 25 kişi dârüşşifâda görev yapmıştır. Deftere göre dârüşşifâda çalışan bu 25 kişi için günlük 101 akçe, aylık 3030 akçe, yıllık ise 36.360 akçe tahsis edilmiştir.

7. HASEKİ DÂRÜŞŞIFÂSI GELİRLERİ

H.958/M.1551 tarihli vakfiyeye²⁸¹ Haseki dârüşşifâsının gelir kaynakları şunlardır:

²⁸⁰TK.KKA, ED. 544 (1575), vrk. 14b

²⁸¹Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, H.958/M.1551, nr.608 /2, sayfa 222, sıra177

—Silistre sancağı tevabî'inden Ahyolu kazasında birbirine yakın on adet köyün arazisinin tamamı, onlar da şunlardır:

Vaslıykoz Köyü, Enbiliç Köyü, Verduze Köyü, Pondoloti nam-ı diğer Gornoz Köyü, Mospolye Köyü, diğer namı Vizdce'dir, Malu Köyü, diğer namı Çamurlu'dur, Yakacık Köyü, Konak Köyü, Kozcağaz Köyü, Çıtrık Köyüdür.

—Silistre sancak tevabî'inden Aydos kazasında vaki birbirine komşu on bir adet köyün tamamı, onlar da şunlardır: Misuri Köyü, Gözke Köyü, Sucula Köyü, Yenice Köyü, Ayana Köyü, Revade Köyü, Ayulaş Anderye Rühbani Manastırı, Çırta Köyü, diğer ismi Yeniköy, Erkeçpınarı Köyü, Karapınar Köyü, Eskihisar Köyü.

—Silistre 'de İmnus karyesinin tamamı

—Silistre'de Arklı mezarı

—Çorlu kazası tevabî'inden Umurcu köyü

—Silivri kazasında Kabakçı mezarı

—Anadolu vilâyeti Aydın sancağı tevabî'inden Kestel'de bir çiftliğin tamamı

—İstanbul mahallelerinden Daye Hatun mahallesinde Yenihan'ın tamamı.

—İstanbul mahallelerinden Karaca Paşa Mahallesi'nde Yahudi kapısı civarında çifte hamamın tamamı.

—İstanbul mahallelerinden Nevbethane Mahallesi'nde hanenin tamamı

—İstanbul kapılarından Yahudi kapısı haricinde deniz sahilinde yapılmış bir kayıkhanenin tamamı. Senelik mukataa'sı altmış akçedir.

—İstanbul mahallelerinden Ayulanka Mahallesi'nde bir hanenin tamamı

—Hacı Mübarek evkafından olan arsa üzerinde üç adet dükkânın tamamı Senelik mukataa'sı yedi yüz yirmi akçe.

—Bostancıbaşı evkafından olan sahada üç adet dükkân binasının tamamı. Arsasının senelik mukataa'sı dört yüz altmış iki akçe.

—Câmi-i şerif kurbinde bina edilmiş on adet odaların tamamı

—Karaman pazarında üste ve altta otuz iki odayı, beş adet dükkânı olan binaların tamamı. Mukataası senede iki yüz seksen akçedir.

—Bir ekmek fırını

—İstanbul'da Emir-i Mumhane civarında elli dört adet odalar, on altı adet dükkân, dokuz adet mahzen ve iki adet ekmekçi fırını

—İstanbul kapılarından odun kapısı haricinde kereste ambarı namıyla anılan yerde otuz beş adet dükkânın tamamı, arsasının senelik mukataa'sı dört yüz elli akçe.

—Yine aynı yerde otuz dört adet dükkân ile bir adet Başçı dükkânının tamamı. Senelik mukataa'sı iki bin iki yüz seksen akçe.

—İstanbul'da Unkapanı civarında altı adet mahzenin tamamı

—İstanbul kapılarından Ayakapısı'nda bir ekmek fırınının tamamı

—İstanbul kapılarından Edirnekapi civarında Akkerman Mahallesi'nde iki hanenin tamamı

—Aynı mahallede bir ekmek fırınının tamamı

— Edirne kapısı dışında silâhhane de bir binanın tamamı vakıftır.

—Ebu Eyyub-i Ensari kasabasında bir ekmek fırınının tamamı

—Galata mahallelerinden Lonca mahallesinde bir hanenin tamamı

— Frenk Sarı Zani'den satın alınan arsa üzerindeki bir hanenin tamamı

—Ayasofya evkafından olan saha üzerindeki bir büyük hanenin tamamı

—Galata Kal'ası haricinde Tophane'de Sinan Kadı Mahallesi'nde bir hanen tamamı

—Galata muzafatından Beşiktaş'ta bir hanın tamamı

Vakfiyede külliye'nin gelir kaynakları yukarıdaki şekilde sıralanmış fakat külliye'nin toplam gelirinin ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Külliye'nin toplam geliri H.965/M.1556 tarihli muhasebe defterine göre 819.162,5 akçedir. (imârete yedek olarak saklanan 120.146 akçe eklenirse 939.308,5)²⁸² H.968/M.1560 tarihli muhasebe defterine göre ise külliye'nin toplam geliri 1.267.181,5 akçedir.²⁸³

8. HASEKİ DÂRÜŞŞİFÂSİ GİDERLERİ

H.958/M.1551 tarihli vakfiyeye göre²⁸⁴, dârüşşifânın ilâç, şurup, yemek ve edviyeli çorba vesaire için her gün 150 akçe, dârüşşifânın personeli için ise günlük 113 akçe tahsis olunmuştur.

Dârüşşifânın masraflarına külliye'nin bütün masrafları içinde bakılacak olunursa

H.965/M.1556 tarihli muhasebe defterine göre külliye giderleri²⁸⁵

—Personel maaşları: 273.016 akçe (dârüşşifâ personeli dâhil)

—Mübâyaa ve diğer masraflar:

- Mutfak masrafları 171.178,8 akçe
- Dârüşşifâ 74.234 akçe
- İnşa ve tamir 5.048 akçe

²⁸²Taşkıran, a.g.e, s.185

²⁸³Taşkıran, a.g.e, s.197

²⁸⁴Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

²⁸⁵Taşkıran, a.g.e, s.185–192

1560 tarihli muhasebe defterine göre ise külliye'nin masrafları 786.384,5 akçedir.²⁸⁶

Tablo 14: H.958/M.1551 tarihli Haseki (Hürrem) Sultan Vakfına göre Haseki Dârüşşifâsı'nın personel sayısı ve ücretleri

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri (yevmî)
Reîs-i etibbâ	1	25 akçe
Tabîb	1	15 akçe
Cerrâh-evvel	1	5 akçe
Cerrâh-sânî	1	3 akçe
Kehhâl-evvel	1	5 akçe
Kehhâl-ı sâni	1	3 akçe
Kâtib	1	3 akçe
Vekîl-i harc	1	3 akçe
Kilerdâr(kilârı)	1	3 akçe
Edviye-kûb	2	2 akçe
Eczâcî	2	3 akçe
Tabbâh	2	2.5 akçe
Kayyum	4	3 akçe
Câme-şûy	2	2 akçe
Abrîzî	2	3 akçe
Bevvâb	1	2 akçe
Ferrâş	1	2 akçe
Mezbelekeş(çöpçü)	1	2.5 akçe
Dellâk	1	2 akçe
Bahçeci	1	2.5 akçe
Toplam	28	113 akçe

Haseki Dârüşşifâsı'nda kuruluşundan itibaren 10 sağlık görevlisi, 3 idari görevli ve 15 yardımcı hizmetli olmak üzere 28 kişi görev yapmıştır. 28

²⁸⁶Taşkıran, a.g.e, s.197

kişilik personele günde 113 akçe, ayda 3390 akçe ve yılda 40.680 akçe tahsis edilmiştir.

Tablo 15: H.1027/M.1617-18 tarihli muhasebe defterine göre Haseki Dârüşşifâsı'nda çalışan personel sayısı ve ücretleri:

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri (yevmî)
Reîs-i etibbâ	1	30 akçe
Tabîb	1	15 akçe
Cerrâh-evvel	1	6 akçe
Cerrâh-sâni	1	5 akçe
Kehhâl-evvel	1	6 akçe
Kehhâl-ı sâni	1	4 akçe
Kâtib	1	3 akçe
Vekîl-i harc	1	3 akçe
Kilerdâr(kilârî)	1	5 akçe
Edvîye-kûb	1	2 akçe
Şerbetî	2	3 akçe
Tabbâh	2	3 akçe
Kayyum	4	3 akçe
Câme-şûy	2	3 akçe
Bevvâb	2	2 akçe
Ferrâş	2	2 akçe
Külhânî	1	2 akçe
Hammâmî	1	3 akçe
Şâkird-i kilâr	1	3 akçe
Serrâc	1	2akçe
Kâse-keş	1	2 akçe
Abrîzî	4	3 akçe
Masîreî	1	1 akçe
meremmâtî-i ferrâş	1	1 akçe
İmâm	1	3 akçe
Mü'ezzin	1	2 akçe
	1	2 akçe
Toplam	38	151 akçe

H.958/M.1551 tarihli vakfiyeye göre dârüşşifâ personel sayısı 28 iken 1617-18 yılında bu sayı 38 çıkmıştır. 1551 yılında personele verilen ücret 113 akçe iken 1618 yılında bu rakam 151 akçeye ulaşmıştır. 1618 yılında dârüşşifâ personeline günlük 151 akçe, aylık 4530 akçe, yıllık ise 54.360

akçe tahsis edilmiştir. 1551 ile 1618 yılları arasında dârüşşifâdaki personel sayısının ve personele verilen ücretlerin artmış olduğu görülmektedir.

9. SÜLEYMANIYE DÂRÜŞŞİFÂSI GELİRLERİ

H.964/M.1556-57 tarihli Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre.²⁸⁷ Süleymaniye Dârüşşifâsı'nın gelir kaynakları şunlardır:

—Ayolanka(Eyulanka) bostanlığı

—Gelibolu Livasında Ece ovası nahiyesinde: Behram-i Büyük, Behram-i Küçük, Alpadan-i Büyük, Alpadan-i Küçük, Kocadağlı, Kurucadere karyesi, Anafarta-i Büyük, Anafarta-i Küçük, Bigalı-i Büyük, Sivli, Uzun-Hasırlı, Kum, Yalak-Ova, Bahşılı, Keçilü, Ilgar-Deresi, Saru-Mustafa, Kitre, Maydos karyeleri

— Feri-baba nahiyesinde: Alemşahlu, Alemdar-ı Büyük, Çokalcılı, Yeni-Şehr diğer adı Burhan, Alemdar-ı Küçük, Dürziya Yezidlü, Donuzcalu, Eşreflü, Ümidci, Kozludere, Kavuklu, Boğazlu, Kara-Burgaz, Aydınli, Bigalı-i Küçük, Ağa-Burgaz, Güneylü, Kadı, Güneylü, Bayır karyeleri, Çine-deresi mezarası, Balı mahallesi,

—Evreşe nahiyesinde: Burun-viren, Kızılcaderzili, Kiliseli, Bozkeçili, Mürselli, Koyunlukırı, Marul diğer adı Yaya, Hayderli, Sağırkocalı, Turadoğan, Yayılcı, Yenice, Musaçalı, Saru-İsmail, Adil-Hasan, Şamdanlı, Enciklü, Kazı (kadı) karyeleri

—Serem adasında: Tekye, Keygeldi, Uçmakderesi, Ucdere, Bayrakçı, Gölcik, Hallacderesi, Polavadi, Karaağaç diğer adı Yenice çaltak, karyeleri ve Hassa, Yayabaşı çiftlikleri

²⁸⁷Süleymaniye Vakfiyesi, mukaddimeyi ve metni hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962

—Filibe nahiyesinde Rahva Robçozlar, Çernova, Kuyluk, Novasel, Dereli diğer adı Değirmenderesi, Yenice diğer adı Kara-Orman, Prada diğer adı Donuz deresi, Kovsa, Umuroğlu,

— Zağra kazasında bir karye

— Tatarpazarı nahiyesinde: Dolani diğer adı Develer, Bane diğer adı Doğan, Doğan-ı Hafizan karyeleri ve Yaylak-ı Despot, Tuğca-Osman, Karlık karyelerinin mahsulü

—Gümülcine kazasında Uysallu, Kilise, Yayalar karyeleri

—Dimetoka nahiyesinde: Doğancı, Çiftlik-i Çavuş, Hamza karyeleri

—Cebel-i tekfur (Tekirdağ) nahiyesinde: Kırağı Halil, Kurdkocalı, Ayvalı karyeleri ve Kayı-Halil mezarı

—Birgoz nahiyesinde: Gündüzlü, Hotaçlı, Uzundoğan, Yavan, Akpınar diğer adı Konurlu karyeleri ve Arapadası Mezarı

—İpsala nahiyesinde Yazırlı karyesi

—Kızılağaç nahiyesinde: Osmanlı, Döğünciler, Aşağı Gökçeli, Damlaş Pınarı karyeleri

—Hayrabolu nahiyesinde Kemallar ve Cengizli karyeleri

—Edirne nahiyesinde Fakihderesi karyesi,

—Çirmen nahiyesinde Daragoştine diğer adı Sırtköy karyesi

—Keşan nahiyesinde Ayrancı karyesi mahsulü

—Selanik kazasında İzor karyesi,

—Filibe kazasına bağlı İstanımaka nahiyesinde: İstanımaka, Paroşa diğer adı Arnavudlar, Muradbeğli diğer adı Yitilmiş karyeleri

—Samakov kazasına bağlı Çine nahiyesinde: Kamaniçe, Rakitova, Konstanova, Bana, Dorkova, Korva

—Samakov kazasına bağlı Razlog nahiyesinde Belçe-i Bala, Belçe-i Zir, Kindobrinska, Godlova, Baçova, Draglišta karyeleri

—Filibe'ye tabii Karankol nahiyesinde: Karankol, Çömlek, Sekban, Novasel, Virjava, Karapınar, Yastosa-i cedit, Yastosa-i atik, Mirzan-ı Büyük, Mirzan-ı Küçük, Esrive-i Büyük, Hanlar, İsmail-i Diraz, Menteşeli, Menteşeli Küçük, Yundoğanı, Esrive-i Küçük, Daru ovası, Donuz deresi, Köleler, Reis Obası, Müslim-i Muhammedi, Kaluker, İspirmoğulu, Novasel diğer adı Moldava karyeleri, Oladislav, Gaganiç, Rinç mezrası, Filibe civarında 4 has değirmenle çayırın ve dalyanın mahsulü, Kapolis nehri üzerinde 3 değirmen

—Hasköy kazasına tabi Arnavudlar ve Hisarlık karyeleri

—Vize livasında: Paşalı Ağa, Ohlaz, Küçük Pınar, Çoktatarlar, Keskinli karyeleri ve Burgaz, Paşayığitli, Hacı Yakublu, Murad mezzaları

—Çorlu kazasında: Kınıklı, Karagündek diğer adı Balabanlu, Gönçlü, Karaca Halil, Çoksekban, Dikedutlu, Balabanlu-i Büyük, Yakublu, Gündüzlü, Cice Sekban, Saru İsmail, Kutluca karyeleri ve Germiyan, Balabanlu-i Büyük Dikedutlu, Tımar çavuş, Germiyan (müslimin), Balabanlu (müslimin), Kınıklı (müslimin), Paşalıağa (müslimin), Ohlaz (müslimin), Çok Sekban (müslimin), Balabanlu, Kınıklı mezzaları

—Zihne kazasında: Zelihova, Manolikos, Porna, Dekališta, Çerplani, Azdravik, Azdravik-i Küçük, İspaniç, Bladiç karyeleri, Gorniçak mezrası ve Kisarapoli mezzasının mahsulü

—Drama ve Kavala kazalarında: Boryani, Lefteriya, Eftilye, Firuzlu, Yurtlaz, Ayoyani, Koçkar diğer adı Yeniköy, Çınarlı Derbend, Mokoros, Doksat, Poroz, Veso Çayı, Esmerdaş, Proşçayı, Katvarnod, Podgoryani, Nahor, İslaşitni, Vinariye, Köten, Kırağuyar, Çatalca, Serenkošta, Yohaniç diğer adı Oşani, Buruncuk, Zirniç, Pastırva, Rahovika, Üsküpçe Virani, Nişani karyeleri, Kaman, Bükyürükler, Mesipçe, Karapınar, Orşa mezzaları, Çakırcıyan mahallesi, Doksat hissesi

—Nevrekep kazasında Bonim karyesi

—Timurhisar kazasında Küçük Poroyni karyesi

—Yenice-Karasu kazasında: Yahşibeğli, İncügez, Kenez, Sungurlu, Davudlar, Şahin, Kocı obası, Urgancı, Karaca Ahmed, Göneli, Kabasakal, Avşar, Sarı Ali karyeleri, Firurge, Delioğlu, Kasap Mustafa, Kadı, Polad mezraları, Göl-i Karınca Dalyanı, Kiremidli iskelesi

—Limni kazasında İmroz ve Semendirek adaları

—Lazkiye kazasında Ağanı karyesi

—İstanbul'da cami-i şerif civarında yeni hamam

—Medreseler önünde suyolu altında dükkânlar

—Cami-i şerifin dış kapıları civarında tıp medresesi civarındaki odalar

—Sarayı atikte ifraz olunan arazi üzerinde bina olunan dükkânlar ve odalar

H.993/M.1585–H.994/M.1586 yılına ait muhasebe defterine göre²⁸⁸ külliye'nin geliri 5.277.759 akçedir. Bu gelirin:

- 4.286.300 akçesi mukataalardan
- 126.872 akçesi hamam, dükkân gibi binaların aylık kiralardan
- 222.408 akçesi devir esnasında kiracılardan alınan "icâre-i muaccelelerden"
- 43.487 akçesi bazı satışların hâsılından elde edilmiştir.

10. SÜLEYMANİYE DÂRÜŞŞİFÂSİ GİDERLERİ

H.964/M.1556-57 tarihli vakfiyeye göre,²⁸⁹ dârüşşifânın ilâç, şurup, macun vesaire için her gün 300 akçe, dârüşşifânın personeli için ise günlük 151 akçe tahsis olunmuştur.

²⁸⁸Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Cami ve İmaretî Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu H.993/994 (M.1585/1586), **VD**, sayı. IX, 1971, s.113, 125–133

Tablo 16: H.964/M.1556-57 tarihli Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre²⁹⁰ Süleymaniye Dârüşşifâsı'nın personel sayısı ve ücretleri

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri (yevmi)
Reîs-i etibbâ	1	30 akçe
Tabîb-i sâni	1	15 akçe
Tabîb-i sâlis	1	10 akçe
Cerrâh-evvel	1	6 akçe
Cerrâh-sâni	1	3 akçe
Kehhâl-evvel	1	6 akçe
Kehhâl-ı sâni	1	3 akçe
Kâtib	1	5 akçe
Vekîl-i harc	1	4 akçe
Kilerdâr(kilârî)	1	4 akçe
Aşşâb	1	4 akçe
Edviye-kûb	2	3 akçe
Tabbâh-ı eşribe	1	4 akçe
Tabbâh-ı et'ime	2	3 akçe
Kâse-keş	1	3 akçe
Kayyum	4	3 akçe
Bevvâb	1	3 akçe
Ferrâş	2	3 akçe
Abrîzî	4	3 akçe
Câme-şûy	2	3 akçe
Dellâk	1	3 akçe
Toplam	31	151 akçe

Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda kuruluşundan itibaren 13 sağlık görevlisi, 3 idari görevli ve 15 yardımcı hizmetli olmak üzere 31 kişi görev yapmıştır. 31 kişilik personele günde 151 akçe, ayda 45300 akçe ve yılda 54.360 akçe tahsis edilmiştir.

Tablo 17: H.1001/M.1593-94 ve H.1019/M.1610-11 Yıllarına Göre Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda Çalışan Personel Sayısı ve Ücretleri.²⁹¹

Görevliler	Personel Sayısı	Personel Ücretleri (yevmi)
------------	-----------------	----------------------------

²⁸⁹Süleymaniye Vakfiyesi, s.42

²⁹⁰Süleymaniye Vakfiyesi, s.40-41-42

²⁹¹BOA, MAD, nr.2056, s. 4-5-25-26, BOA, MAD, nr.1845, s.76, 129-132

	1593-94	1610-11	1593-94	1610-11
Reîs-i Etibbâ	1	1	30	30
Tabîb-i Evvel	1	1	25	15
Tabîb-i Sâni	1	1	10	10
Cerrâh-ı Evvel	1	1	6	6
Cerrâh-ı Sâni	1	1	3	3
Kehhâl-i Evvel	1	1	6	6
Kehhâl-i Sâni	1	1	3	3
Kâtib	1	1	5	5
Emîn-i Sarf(Kilâri)	1	1	4	4
Vekîl-i Harc	1	1	4	4
Nokta'î	1		2	
Edviye-kûb	2	2	3	3
Şerbetî	2	2	4	4
Aşşâb	1		3	
Tabbâh	2	2	3	3
Kayyum	6	7	3	3
Kâse-keş	1	1	3	3
Câme-şûy	2	2	3	3
Abrîzî	6	6	3	3
Külhânî	1	1	2	2
Dellâk	1	1	3	3
Bevvâb	1	1	3	3
Ferrâş	2	2	3	3
Îmâm	1	1	4	4
Mü'ezzin	1	1	2	3
Nakâb		1		3
Şâkird-i kilâr		1		3
Serrâc-ı dârüşşifâ		1		3
		1		3
Toplam	40 kişi	43 kişi	186 akçe	184 akçe

H.964/M.1556-57 yılında personel sayısı 31 iken, H.1019/M.1610-11 yılında bu sayı 43'e yükselmiştir. H.964/M.1556-57 yılında personelin ücreti yevmî 151 akçe, yıllık 54.360 akçe iken, H.1019/M.1610-11 yılında yevmî 184 akçe yıllık 66.240 akçeye çıkmıştır. Bu şekilde bakıldığında verilen tarihler arasında personel sayısı ve ücretlerinde artış olduğu görülmektedir

11. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSİ GELİRLERİ

H.990/M.1582-83 tarihli Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi'ne göre²⁹² külliye'nin gelir kaynakları şunlardır:

—Üsküp tevabi'inden Çeltikçi ve Galhova Köylerinde Üveys Bey'den satın alınan çiftliğin tamamı.

—Yoros kazası tevabi'inden Orhanlı Köyünde defterdar İbrahim'den satın alınan çiftlik.

—Orhanlı köyünde Bir taraftan cadde ve bir taraftan orman ve bir taraftan değirmeni harkı ve diğer taraftan çoban pınarı ile mahdut karpuz tarlasıyla otluk. Yine aynı köyde üç ahşap odayı ve bir avluyu çevreleyen menzil (Bunların hepsi Orhanlı Köyündedir.)

—Silivri kazası tevabiinden Kabakçı Köyünde Feridun Bey'den satın alınan çiftlik.

—Yoros kazasında defterdar Mustafa'dan satın alınan çiftlik.

—Alemdağı eteğinde ve Yoros kazasına tabi ve Hasan Paşa'dan satın alınan çiftlik ve iki taraftan cadde ve bir taraftan mezkûr Alemdağı ile mahdut çiftlik

—Üsküdar kazası tevabiinden Aydos Dağında Samandra namındaki köyde Şemsi Paşa'dan alınan bir çiftlik.

—İstanbul hasları tevabiinden Çavuş Kuyusunda Kâtip Aydın bağı ve Bali Çavuş bağı ve iki taraftan bağ.

—İstanbul hasları tevabiinden Kostantiniye bağları arasında menzilin tamamı, yanındaki mezre'anın tamamı.

²⁹²Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

—İstanbul tevabi'inden Çavuş Kuyusu (kapusu) namıyla anılan bağın tamamı.

—İstanbul kapılarından Topkapı haricinde iki taraftan Ermeni bağı üçüncü taraftan Niksarlı oğluna aid tarla, diğer taraftan bağ.

— Topkapı haricinde mezre'a ve otlak.

—Sultan Murat hân ibni Sultan Selim Han'ın İpsala kazasında ve İpsala arasında Başyatak ve Kâfiradası namıyla anılan padişah atlarının yazlamasına mahsus mer'aların mahsulünden elde edilen gelir

—ağnam, Sultan-ı A'zam Murat Han ibni Sultan Selim Han aşağıda beyan olunan yerleri bu ağnama mer'a ve ağıl olmak üzere tayin eylemiştir.

— Biri Üsküdar tevabiinden Taşköprü nahiyesinde Azarlar namıyla anılan yerde koyun ağılı, çekudlen ağılı, Haveşlu karyesinde ağıl, gürgen pınarı ve divane bellükde ağıl

—Üsküdar kazası tevabiinden Çınık ve Doğanlu ve Ördeklü karyelerinde ağıl ve mer'alardır. Bunların kâffesi Üsküdar tevabiindendir.

—Şile ve Kandıra kazalarında Kayırca namıyla anılan ağıl, Akçakenise Suvad ağılı, Yenice ağılı, Ordakan karyesinde ve Suvad üzerinde ağıl ve mer'alar, değirmen deresi denilen vadide kâin ağıl ve mer'alar, Nebi Hoca'da Büyükdere ağılı

(Sivas'la ilgili Mevkûfât)

—Mamure-i Anadolu vilâyetinde Yeni il hasları namıyla anılan karyelerin tamamı.

—Yanbuli kazasında Çoğoba ve Yeniköy karyeleri.

—Çömlek kazasında Bozacı ve Hamza virani ve Çokoba ve Domuzlu karyeleri.

—Zağraeskisi kazasında Ayvalu ve Arizlu ve Çavuşlu ve Modası ve Sekban denilen karyeler.

—Karinabad kazasında Tilkiköyü Yeniköy denilen karyeler.

—Şumlu kazasında Doşova ve Akdere denilen köyler.

—Yenipazar kazasında ve Eskiköy ve Kanlova'da karyeler

—Rumeli vilâyetinde Rosdoscuk kazasında Kadioğlu ve Husunlu namında iki karyenin tamamı.

—Üsküdar mahallelerinden Yeni Mahalle'de bir hanın tamamı, aynı yerde on dört dükkan, yine Üsküdar'da biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus iki hamam,Hamamın karşısında imaret için inşa edilen değirmen ve Kârbansaray denilen menzilde onaltı dükkânın tamamı. Aynı mahallede ve her birinin arka tarafında birer oda ve avludan oluşan onyeddi dükkan

—Üç taraftan cadde ve bir taraftan içinde koyun kesilen salhane ile birlikte üç dükkan,Mum imâli için inşa edilen hanenin tamamı.

—Yine aynı mahallede üç taraftan cadde ve bir taraftan içinde debbağların işlediği debbağhane denilen çevrelenmiş ve her birinin arkasında birer oda bulunan yirmi dokuz dükkân ile hanenin tamamı, debbağat işleri için yapılan altı odanın tamamı, on altı oda ile büyük ahır, yine aynı mahallede evlilerin oturması için iki odanın tamamı

—İstanbul'da Dikilitaş'ta biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus iki hamam ile yanlarındaki dokuz dükkânın tamamı.

—Üç taraftan cadde ve bir taraftan Fenari Ahmed Paşa ve Sinan Paşa vakıfları ve Defterdar Mahmud Çelebi mülkü olan altmış beş oda

—Ayakapısı Gül Câmî'i Mahallesinde tek hamam ve hamamın yanında su kuyusu ve iki helâyi içeren odalar, bu odanın yanında serhane (kelleci) tabir olunan dükkân, yine hamam karşısında iki taraftan cadde ve Berber Rüstem mülkü olan dükkân, hamamın yanında dört oda.

—İstanbul kale kapılarından Yenikapı'da hamamın bitişiğinde iki oda, iki odası bulunan dükkan, bu dükkan karşısında iki bulunan Ayasofya Vakfı'na senevi yirmibeş dirhem mukataalı iki dükkânın arsaları.

—İstanbul kapılarından Ayakapısı haricinde iki dükkânın tamamı

—İstanbul mahallelerinden (mahallenin adı yazılı değildir) mahallesinde evlilerin oturması için yapılan yirmi yedi oda

—İstanbul mahallatından Samanviran Mahallesi'nde menzilin tamamı.

—Rodos Kalesi'nde orta kapı menzilin tamamı.

—Mezbur kalede eski hamam yanındaki odaların bitişiğinde kırk bir zira hâli arzın tamamı.

—Bursa mahallatından atpazarı mahallesinde ekmek fırını

—Bursa'da Reyhan Çarşısı yanında ekmek fırını

—Bursa mahallatından Maksim Mahallesi'nde ekmek fırını

—Üsküdar mahallatından yeni mahallede Kıptilerin oturduğu oda ve dükkânların önünde atpazarı kurulan hali arz

— Yeni Mahallede sâkin olan Yahudi ve nesara ve kıptilerin cizyeleri.

H.1076/M.1665-66 tarihli Atik Valide Sultan cami, imâret ve dârüşşifâya ait olan muhasebe defterinde²⁹³ külliye'nin toplam geliri 1.748.367 akçedir.

12. ATİK VALİDE DÂRÜŞŞİFÂSİ GİDERLERİ

H.990/M.1582 tarihli vakfiyeye göre ilaç, meşrubat, macun ve vesaire lazım gelen şeyler için 200 akçe tahsis etmiştir.

Tablo 18: H.990/M.1582 tarihli Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi'ne göre²⁹⁴ Atik Valide Dârüşşifâsı'nın personel sayısı ve ücretleri

²⁹³BOA, MAD, nr.2263, s.1-4-6

Görevliler	Görevli sayısı	Personel ücretleri (yevmî)
Reîs-i etibbâ	1	25 akçe
Tabîb	1	15 akçe
Cerrâh-evvel	1	5 akçe
Cerrâh-sânî	1	4 akçe
Kehhâl-evvel	1	5 akçe
Kehhâl-ı sâni	1	4 akçe
Kâtib	1	3 akçe
Vekil- harç	1	3 akçe
Kilerdâr(kilârî)	1	4 akçe
Edviye-kûb	2	2 akçe
Eczâcı	2	3 akçe
Aşçı	2	3 akçe
Kâse-keş	1	1 akçe
Câme-şûy	2	3 akçe
Ferrâş	1	1 akçe
Kayyum	4	3 akçe
Külhânî	1	2 akçe
Abrîzî	2	3 akçe
İmâm	1	4 akçe
Mü'ezzin	1	2 akçe
Toplam	28	118 akçe

Atık Valide Dârüşşifâsı'nda kuruluşundan itibaren 10 sağlık görevlisi, 3 idari görevli, 2 dini görevli ve 13 yardımcı hizmetli olmak üzere 28 kişi görev yapmıştır. Vakfiyeye göre dârüşşifâda çalışan bu 21 personel için günlük 118 akçe, aylık 3540 akçe, yıllık ise 42.480 akçe tahsis edilmiştir.

H.1076/M.1665-66 tarihli Atık Valide Sultan cami, imâret ve dârüşşifâya ait olan muhasebe defterinde²⁹⁵ dârüşşifâ personelinin günlük ücreti 181 akçe, dârüşşifâ masrafları için 25880 akçedir.

Tablo 19: Dârüşşifâlarda çalışan personel sayılarının karşılaştırılması

Görevliler	Fatih 1471	II. Bayezid 1486	Hafsa Sultan 1575	Haseki Sultan 1552	Süleymaniye 1557	Atık Valide 1582
Reîs-i Etibbâ	1	1	1	1	1	1
Tabîb-i Sâni	1	1	1	1	1	1

²⁹⁴Nurbânu Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

²⁹⁵BOA, MAD, nr.2263, s.1-4-6

Tabîb-i sâlis		1			1	
Cerrâh-ı Evvel	1	1	1	1	1	1
Cerrâh-ı Sâni		1	1	1	1	1
Kehhâl-i Evvel	1	1	1	1	1	1
Kehhâl-i Sâni		2		1	1	1
Şâkird-i kehhâl			1			
Kâtib		1	1	1	1	1
Emîn-i Sarf(Kilâri)	1	1	1	1	1	1
Vekîl-Harc	1	1	1	1	1	1
Emîn-i Mahzen	1					
mânî'un-nukûş	1		1			
Eczâcî				2		
Edviye-kûb	1	1	1	2	2	2
Şerbetî			2			2
Aşşâb			1		1	
Tabbâh	2	2	2	2		2
Tabbâh-ı eşribe					1	
Tabbâh-ı et'ime					2	
Kayyum	1	3	4	4	4	4
Kâse-keş			1		1	1
Câme-şûy			1	2	2	2
Abrîzî		1		2	4	2
Kûlhânî						1
Dellâk				1	1	
Bevvâb	1	1	1	1	1	
Ferrâş	1	1	1	1	2	1
Îmâm						1
Mü'ezzin						1
Buhûri		1				
Mezbelekeş(çöpçü)				1		
Bağbân				1		
Toplam	14	21	25	28	31	28

Tablo incelendiğinde dârüşşifâların vakfiyelerine göre Fatih Dârüşşifâsı'nda 14, II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda 21, Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nda 25, Haseki Dârüşşifâsı'nda 28, Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda 31 ve Atîk Valide Dârüşşifâsı'nda 28 kişinin görev yaptığı görülmektedir. Personel sayısı açısından Süleymaniye Dârüşşifâsı 31 kişilik personel kadrosu ile ilk sırada, 14 kişilik personel kadrosu ile de Fatih Dârüşşifâsı son sırada yer almaktadır. Fakat dârüşşifâlarda çalışan bu personel sayısı sabit kalmamış, zamanın koşullarına göre bu sayılar artmıştır.

Tablo 20: Dârüşşifâda çalışan personelin aldığı günlük ücretlerinin karşılaştırılması

Görevliler	Fatih 1471	II. Bayezid 1486	Hafsa Sultan 1575	Haseki Sultan 1552	Süleymaniye 1557	Atik Valide 1582
Reis-i Etibbâ	20 akçe	30 akçe	25 akçe	25 akçe	30 akçe	25 akçe
Tabîb-i Sâni	20 akçe	10 akçe	10 akçe	15 akçe	15 akçe	15 akçe
Tabîb-i Sâlis	-		6 akçe	-	10 akçe	-
Cerrâh-ı Evvel	8 akçe	7 akçe	5 akçe	5 akçe	6 akçe	5 akçe
Cerrâh-ı Sâni	-	7 akçe	3 akçe	3 akçe	3 akçe	4 akçe
Kehhâl-i Evvel	8 akçe	5 akçe	6 akçe	5 akçe	6 akçe	5 akçe
Kehhâl-i Sâni	-	5 akçe	-	3 akçe	3 akçe	4 akçe
Şâkird-i kehhâl	-	-	2 akçe	-	-	-
Kâtib		4 akçe	3 akçe	3 akçe	5 akçe	3 akçe
Emîn-i Sarf(Kilâri)	4 akçe	4 akçe	4 akçe	3 akçe	4 akçe	4 akçe
Vekîl-i Harc	4 akçe	4 akçe	2 akçe	3 akçe	4 akçe	3 akçe
Emîn-i Mahzen	4 akçe	-	-	-	-	-
Mâni'un-nukûş	2 akçe	-	2 akçe	-	-	-
Eczâcı	-	-	-	3 akçe	-	3 akçe
Edviye-kûb	6 akçe	6 akçe	2 akçe	2 akçe	3 akçe	2 akçe
Şerbetî	-	-	3 akçe	-	-	-
Aşşâb	-	-	3 akçe	-	4 akçe	-
Tabbâh	3 akçe	3 akçe	3 akçe	2.5 akçe	-	3 akçe
Tabbâh-ı eşribe	-	-	-	-	4 akçe	-
Tabbâh-ı et'ime	-	-	-	-	3 akçe	-
Kayyum	3 akçe	3 akçe	2 akçe	3 akçe	3 akçe	3 akçe
Kâse-keş	-	-	2 akçe	-	3 akçe	1 akçe
Câme-şûy	-	-	2 akçe	2 akçe	3 akçe	3 akçe
Abrîzî	-	3 akçe	-	3 akçe	3 akçe	3 akçe
Külhânî	-	-	-	-	-	2 akçe
Dellâk	-	-	-	2 akçe	3 akçe	-
Bevvâb	3 akçe	3 akçe	2 akçe	2 akçe	3 akçe	-
Ferrâş	3 akçe	3 akçe	2 akçe	2 akçe	3 akçe	1 akçe
İmâm	-	-	-	-	-	4 akçe
Mü'ezzin	-	-	-	-	-	2 akçe
Buhûri	-	3 akçe	-	-	-	-
Mezbelekeş(çöpçü)	-	-	-	2.5 akçe	-	-
Bâğbân	-	-	-	2.5 akçe	-	-
Toplam	91 akçe	134 akçe	102 akçe	113 akçe	151 akçe	118 akçe

Tablo incelendiğinde dârüşşifâların vakfiyelerine göre personel için Fatih Dârüşşifâsı'nda 91 akçe, II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda 134 akçe, Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nda 102 akçe, Haseki Dârüşşifâsı'nda 113 akçe, Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda 151 akçe ve Atik Valide Dârüşşifâsı'nda 118

akçe tahsis edilmiştir. Personel sayısında olduğu gibi personel ücretlerinde de Süleymaniye Dârüşşifâsı ilk sırayı almıştır.

Tablo 21: Vakfiyelerine Göre Dârüşşifâların Toplam Giderleri

Darüşşifalar	Personel Giderleri (yevmi)	Diğer Giderleri(yevmi)
Fatih	91 akçe	205 akçe
II. Bayezid	134 akçe	203 akçe
Haseki	113 akçe	150 akçe
Süleymaniye	151 akçe	300 akçe
Atîk Valide	118 akçe	200 akçe

Dârüşşifâların günlük giderleri sadece personel giderlerinden ibaret değildir. Vakfiyelerine göre personel giderleri dışında, diğer giderlerin, Fatih Dârüşşifâsı'nda günlük 205 akçe, II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda 203 akçe, Haseki Dârüşşifâsı'nda 150 akçe, Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda 300 akçe, Atîk Valide Dârüşşifâsı'nda 200 akçe olduğu görülmüştür. Genel olarak bu giderler ilaç, şurup, kimsesiz hastaların cenaze defni gibi giderlerden oluşmaktadır. Fatih Vakfiyesi'nde ilaç ve şuruplar için 200 akçe, kimsesiz hastaların vefat etmesi durumunda onların defni için 5 akçe, II. Bayezid Vakfiyesi'nde dârüşşifânın gıda, şurup vs ihtiyaçları için 200 akçe ve dârüşşifâda yanan kandillerin yağı için 3 akçe, Haseki Vakfiyesi'nde ilaç, şurup, yemek ve edviyeli çorba vs için 150 akçe, Süleymaniye Vakfiyesi'nde şurup, macun, vesair ilaçlar için 300 akçe, Atîk Valide Vakfiyesi'nde ilaçlara, macunlara vesair lazım gelen şeylere 200 akçe tahsisat ayrılması şart koşulmuştur.

Manisa'da Hafsa Sultan adına yaptırılan Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nın vakfiyesi bulunamadığından, bu dârüşşifânın ekstra giderleri tespit edilememiştir.

Sonuç olarak, hem vakfiyelerine göre hem de Evkaf Defterleri'nde geçen muhasebelerine göre, drüşşiflrin gelirlerinin, personel ve tıbbi hizmet alımlarına harcandığı görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERSONEL VE SAĞLIK HİZMETLERİ

1. PERSONEL

Dârüşşifâların vakfiyeleri incelendiğinde, dârüşşifâda çalışan sağlık personeli, idari personel ve yardımcı hizmetliler ile ilgili özelliklerin önemle vurgulandığı görülmektedir. Vakfiyelerde söz konusu personelin sayısı, aldığı ücretler, görev dağılımı, personelde aranan nitelikler, personelin sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ele alındığı gibi vakfiyelerine göre Fatih Dârüşşifâsı'nda 14,²⁹⁶ Edirne Dârüşşifâsı'nda 21,²⁹⁷ Hafsa Sultan Dârüşşifâsı'nda 25,²⁹⁸ Haseki Dârüşşifâsı'nda 28,²⁹⁹ Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda 31,³⁰⁰ Atîk Valide Dârüşşifâsı'nda 28³⁰¹ personel görev yapmıştır. Bu personel tabîb, cerrâh, kehhâl, eczâcı gibi sağlık personeli, tabbâh, kayyum, bevvâb, ferrâş, abrîzî, cameşûy gibi yardımcı hizmetliler ve vekîl-i harc, nâzır, mâni'un-nukûş, kilerdâr gibi idari görevlilerden oluşmuştur. Dârüşşifâların vakfiyelerindeki personel sayısı sabit kalmamış, zamanın koşullarına göre bu sayı artmıştır. Vakfiyede bulunmayan bazı görevliler ihtiyaca göre daha sonra dârüşşifâ personeline dâhil olmuştur.

1.1. Personelin Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde tabîblerin eğitimi, dârüşşifâlarda usta-çırak ilişkisi içerisinde, tıp medresesinde eğitim ve özel hocalardan alınan derslerle sağlanmıştır.³⁰² Dârüşşifâlarda eğitim hasta başında teorik ve pratik bilgiler verilerek yapılmaktaydı.³⁰³ Bu eğitim sonucunda başarılı olanlara icazetnâme verilirdi. Evliya Çelebi "ve Sultâniye dârüşşifâsında medrese-i dârüşşifâ ilm-i

²⁹⁶ **Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara 1938, s.248-249-250-251

²⁹⁷ **Edirne II. Bayezid Vakfiyesi**, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

²⁹⁸ TK. KKA, ED. 544 (1575)

²⁹⁹ **Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁰⁰ **Süleymaniye Vakfiyesi**, mukaddimeyi ve metni hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962, 40-41-42

³⁰¹ **Nurbânu Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁰² Ali Haydar Bayat, **Tıp Tarihi**, İzmir, Sade Matbaa, 2003, s.253

³⁰³ Bayat, *a.g.e.*, s.253

tıb ile görülür. Ehl-i fazl hekimbaşısı vardır. Haftada iki gün ders okunur”³⁰⁴ Manisa Dârüşşifâsı’nda haftada iki gün tıb dersi verildiği bildirmiştir. Uludağ, Bursa Yıldırım Dârüşşifâsı’nı “Bursa Dârü’t-Tıbb”ı olarak ele almıştır.³⁰⁵ Dârüşşifâlarda tıb eğitimin yapılıp yapılmadığı konusu araştırmacılar tarafından ele alınmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin Fatih Vakfiyesi’nin XV. yüzyıla ait olduğu düşünülen sûretinde imâretten yemek yiyen dârüşşifâ personeli listesinde “iki tıb şâkirdi” bulunmasından hareket eden Süheyl Ünver, Fatih Dârüşşifâsı’nda tıb eğitimi verildiğini, dârüşşifânın bir tıb medresesi ve Dârü’t-tıbb olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶ Adnan Adıvar, kaynaklarda Fatih Dârüşşifâsı’nda tıb eğitimin verilip verilmediğine dair kesin bir bilginin olmadığını ancak dârüşşifâda teori ve pratik bakımdan bir tabîbin olması dolayısıyla tıb eğitimin verilmiş olabileceğini belirtmiştir.³⁰⁷ Fahri Unan’a göre ise, *“Fatih Dârüşşifâsı’nda belirli bir sınıf düzeni içerisinde resmi, nazari ve düzenli bir tıp eğitimi verilmemiştir. Fakat dârüşşifâ kadrosunda bulunan şâkirdler, tabîblerin gözetimi altında pratik bir eğitim görmüşler, bilgi ve görgülerini artırdıktan sonra, yetişmiş birer tabîb olarak başka müesseselerde vazife almışlardır. Bu bakımdan şâkirdler, dârüşşifânın daimi değil, geçici elemanları idiler; tayin ediliyorlar, yetiştiriliyorlar ve burada buldukları müddet zarfında kendilerine belirli ücret ödeniyordu.”*³⁰⁸ Bu bilgilerden dârüşşifâların, tabîb adaylarının bilgi ve becerilerini artırdıkları bir uygulama yeri olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nde tıb eğitimi daha çok, İslam dünyasında bir gelenek haline gelen usta-çırak ilişkisi şeklinde yapılmıştır. Bu eğitim, bilgili tabîblerin yanında, tabîb adaylarının tıb kitaplarını okuyarak dersler alması ve dârüşşifâlarda pratik yaparak bu bilgili tabiplerden icâzet alınması şeklinde

³⁰⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme IX*, (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof), İstanbul, 2005, s.41

³⁰⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s.83

³⁰⁶ Ünver, “Fatih Darüşşifası”, *Türk Tıp Tarihi Tetkiklerinden*, İstanbul, Kader Matbaası, 1932, s.6; Aynı yazar, “İstanbul’un Zabtından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmüle Bir Bakış”, *VD*, sayı.1, Ankara 1938, s.72

³⁰⁷ Adıvar, *a.g.e.*, s.46

³⁰⁸ Unan, *a.g.e.*, 285

yapılmıştır.³⁰⁹ Verilen eğitim, dersi veren hocaya bağlı kalınarak yapılmış ve icâzetnâme hoca adına verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bazı kişiler icâzet almak için ülke dışındaki bilgili tabîblerin yanına gitmiş veya devlet tarafından gönderilmiştir. Abdülbâki Şifâî, Arabistan'da ve İran'da birçok bilginden uzun yıllar ders aldıktan sonra, Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı Reîs-i Etibbâlîğa atanmıştır.³¹⁰

Tabîb yetiştirmenin diğer bir yolu ise medreselerde verilen tıp eğitimi dir. Osmanlı Devleti'nde, ilk tıp medresesi Süleymaniye Külliyesi'nin bir birimi olarak inşa edilen Süleymaniye Tıp Medresesi'dir. Bu tıp medresesi kurulana kadar formel tıp eğitimi veren bir kuruluş olmamıştır.³¹¹ Medresenin kadrosu bir müderris, sekiz dânişmend, bir bevvâb, ferrâş ve noktacıdan oluşmuştur.³¹² Medresedeki müderrisin saraya hekimbaşı olacak kadar bilgi sahibi olması şart koşulmuştur.³¹³ Dânişmendler bu tıp medresesine gelmeden önce klasik medrese tahsilini yapmış olması gerekmektedir.³¹⁴ Tabîbler, aynı zamanda klasik bir medrese mezununun bilmesi gereken bütün bilgileri de öğrenmiş oluyorlardı.³¹⁵ Bu medresede külliye içerisinde bulunan diğer dört medreseden bağımsız,³¹⁶ planlı ve programlı olarak vakfiye şartları içerisinde tıp eğitimi verilmiştir.³¹⁷ Tıp medresesinde teorik dersler verilmiş ve külliye içerisinde bulunan Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda ise tabîb adayları uygulama derslerini almışlardır. Tıp medresesinde yetişen tabîblerin icâzetleri Süleymaniye Tıp Medresesi adına verilmemiş, bu

³⁰⁹Bayat, **a.g.e.** s.254

³¹⁰Bayat, **a.g.e.** s.254

³¹¹Unan, **a.g.e.** s.288

³¹²Süleymaniye Vakfıyesi'nde müderrisin anlayışlı, zeki, tıp ilminin bütün inceliklerini bilmesi, bilgi bakımından zamanının Eflatun'u ve Aristo'su olması, tabîbler arasında mümtaz olması, öğrencilere tıbbî bilgileri öğretmede çabalaması, derslere devam etmesi, günlük 20 akçe alması şart koşulmuştur. Dânişmendlere, bevvâb ve ferrâşa iki akçe tahsis edilmiştir. Noktacı, medreselerde görev yapan müderrislerin, talebelerin derslere devam edip etmediğini kontrol eden kişidir. Noktacıya günlük 3 akçe tahsis edilmiştir. Tıp medresesinin 12 kişilik bir kadrosu olup, günlük 43 akçe tahsis edilmiştir.

³¹³Bayat, "Mimar Sinan'ın Yaptığı Darüşşifalar", **Sızıntı**, sayı. 119, Aralık 1988, , s.429

³¹⁴Bayat, **a.g.e.** s.253

³¹⁵Unan, **a.g.e.** s.288

³¹⁶Bayat, **a.g.e.** s.253

³¹⁷Yasin Yılmaz, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi", **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Biofarma, 2006, s.295

medreseyi idare eden müderris adına düzenlenmiştir.³¹⁸ Dânişmendler, bu eğitim sırasındaki başarılarına göre dârüşşifâlâra, saraya hekim olarak atanmışlardır.

Dârüşşifâda çalışan cerrâhlar ve kehhâllar da usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmişlerdir. El becerisi isteyen cerrâhlık ve kehhâllık usta-çırak ilişkisi içinde bazen de babadan oğula geçen bir sanat olarak yürütülmüştür.³¹⁹

1.2. Personelin Tayin ve Terfileri

Dârüşşifâların da bir parçası olduğu külliyelerin başında, vakfın bütün işleriyle ilgilenen mütevellî bulunurdu. Personel atamalarında mütevellî, ihtisas gerektirmeyen bütün alanlarda görevlilerin tayinlerini kendisi yapmıştır. Fakat ihtisas gerektiren alanlarda ise personel atamasını, ilgili makama bırakmıştır.³²⁰ Dârüşşifâlâra tabîb, cerrâh, kehhâl gibi ihtisas gerektiren sağlık personelin tayinlerinden İstanbul'da bulunan hekimbaşı sorumlu olmuştur. Sağlık personeli hekimbaşının arzlarına göre atanmıştır. Tabîb, cerrâh ve kehhâllarının dârüşşifâlâra tayin edilmeleri veya "dükkân" adı verilen muayenehâneleri açmaları için hekimbaşı, cerrâhbaşı, kehhâlbaşı tarafından imtihan edilip, bu sınavı geçmeleri gerekirdi.³²¹ Ayrıca dârüşşifâlarda görev yapacak olan tabîblerin istenilen bilgi ve beceriye sahip olup olmadıklarını tespit etmek için dârüşşifâ tabîblerince imtihan edilmesi şartı vardı.³²²

Dârüşşifâ personeli istekleri ve güçleri yettiği müddetçe, sürekli çalışmak için göreve alınmışlardır.³²³ Eğer kişi, kendi isteğiyle görevini

³¹⁸ Bedi N. Şehsuvaroğlu, **a.g.e**, s. 23

³¹⁹ Nil Sarı, "Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlakı", **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, s.208; Aydın Erdem, **Dünya ve Türk Tıp Tarihi**, Ankara, Güneş Kitabevi, 2006, s.201

³²⁰ Taşkiran, **a.g.e**, s.66

³²¹ Sarı, **a.g.m**, s.229

³²² Nil Sarı, "Osmanlı Darüşşifâlarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranılan Nitelikler", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı. I, İstanbul, 1995, s.29

³²³ Unan, **a.g.e**, s. 192

bırakmak isterse, o zaman kendi yerine çalışacak bir kişiyi bulması gerekirdi.³²⁴ Arşiv belgeleri incelendiğinde, personelin yer değişmelerinde ve terfilerinde, dârüşşifâların aralarında bir hiyerarşinin mevcut olduğu görülmektedir. Özellikle tabîb tayinleri, dârüşşifâların arasındaki bu hiyerarşik düzen dahilinde yapılmıştır. Bu tayinler sadece dârüşşifâ tabîbleri arasında değil, aynı zamanda saray tabîbleri ile dârüşşifâ tabîbleri arasında da yapılmıştır. Bu durum, bazı tayin beratlarının incelenmelerinde görülmektedir. Nitekim, 6 Kasım 1560 tarihinde Edirne’de Sultan Bayezid Dârüşşifâsı’nda yevmi 30 akçe ile tabîb-i evvel olan Mevlana Vefa’nın Âsitâne tabîbliğine atanması, onun yerine Haseki Dârüşşifâsı’nda tabîb-i evvel olan Ramazan’ın, onun yerine Fatih Dârüşşifâsı’nda 20 akçe ile tabîb-i evvel olan Muslihiddin’in, onun yerine Haseki Dârüşşifâsı’nda 15 akçe ile tabîb-i sâni olan diğer Muslihiddin’in tayin edilmesi.³²⁵ 18 Nisan 1574 tarihinde Süleymaniye Dârüşşifâsı’nda 30 akçe tabîb-i evvel olan Mehmed’in Âsitâne tabîbliğine geçmesi, yerine Fatih Dârüşşifâsı’nda tabîb olan Mehmed’in, onun yerine aynı yerde tabîb-i sâni olan Şemseddin’in geçmesi ve 20 akçe verilmesi, onun yerine Haseki Dârüşşifâsı’nda 15 akçe ile tabîb olan Süleyman’ın geçmesi ve kendisine 20 akçe verilmesi.³²⁶ 6 Temmuz 1581 tarihinde Manisa Hatuniye Dârüşşifâsı’nda 30 akçe ile tabîb-i evvel olan Mehmed’in ölümü üzerine, Budin’de 20 akçe ile tabîb olan Hasan Halife’nin 25 akçe ile Manisa’da tabîb olması, onun yerine Galata Sarayı’nda 10 akçe ile tabîb olan Muhyiddin’in 20 akçe ile Budin’e tabîb olması, onun yerine hekimbaşı şâkirtlerinden günlük 5 akçe alan Sunullah’ın 10 akçe ile Galata Sarayı’na tabîb olarak atanması.³²⁷ 27 Temmuz 1593 tarihinde İstanbul’da Sultan Süleyman Dârüşşifâsı’nda yevmi 6 akçe ile kehhâl-ı evvel olan Mehmed’in hassa kehhâllığına tayin edilmesiyle, onun yerine Üsküdar’daki Valide Sultan Dârüşşifâsı’nda 4 akçe ile kehhâlbaşı olan Addurrahman’ın 6 akçe ile kehhâl-ı evvel olması, onun yerine Üsküdar Dârüşşifâsı kehhâl-ı sâni Ali’nin atanması. Süleymaniye Dârüşşifâsı’nda 3 akçe ile kehhâl-ı sâni

³²⁴Unan, a.g.e, s.193

³²⁵BOA, MD, nr. 4/154/1566

³²⁶BOA, MD, nr. 25/116/1273

³²⁷BOA, KK, nr. 239/78/16

olan Ahmed'in yerini Mahmud adlı şahsa bıraktığı ve Fatih Dârüşşifâsı'nda 3 akçe ile kehhâl-ı sâni olan Osman'ın Âsitane kehhâllığına ilhak edildiği, yerine Abdurrahman isimli kehhâlın atanması.³²⁸ 17 Kasım 1666 tarihinde Fatih Dârüşşifâsı tabîb-i evveli Ahmed'in ölümüyle, yerine Sultan Ahmed Dârüşşifâsı tabîb-i evveli Mehmed Efendi'nin, onun yerine Haseki Dârüşşifâsı tabîb-i evveli Ahmed Efendi'nin, onun yerine Fatih Dârüşşifâsı tabîb-i sâni Salih'in, onun yerine Galata Sarayı tabîb-i evveli Mustafa Efendi'nin, onun yerine İbrahim Paşa Sarayı tabîb-i evveli Mustafa'nın, onun yerine Manisa'daki Hafsa Sultan Dârüşşifâsı tabîb-i evveli Mustafa'nın, onun yerine tıp ilmine vakıf Mehmed'in atanması.³²⁹

Dârüşşifâalarda tabiblik yapan bilgili tabibler, hekimbaşılığa kadar yükselmişlerdir.³³⁰

1.3. Personel ve Nitelikleri

Dârüşşifâaların vakfiyelerinde, personelin görevleri ve nitelikleri tek tek ele alınmıştır. Dârüşşifâalarda, işinin ehli, emin, insan olarak üstün değerlere sahip, tıp ilmine vâkıf insanların görevlendirilmelerine özen gösterilmiştir.

1.3.1. Tabîb

Dârüşşifâaların kuruluş aşamasında genellikle bir veya iki tabîb görev yapmış, bu sayı daha sonra artmıştır. Tabîblerden birincisi tabîb-i evvel, ikincisi tabîb-i sâni ve üçüncüsü tabîb-i sâlis unvanını almışlardır. Tabîb-i evvel, aynı zamanda reîs-i etebbâ unvanıyla baştabîb olarak görev yapmıştır. Vakfiyelerde, dârüşşifâalara tayin edilecek tabîblerin hangi niteliklere sahip olması gerektiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Tabîblerde aranan ilk

³²⁸BOA, KK, nr. 253/220/7

³²⁹BOA, İbnülemin Sıhhiye, nr.43

³³⁰Ahi Çelebi, Fatih Dârüşşifâsı'nda tabîb-i evvel olarak görev yaptıktan sonra hekimbaşı olmuştur. (Ali Haydar Bayat., Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu Ve Hekimbaşılar, s.23)

özellik tecrübe, ustalık ve uzmanlık olmuştur.³³¹ Fatih Vakfiyesi'nde; hastalığı teşhiste ve tıp ilminde vakıf,³³² II. Bayezid Vakfiyesi'nde; tıp ilminde mâhir,³³³ Haseki Vakfiyesi'nde; *"riâyet ve inâyete lâıyk, fatânet ve kiyâsetle marûf, hazâkat ve ferâsetle mevsûf, tıp ve hikmet kanunlarını bilen, onların bilimum meselelerini tafsilâtıyla ihâta eden, mizaç ahvâlinin hususiyetlerini anlayan, iş görme ve birçok tecrübelerle ilimlerini te'kîd etmiş ve türlü ahvâl ve edvâr müşâhedeyle maârifini ilerletmiş, ilim tahsilinde ve tatbikatta zamanlar geçirmiş, onları tamamlama hususunda vakitler harcamış"*³³⁴ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; tıp ilminde teorik ve pratik yönden üstün, zekası ile tanınmış, denenmiş,³³⁵ Nurbânû Vakfiyesi'nde; tıp ilminde, anatomi biliminde usta, ikram ve hürmete şayan, bilgilerinin tecrübe ve ameliyat ile sağlamaştırmış, bir takım vahim halleri gözlemleyerek, sanatının kaide ve esaslarının kuvvetlendirmiş, doğrulamış, tıp ve hikmetin bütün inceliklerine vakıf³³⁶ bir tabîbin tayin edilmesi şart koşulmuştur. Dikkat edilirse dârüşşifâlara atanacak tabîbin sadece tıp alanında değil, aynı zamanda hikmet alanında da vakıf olması istenmiştir. Vakfiyelerde verilen bu bilgilerden dârüşşifâlarda çalışacak tabîbin öncelikle denenmiş, tecrübe edilmiş, marifetli olması şartı aranmıştır. Tabîblerin sadece bilgili olması ile yetinilmemiş aynı zamanda bu bilgilerinin tecrübe ve uygulama ile pekiştirmiş olması istenmiştir. Tıp gibi pratiğe dayanan bir alanda tabîblerin teorik bilgilerin yanı sıra uygulama yeteneklerinin de önemle vurgulanması dikkate şâyândır.

Tabîblerde aranan niteliklerden biri de ilaçların, şurupların doğru bir şekilde hazırlanması ve bu ilaçların etkilerinin bilinmesidir. Fatih Vakfiyesi'nde; iyi tıp kitaplarına uygun ilaçlar hazırlayıp, tedavi etmekte

³³¹Sarı, a.g.m, s.16

³³²Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.248 "*vâkıf-ı ahvâl-i nabz-ı marız, ilmi teşrihte sahibi ilm-i arız, fenni tıp ve Kanun-ı Şifada fâik iki tabib-i mücerreb-i mücerrib tayin oluna*"

³³³Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³³⁴Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³³⁵Süleymaniye Vakfiyesi, mukaddimeyi ve metni hazırlayan: Kemal Edip Kürçüoğlu, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962, s.40 "*fenn-i tıbbın ilminde, amelisinde fâik, zekâ ve selamet-i havâs ile marûf, mücerrib ve mütederrib bir kimesne*"

³³⁶Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50. "*ilmi tıbdâ hâzık, ilmi teşrihte mâhir, ikram ve hürmete şâyân olacaklar ve bilgilerinin tecrübe ve ameliyat ile sağlandırım ve kuvvetlendirmiş, bir takım ahvâli vahimeyi müşâhede ile sanatlarının kaide ve esaslarını te'kid ve te'yid eylemiş, tabâbet ve hikmetin bütün esrar ve inceliklerine vâkıf olmuş*".

gerektiği gibi çalışan,³³⁷ Edirne Vakfiyesi'nde; hastalara gelen hastalıklara ve mizâclara vâkıf, onlara uygun ilaçlar ve gıdalar hazırlamakta üstat bir hâzık,³³⁸ Haseki Vakfiyesi'nde; ilaç tertip etmekte mâhir, şurup ve macunların, hastaların ahvâline uygun olup olmadığı konusunda vâkıf³³⁹ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; ilaç bilgisi yanında bu ilaçların yararları ve zararları konusunda bilgili,³⁴⁰ Nurbânû Vakfiyesi'nde; ilaç ve edviyenin, imâl ve hazırlanmasında çok tecrübe görmüş, hastaların mizâclarına ve edviyenin ne dereceye kadar münasebeti olduğuna vâkıf³⁴¹ bir tabîb olması şart koşulmuştur.

Vakfiyelerde tabîblerin merhametli, şefkatli, erdemli olması ve hastaları himaye ederek onlara yararlı olması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Nil Sarı'ya göre, *“Osmanlı hekimlik ahlâkının temelinde erdemler etiği yatmaktadır.”*³⁴² Haseki Vakfiyesi'nde; *“selim kalpli, kerim ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve ecânib hakkında hayır diler nasihati, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü, makbûl huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gibi refet ile nazar eder, onları asık surat ile karşılamaz. Onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zira sözde bulunan sert bir kelime bazen hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en lâtif ibarelerle söz söyler, onlara en güzel şekilde hitap eder, sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar, zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden, zülâl ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riâyet kanatlarını indirip döşer, onların üzerine inâyet ve himaye kemerlerini gerer.”*³⁴³ Nurbânû Vakfiyesi'nde; *“hastaların tedavisi hususunda bütün güzel tedbirlerde bulunurlar, hastalar ile*

³³⁷ **Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.248 *“kütüb-i tayyibe-i tibbiyede beyân olunan ilâc-ı münasibi ile muâlece etmekte sâ-yi belîğ”*

³³⁸ **Edirne II. Bayezid Vakfiyesi**, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³³⁹ **Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁴⁰ **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.40 *“edviye bâbında tavilü'l-bâ' ve envâ-i evcâ ve aksâm-ı eskam ve a'râz-i emrâza kesirü'l-ittilâ ve esbâb ve alâmat hususunda allâme”*

³⁴¹ **Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁴² Sarı, **a.g.m**, s. 21

³⁴³ **Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

*görüşürken şiddetli ve sert sözlerden katiyyen ictinâb ederler, her bir hastaya sanki en yakın velisi ve akrabası gibi rıfk ve nezâket ibrâzına çalışırlar, hastaların başlarını merhamet gölgesi altına alarak onları daima şefkatla, hallerine riâyete karşılarlar, bu iki doktorun her biri hastaların ahvâlini tarassud ve taahhüd altına alır, bu dertlilerin, bu biçaregânın hâl ve şanlarına dikkat eder, nabızlarını ve hararet derecesini vesair alameti yoklar dururlar, daima hastaların hâllerini sorarlar, tedavileri babında mümkün olan her şeyi yaparlar, eğer hastanın hâli tekrar doktorun gelmesini icab ederse doktor derhal hastaya koşar, işte doktorlar bu şerâit-i muharrere ve usûl-i mukarrereye riâyete etmek mecburiyetindedir”.*³⁴⁴ Burada dikkat çeken nokta Haseki ve Nurbânû vakfiyelerinde, vakfedenlerin kadın olduğu dârüşşifâlarda özellik bu unsurlar ayrıntılı bir şekilde vurgulanmıştır.

Vakfiyelerinden de anlaşıldığı üzere dârüşşifâlara atanacak tabîblerin, tıp ilminde mâhir, insan mizacının özelliklerini bilen, ilaç ve tedavi konusunda bilgili, hasta-hekim ilişkisinde sürekliliği sağlayan (belirli aralıklarla hastaların durumunu kontrol eden), tıp ilmini ifâ ederken hastaya zarar vermeyen, her hastaya eşit şekilde muamele eden, ahlaklı, erdemli kişiler olması istenmiştir.

1.3.2. Cerrâh

Osmanlı Devleti’nde cerrâhi işlemler günümüzde olduğu gibi tabîbler tarafından değil, cerrâhlar tarafından yapılmıştır. Cerrâhlık tabîblikten sonra gelen ve ayrı bir meslek veya ustalık alanı olarak zikredilmiştir.³⁴⁵ Cerrâhlar, ehl-i hiref (sanat erbâbı) teşkilatı içerisinde bir sınıf oluşturmuşlardır.³⁴⁶ Cerrâhlar, çiraklıktan, kalfalık ve ustalığa yükselirdi.

Dârüşşifâların kuruluş aşamasında bazı dârüşşifâlara bir tane, bazılarında ise iki cerrâh görev yapmıştır. Bu cerrâhlardan birincisi cerrâh-ı evvel, ikincisi ise cerrâh-ı sâni unvanını almışlardır. Vakfiyeler incelendiği

³⁴⁴ Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁴⁵ Sarı, a.g.m, s.32

³⁴⁶ Aydın, a.g.e, s.201

zaman tabîblerden beklenen kapsamlı niteliklerin cerrâhlar için geçerli olmadığı görülmektedir.³⁴⁷ Cerrâhlarda aranan nitelikler teorik bilgiden çok tecrübe, maharet ve ustalık olmuştur.³⁴⁸ Fatih Vakfiyesi'nde; hüner sahibi, tedaviye muhtaç olan Müslümanlara inançla hizmet eden,³⁴⁹ bir cerrâhın tayin olunması şart koşulmuştur. II. Bayezid Vakfiyesi'nde; cerrâhi mesleğinden anlar³⁵⁰ diyerek daha çok cerrahlık mesleği ön plana çıkarılmıştır. Haseki Sultan Vakfiyesi'nde; “*sanatlarında mâhir, her nevi yaraları tedavi etmeğe kadir*”³⁵¹ denilerek ustalık, beceri ön plana çıkarılmıştır. Cerrâhların hangi hastalıkları tedavi etmeleri gerektiği veya onlardan beklenen tedavi şekilleri sadece Süleymaniye Vakfiyesi'nde açıkça belirtilmiştir. Vakfiyede, cerrâhların, ülserlerin, yara ve kırıkların, çıban ve apselerin, irinli uların tedavisi, fıtıkların düzeltilmesi, diş çekimi, yara sarmak, yakı yakmak gibi tedavi yöntemlerini bilmeleri³⁵² şart koşulmuştur. Nurbânû Sultan Vakfiyesi'nde,³⁵³ dârüşşifâda çalışacak cerrâhların birçok özelliğine birden vurgu yapılmıştır. “Tedavinin etkisi ve ilaçların kimyasal durumlarına o kadar vakıf bulunacak ki cesedin ruhtan olan istifadesi gibi yaralı da bunların tedavilerinden aynı derecede istifade edecek” derken cerrâhın ustalığı, yapılan tedavinin kaliteli olması ve cerrahın işine hâkim olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Nurbânû Vakfiyesi'nde, diğer vakfiyelerde zikredilmemesine rağmen cerrâhın hastalara karşı şefkatli ve

³⁴⁷Sarı, a.g.m, s.32

³⁴⁸Nil Sarı (a.g.m, s.33) cerrâhın yaptığı uygulamalar için zaten teorik ve anatomi bilgisinin olması şart olduğundan ayrıca vakfiyede bunun vurgulanmasına gerek duyulmamış olunabileceğini vurgulamıştır.

³⁴⁹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.249 “*hüner sahibi, rıza-yı hak talibi, liveçhillâh muhtac-ı ilaç olan müslimine hizmet*”

³⁵⁰Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁵¹Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁵²Süleymaniye Vakfiyesi, s.41 “*ve ilâc-ı kurûh-u Şicâc ve Demâmil ve Dübeyle ve Hurâc ve müdâvât-ı Evrâm ve Sübûr ve islâh-ı Fütûk ve Kal'-i adrâs ve Fasd-i urûk ve terkib-i merâhim ve fetâil ve dimâdât ve tedbir-i indimâl-i cirâhât babında üstat iki nefer kimesne cerrah olup, zikr olunan hidematı vesair cerrahlığa müteaalik mühimmatı itmâm eyleyeler*”

³⁵³Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50“*iki cerrah operatör tayinini de şart kıldı. Bunlar muâlecâtın tesir ve ahvâl-i kimyeviyyesine o kadar vâkıf bulunacaklar ki cesedin ruhtan istifadesi gibi mecrûh da bunların muâlecelerinden aynı derecede istifade edecek bir surette bu sanatta hâzık bulunacaklar ve yaralara ait merhemlerin vesair eczâ-i tıbbiyenin tertibi hususunda da mâhir şefkat ve merhamet hisleriyle mütehasıs olacaklar ve hiç bir lev-m-i itâbe ma'ruz kalmaksızın almaları lazım gelen para mukabilinde kendilerine verilen hizmeti hakkıyla ifâ hususunda çalışacaklar*”

merhametli olması gerektiği şart koşularak, cerrâhın hastaları ile olan ilişkisine de vurgu yapılmıştır.

1.3.3. Kehhâl

Göz hekimidir. Dârüşşifâların kuruluş aşamasında, tabîb ve cerrâhlar gibi bazı dârüşşifâlarda bir, bazılarında ise iki kehhâl görev yapmıştır. Bu kehhâllardan birincisi kehhâl-ı evvel, ikincisi ise kehhâl-ı sâni unvanını almışlardır. Fatih Vakfiyesi'nde; kehhâl-ı hâzık diyerek kehhâlın usta olması gerektiği, göze dair her şeyi iyi bilmesi ve göz ağrısı olan Müslümanları tedavi etmek için elinden geleni yapması,³⁵⁴ II. Bayezid Vakfiyesi'nde; göz hekimliğinde mâhir olması,³⁵⁵ Haseki Vakfiyesi'nde; işlerinde bilgili, usta olması, ilaç konusunda üstat ve hastayı tedavi ederken itina göstermesi,³⁵⁶ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; göz sanatında çok bilgili, göz hastalıklarının teşhisinde, tedavisinde, göz damlası ve göze çekilen sürmelerin terkipte usta olması,³⁵⁷ Nurbânû Vakfiyesi'nde; göz tedavisi konusunda basiretkâr, göze yararı ve zararı olan şeyleri teşhis konusunda usta, iyi tedavi yöntemleri ve tecrübesiyle akranları arasında şöhret kazanmış olması³⁵⁸ gerektiği şart koşulmuştur.

³⁵⁴**Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.249 “bir kehhâl-ı hâzık vâkıf-ı ilac-ı muvafık tayin olunup, ol merd-i sahip hazâkat râmi-i hadak-i besâret, re'y-i müniri ayn-ı hikmet ve tedbir-i dil-peziri mahz-ı isabet olmakla vecâ-ı ayne mübtelâ olan müslimine muâlecede sarf-ı maktur ve bezli meysur etmekle vâkıf-ı âlicenaba ücur-ı gayr-ı mahsur hâsıl ola”

³⁵⁵**Edirne II. Bayezid Vakfiyesi**, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁵⁶**Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177 koşulmuştur “Dariüşşifada fazıl, fenlerinde kâmil, san'atlarında mahir, ellerine çabuk, ilâçta üstad, tedavi ederken tedebbür ve tefekkürle hareket edüp tehevür göstermeyen iki kimse kehhâl (göz hekimi)”

³⁵⁷**Süleymaniye vakfiyesi**, s.41 “ve sinâat-ı kahâlette bidâası vâfir ve hazâkati zâhir ve emrâz-ı aynün teşhis müdâvâtında ve terkib-i zerûr ve şiyâf ve tertib-i ekhâl vesair mühimmatında mâhir iki nefer kimesne kehhâl”

³⁵⁸**Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50 “Bu iki mütehasıs göz tedavisi hususunda çok basiretkâr ve göze letafet veya perde iras edecek şeyleri teşhis hususunda da mahir ve muâlece tertib ve terkibine âşina iyi muâleceleri ve çok tecrübeleriyle akranları arasında şöhret kazanmış olacaklar.”

1.3.4. Eczâcı-aşşâb

Dârüşşifâların vakfiyelerine göre, eczâcılıkla ilgili olarak eczâcı, aşşâb, edviye-kûb, eşribe-kûb gibi görevliler tayin edilmiştir. Özellikle dârüşşifâların kuruluş aşamasında yukarda sayılan görevliler arasında, kesin bir şekilde görev sınırlaması yapılmamıştır. Örneğin bazı dârüşşifâlarda eczâcı aynı zamanda edviye-kûb veya eşribe-kûbun yaptığı görevleri de yapmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda muhtemelen artan ihtiyaç dolayısıyla dârüşşifâlara bir eczâcının yanı sıra bir edviye-kûb veya bir eşribe-kûbun atandığı görülmektedir. Fatih Vakfiyesi'nde; eczâcının kâmil bir kişi olması, şurupları, macunları, tabletleri pişirerek, bütün Müslümanlara gerekli olan şeyleri tedarik etmeye çalışmasını³⁵⁹ şart koştur. Süleymaniye Vakfiyesi'nde, eczâcı aşşâb adıyla nitelendirilmiş ve aşşâbın kökler, kurutulmuş, taze otlar ve çiçeklere ait usulün doğrusunu, isimlerini ve niteliklerini bilen; darüşşifa için lazım olan gerekli olan şeyleri Reis'in uygun gördüğü şekilde, satın alıp kilere teslim edip gerektiğinde hazır olarak kullanılmasını sağlaması; hazırlanan bu ilaçları ise tıp kitaplarında tarif edildiği gibi taze ve kaliteli olması, bayat veya bozulmuş olanları almaması, aslı varken o ilaca benzer bir ilaçla yetinmemesi³⁶⁰ gerektiği şart koşulmuştur. Haseki Vakfiyesi'nde; ilaç ve şurupları kaynatmakta mahir,³⁶¹ Nurbânû Vakfiyesi'nde; ihtiyaç sahipleri için hazırlanması lazım gelen eczanın, macun ve sıvıların ıslahı ve imâlî konusunda uzman³⁶² olması gerektiği şart koşulmuştur.

³⁵⁹**Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.249 “bir ferd-i kâmil-i mücerreb tayin olunup kâr-ı eşribe ve maâcin ve akrâs ve eyaricat tabhı olup ve bilcümle merzâ-yi müslimin levazımını tedârüke himmet ve şart-ı vâkıf-ı kerimüşşanı riâyeti canına minnet edip”

³⁶⁰**Süleymaniye Vakfiyesi**, s.41 “ve akakîr-i edviye ve haşâyış a'shâb ve usul-i ezhârün hakâyik ve esâmi ve hasâyisine ârif ve cevdet ve red'et vesair keyfiyyâtına vâkıf bir kimesne Aşşâb olup alâ-sebîli'l-ıfrâdi ve terkib dariüşşifada lazım olan eşyayı ve esbâbı reis marifetiyle bî-ihmal satın alıp getirip kilâra teslim edip hıfz oluna ki hâcet vaktinde hazır olup isti'mâl edeler. Amma alınan edviye ve akakîr kütüb-i tıbbiyede vasf olunduğu gibi cedîd-i ceyyid-i a'lâ ola; atîk ve fâsîd ve redîlerini almaya ve asl mevcud iken bedîl ile iktifâ etmeye”

³⁶¹**Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁶²**Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50 “ve bu hastaneye iki eczâcı tayin edilmesini şart kıldı. Bunlarda erbâbı ihtiyaç için ihzârî lâzım gelen eczâyı tıbbiye ve macun ve mayiatının ıslah ve imâlî hususunda nezaket-i kâmile sahibi olacaklar”

1.3.5. Edviye- kûb

Katı ilaçları döven, bu ilaçları hazırlamak için kol kuvvetinden yararlanan kişilerdir. Aynı zamanda edviye’i adıyla da anılmışlardır. Bazen ilaç hazırlayan eczâcıların, bu hizmeti ifâ ettikleri görülmüştür.³⁶³ II. Bayezid Vakfiyesi’nde; “İlaçları dövüp hazırlayan ve şurupları yapan bir kimse edviyyeci”³⁶⁴ diyerek edviye-kûbun aynı zamanda eşribe-kûbun görevini de yerine getirmesi şart koşulmuştur. Fakat daha sonra dârüşşifâya eşribe-kûbun atandığını muhasebe kayıtlarından öğreniyoruz. Edviye-kûb hakkında en ayrıntılı bilgi, Süleymaniye Vakfiyesi’nde yer almıştır. Vakfiyede, edviye-kûbun, devaları, kökleri ezmek konusunda bilgili, güçlü kuvvetli ve kökleri tabîblerin tarifine göre dövüp, hazır hale getirmesi³⁶⁵ Nurbânû Vakfiyesi’nde; edviyeyi dövmek ve sürtmek üzere buraya iki kişi tayin edilmesini³⁶⁶ şart koştur.

1.3.6. Eşribe- kûb

Sıvı ilaçları ve şurupları hazırlayan kişidir. Eşribe-kûbler için ayrıca şerbetî adı da kullanılmıştır. Dârüşşifâların kuruluş aşamasında eşribe-kûblerin vazifelerini bir eczâcının veya edviye-kûblerin yaptığı görülmektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde, dârüşşifâlara eşribe-kûb veya şerbetî adıyla kişilerin atandığı muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır.

1.3.7. Tabbâh

Yemekleri pişirmekle görevli kişilerdir. Tabbâhlar, tabîblerin tariflerine göre hastalar için uygun yemeklerin yapılmasından sorumluydular. Fatih Vakfiyesi’nde; sonbahar yaprağı gibi sarı, pek çok derde tutulmuş,

³⁶³Sarı, a.g.m, s.39

³⁶⁴Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁶⁵Süleymaniye Vakfiyesi, s.41 “sahk-i edviye ve dakk-i akakîr hususunda dâna ve tuvânâ iki nefer kimesne Edviye-Kûb olup dakk-i sahk-i lazım olan akakîri âdeti etubbâ üzere sahk-ı belîğ ile küft edip isti’ mâle sâlih ve terkibe kabil eyleyeler”

³⁶⁶Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

merhamete muhtaç, hastalıklardan zayıf düşmüş, muhtaç olan hastaya hayat kuvvetini sağlamak için yemek pişirip, hastaya getirecek, hastanın yaralı ve perişan gönlünü hoş etmeye çalışması³⁶⁷ şart koşulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta tabbâhlardan beklenen sadece hastalar için yemek pişirmeleri değil aynı zamanda pişirdikleri yemekle hastalarının yaralı gönüllerini tedavi etmeleri beklenmektedir. Edirne Vakfiyesi'nde; tabbâhların tabiplerin emrine göre uygun yemekleri pişirmeleri,³⁶⁸ Haseki Vakfiyesi'nde; hastaların mizâclarına göre yemek pişirmeleri³⁶⁹ şart koşulmuştur. Süleymaniye Vakfiyesi'nde içecek ve yemeklerin hazırlanmasında için iki ayrı görevli tayin edilmiştir. Tabbâh-ı eşribelerin (içecekleri hazırlayan görevli) usta, şurupları pişirmede mahareti açıkça görülen, tam bir ihtimam ve gayret ile aralıksız hizmet etmeleri,³⁷⁰ tabbâh-ı et'imelerin (yemekleri pişiren kişiler) yemek pişirmede sezgisi ve bilgisi tam, hastaların tabiatlarına, hastalıklarına uygun perhiz yemeklerini tabiblerin tariflerine uygun olarak lezzetini kararına göre hazırlamaları³⁷¹ şart koşulmuştur. Nurbânû Vakfiyesi'nde “*Ve buraya iki erkek aşçı tayinini de şart kıldı. Bunlar hâzık ve zeki bir doktorun emniyet ve itimat edeceği şekilde hastalara elverişli olan yemekleri pişirecekler, hastanın iştihasını calip bir surette pişirdikleri şeylerin iyi pişirilmesi hususunda çok dikkat ve itina sarf edecekler*”.³⁷² Vakfiyelerde tabbâhların nitelikleri konusunda genel olarak üzerinde durulan nokta, tabbâhların işlerinde mâhir olmaları, tabiblerin emri doğrultusunda, hastaların mizâclarına göre uygun yemeklerinin yapılmasıdır.

³⁶⁷ **Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.249 “*iki merd-i sâlih tabbâh-ı taam olup külle yevmin tabîb marifetiyle berk-i hazân gibi çehre-i zerd ile mübtelâ-yi hezâr dert olan müstahikk-ı merhamet emrâz-ı muhtelifê-i kazâdan zaîf ve me'yûsül-ilaç derdmen-i muhtaca kut-î kuvvet-i hayat olmak için gıda tabh eyleyip huzur-ı marîza ihzâr ve ol biymârın rîş-i dil-i mecrûhuna tîmâr ve tatyîb-i kalb-i mecrûhuna sâ'yi bî-şümâr eyleyüp*”

³⁶⁸ **Edirne II. Bayezid Vakfiyesi**, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁶⁹ **Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁷⁰ **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.41 “*üstad-ı mâhir ve tabh-i eşribede mehâreti zâhir kimesneler Tabbâh-ı Eşribe olup hizmetlerinden ihtimâm-ı tâmm ve sa'y ü ikdâm üzere kayim ve müdâvim olalar*”

³⁷¹ **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.42 “*ve tabâyib-i et'ime bâbında basiret-i âmme ve hubret-i tâmmesi olan iki nefer kimesne tabbâh-ı et'ime olup tabâyî' ve emziceye muvâfik ve marîzanun marazlarına mülâyim, bi-haseb'il-vakt perhiz aşlarını ve gayrini tabibler marifetleriyle tabh eyleyeler ve yemek vesair havâyicini i'tidâl üzere tedârük edeler*”

³⁷² **Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

1.3.8. Vekîl-i Harc

Dârüşşifâ için gerekli olan malzemeleri satın alan kişidir. Fatih Vakfiyesi'nde; *bir merd-i müstâkim ehl-i hibre ve vukuf Vekîl-i Harc olup levazım-ı dârüşşifâyı iştira ve emine teslim ve hizmet-i merzâyı cümle umurunda takdim eyleye*³⁷³ II. Bayezid Vakfiyesi'nde; *“Emanet ve diyânetle mevsûf istikamet ve sıyânetle melûf alış veriştten anlar bir kimse imârette vekîl-i harc”*,³⁷⁴ Nurbânû Vakfiyesi'nde; *“Vâkıfai müşarûn-ileyhâ, bu hastahaneye bir de vekîl-i harc tayinini şart kıldı. Bu vekîl-i harc, hıyanetten katiyen ictinâb eder, emanet ve istikametle muttasıf olacak iktizayı hâle göre hastaların muhtaç olduğu şeyleri satın alacak ve aldığı şeyleri alırken ucuz almağa çalışacak ve hidmeti lâzimesini ifâ babında vazifesine mukdim ve hâris olacak.”*³⁷⁵ Süleymaniye Vakfiyesi'nde, *“bir diyânet ve sıyânet ve istikamet ile muttasıf kimesne Vekîl-i Harc olup dârüşşifâda lazım olan havâyici etibbâ marifetleriyle satın alıp, getirip kilâra ve dârû-hâneye teslim eyleye. Amma her nesnenin a'lâsını ceyyidini ve nefîsini ala; redî ve fâsid nesne almaya ve hıyânet ve gadr ve taksîrden ihtirâz eyleye.”*³⁷⁶ Vakfiyelerde, genel olarak dindar, koruma özeliğine sahip, dârüşşifâ için lazım olan malzemenin en iyisini alıp kilârdâra teslim eden ve ihanet etmeyecek birinin vekîl-i harc olması şart koşulmuştur.

1.3.9. Kâtib

II. Bayezid Vakfiyesi'nde; hesap bilir bir kimsenin kâtib olması, geliri ve gideri ayrıntılı olarak yazması,³⁷⁷ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; hesabtan anlayan, dârüşşifâyâ girip çıkan malzemeleri kayıt etmeleri, dârüşşifâyâ yatan hastaların para ve elbiselerini deftere kaydedip taburcu olduklarında

³⁷³Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.248

³⁷⁴Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁷⁵Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁷⁶Süleymaniye Vakfiyesi, s.41

³⁷⁷Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

teslim etmeleri, işini ihmal etmemesi,³⁷⁸ Nurbânû Vakfiyesi'nde; yazı yazma ve muhasebede mâhir, bir sual sorulması durumunda derhal cevap vermeğe kâdir, vekîl-i harcın hastahane için aldığı şeyleri yazacak, alınan ve verilenleri deftere kaydedecek bir kâtibin tayin edilmesi³⁷⁹ şart koşulmuştur. Vakfiyelerde dârüşşifâlarda görev yapacak olan kâtibin hesap bilmesi, dârüşşifâya giren ve çıkan malzemeyi titizlikle yazması, işine itina göstermesi istenmiştir.

1.3.10. Kilârdâr (Emîn-i sarf)

Kilerdeki malzemedan sorumlu olan kişidir. Fatih Vakfiyesi'nde; kilârdârın ahlaklı, dindar olması ve dârüşşifâda ihtiyaç duyulan ilaçların, şurupların ve bunların yapımında kullanılan malzemelerin gözden geçirerek, eksik olan malzemenin Vekîl-i Harca bildirmesini³⁸⁰ II. Bayezid Vakfiyesi'nde; hıyanetten kaçınan, mahzende olan malzemeyi korumaya riayet eden, emin bir kimsenin kilerdâr olması,³⁸¹ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; kilerdârın güvenilir, emin, dindar olması, kilerdeki ilaçlardan vb. den haberdar olması, onları koruması ve tabiblerin izni olmadan kimseye vermemesi,³⁸² Nurbânû Vakfiyesi'nde; hastahanenin ambarını koruması, buraya konulacak şeyleri koymak ve çıkarılacak şeyleri çıkarmak gibi ambar işlerine bakması, ambar mevcudunun miktarını ayrıntılı olarak bilmesi³⁸³ şart koşulmuştur. Yukarıdaki

³⁷⁸ **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.41 “*kavânîn-i hussâb ve esâlîb-i küttâbdan habîr bir debîr-i Utârid-nazîr dârüşşifâda kâtib olup havâyic ve mühimmatı Dârü-hâneyi dâhil ve hâric dahl-ü harcden kitâbeti lazım olan nesnelere etibbâ marifetleriyle istikamet üzere deftere kayd eyleye ve hastaların dahi anda îvâ ve ilticâ ettiklerinde kendüleri olan akçadan ve gayriden mu'teddün-bih olan mal ve esbâblarını mufassalen deftere tahrîr eyleye ki gittiklerinde ol defter mücebince teslim oluna ve hizmetinde kemâ-yenbağî ihtimam üzere olup ihmal-ı taksirden ihtirâz eyleye.*”

³⁷⁹ **Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁸⁰ **Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, VGMA, Ankara, 1938, s.249 “*bir merd-i sâlih-i dindar dârüşşifâda Emin-i Sarf tayin olana. Tâ ki merzânın muhtaç olduğu agdiye ve eşribeden Vekîl-i Harc zahîre ve utad olmak için iştira ve i'dâd eylediği eşyayı min gayr-ı tebrizin ve takdirin muhtaç oldukça kilerden ihraç eyleye.*”

³⁸¹ **Edirne II. Bayezid Vakfiyesi**, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁸² **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.41 “*ve bir emin ve müstakîm ve mütedeyyin kimesne ki Darû-hânedede mahzun olan maâcîn ve eşribe ve edviye ve gayriha halinden haberdar ola- kilârcı olup kilârdâ olan devâları ve akakiri, müfredat ve mürekkebâtı bi'l-cümle her ne varsa ise hıfz-ı hirâset eyleye ve tabibler marifetsiz kimesneye nesne vermeye.*”

³⁸³ **Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

bilgilerden de anlaşılacağı gibi dârüşşifâlarda görev yapacak kilârdârların güvenilir, emin, dürüst ve işlerinde ehil sahibi olmaları istenmiştir.

1.3.11. Kayyum

Hastalara hizmet etmekle görevli, hastabakıcılık hizmetlerini ifâ eden kişilerdir. Haseki Vakfiyesi'nde; *“dört nefer kimse dahi hastabakıcı tayin olunup bunlardan her biri hastaların mesâlihine bakarlar, lâzım olan hizmeti görürler, onların ihtiyaçlarına koşarlar, her zaman ahvâllerini görüp gözetirler, onların yanından hiç bir zaman ayrılmazlar, gündüzleri onların hizmetinden bir saat bile gecikmezler, geceleri ise münâvebe suretiyle ikişer ikişer hizmet ederler”*.³⁸⁴ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; delikanlı, güçlü, edepli, namuslu, hastaya hizmet edecek, akıl hastalarını zapt edecek, yeme ve içme hususunda doktorlar ne söylese yumuşaklıkla hastalara yedirecek ve hastaların bazı durumlarını hoşgörüle karşılayacak kişilerin kayyum olması³⁸⁵ şart koşulmuştur. Nurbânû Vakfiyesi'nde; *“Vâkifâ-i müşârün-ileyhâ, hastahaneye erkeklerden dört zât daha alınmasını şart kıldı. Bunlar hastaların umûr ve mesâlihine, onların mühimmat ve levazımına zaruri olan işlerine bakacaklar, her zaman onların hâllerine riayet edecekler, her an onları nezaret ve murâkabe altında bulunduracaklar, gündüzleri onların üzerinden hiç bir an ayrılmayacaklar, usanmaksızın ve üşenmeksizin daima onların hidmetleriyle meşgul olacaklar, geceleri de noksansız ve müsamahasız ikisi bir gece, diğer ikisi diğer bir gece nevbetle hastahanenin hidmetlerini ifa edecekler.”*³⁸⁶ Vakfiyelerde hasta bakıcıların hastaların işlerine bakmaları, her zaman onları gözetim altında tutmaları, gündüzleri onların yanlarından hiç ayrılmamaları, geceleri ise ikişer ikişer nöbet

³⁸⁴ **Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi**, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁸⁵ **Süleymaniye Vakfiyesi**, s.42 *“dört nefer bernâ ve tiivânâ, edeb ve hayâ ehli, Salih ve pârsâ kimesneler dârüşşifâda kayyum olup marızâya hidmet eyleye ve mecânini zabt ede ve taâm ve şerâb her ne ki tabibler emr ederlerse rıfk ile hastalara arz edip tenâvül edeler ve müdâvâta müteallik olan hidmetlerini istinkâf etmeyip ikamet eyleye ve sakin oldukları emâkini tenkiye edip kayyumluğa taalluk tutan masâlihi bi-ihmâl itmâm edip kusur ve fütür komayıp bevâdir ve nevâdir-i evzâ'ı ta'yib etmeyip hüsn-i hulk ile mübâseret edeler.”*

³⁸⁶ **Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi**, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

tutmaları şart koşulmuştur. Bu bilgilerden dârüşşifâlarda geceleri de nöbet sistemi ile hizmet verildiği anlaşılmaktadır.

1.3.12. Kâse-keş

Yıkanan tabak ve çanakları taşıyarak servise hazır hale getiren ve yemek sonrasında bulaşıkları toplayıp kâse-şûyân adı verilen bulaşıkçılara teslim eden garsonlardır.³⁸⁷ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; kâse-keşlerin bu hizmeti yapmaya razı olmuş, sağlam yapılı kişiler olması,³⁸⁸ Nurbânû Vakfiyesi'nde; "lüzum görüldüğü zaman kapları getirip götürmek üzere buraya kâsekeş tabir edilen kâse taşıyıcı tayin edilmesi"³⁸⁹ şart koşulmuştur.

1.3.13. Câme-şûy

Hastaların giysilerini, çamaşırlarını yıkayıp temizleyen kişilerdir. Câme-şûyuların nitelikleri ile ilgili en ayrıntılı bilgi Süleymaniye ve Nurbânû Vakfiyelerinde yer almaktadır. Süleymaniye Vakfiyesi'nde; câme-şûyuların temiz, pak olmaları, hastaların giyeceklerinin, yataklarının temizlenmesinde ihtimam göstermeleri,³⁹⁰ Nurbânû Vakfiyesi'nde; "*hastaların çamaşırlarını ve döşek, yorgan, kir, pas, leke gibi hastalara taalluk eden meydandaki bulaşıkları yıkamaları*"³⁹¹ şart koşulmuştur. Came-şûyular, hastaların kişisel eşyalarının temizliğinden sorumlu olmuşlardır.

³⁸⁷Pay, a.g.m, s.497

³⁸⁸Süleymaniye Vakfiyesi, s.42 "ve bir recü'l-i kavî ve istihdâma kayil ve sahihu'l-a'zâ hizmete kabil kimesne dârüşşifâda kâse-keş olup hidmet-i lâzimesin edâ edecek"

³⁸⁹Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁹⁰Süleymaniye Vakfiyesi, s.42 "iki nefer temiz ve pak ve televvüs-ü muhteriz kimesneler câme-şûy olup merdânun siyâb ve firâşın tathîr etmekte ihtimâm ve uhdelerinde olan masâlihi itmâma ikdâm etmeleri"

³⁹¹Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

1.3.14. Abrîzî

Tuvaletleri temizlemekle görevli kişilerdir. Haseki Vakfiyesi'nde; iki kimsenin hastaların idrar şişelerine ve o emsali şeylere bakmaları, gündüzleri her ikisinin de hizmette kusur etmemeleri, geceleri ise nöbet suretiyle hizmet etmeleri,³⁹² Süleymaniye Vakfiyesi'nde; abrîzîlerin gerekli hizmeti yapmayı reddetmeyip, şefkatle hastaları tutmaları, abrîzîlerin temizliğini ihmal etmemeleri,³⁹³ Nurbânû Vakfiyesi'nde; hastaların şişe ve bu neviden olan şeylerine bakmaları ve gündüzleri bu vazifelerinden hiç geri kalmamaları, geceleri de bu vazifelerini nöbetleşe ifâ etmeleri³⁹⁴ şart koşulmuştur. Vakfiyelerde verilen bilgilerden, abrîzîlerin görevlerini gündüz ifâ ettikleri gibi gece de nöbet sistemi ile ifâ ettikleri anlaşılmaktadır.

1.3.15. Ferrâş

Dârüşşifâyı silip süpüren, çöpleri toplayan kişidir. II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda; ferrâşın işini itina ile yapması,³⁹⁵ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; ferrâşların dış temizlik ve ferrâşlık konusunda kadir, odalarda pis koku yapacak nesne bırakmayıp daima temiz tutmaları ve ferrâşlık için gerekli olan her şeyde ciddiyetle çalışmaları,³⁹⁶ Nurbânû Vakfiyesi'nde; süpürülmesi lazım gelen yerleri süpürmek ve temizliğine bakmak için bir ferrâş tayin edilmesi³⁹⁷ şart koşulmuştur.

³⁹²Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

³⁹³Süleymaniye Vakfiyesi, s.42 "dört nefer tiivânâ ve mütehammil ve tathir-i âbrîze mütekeffil olan kimesneler abrîzî olup hidemât-i lazimelerinde istinkâf etmeyip merdâyı rıfk ile tutalar ve âbrîzleri tethîr ve tenkiye etmekle ihmal etmeyeler"

³⁹⁴Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

³⁹⁵Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, nr:2113, sayfa 106, sıra 26

³⁹⁶Süleymaniye Vakfiyesi, s.42 "iki nefer tahâreti zâhir ve ferrâşlık hizmetine kadir kimesneler dârüşşifâ ferrâşı olup hücerâtta ufûnet irâs edecek nesne komayıp daima taahhüd edip tathîr eyleyeler ve bi'l-cümle ferrâşlık levâzımında mücid-i sâ'i ve merâsiminde temâm mürâ'i olurlarsa"

³⁹⁷Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, H.990/M.1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

1.3.16. Bevvâb

Dârüşşifanın kapısını açıp kapatan, ziyaretçilerin kontrolünü yapan, rastgele kimselerin içeriye girmeleri engelleyen, sağlıksız ve temiz olmayan yiyeceklerin hastaların yanına sokulmasını engelleyen kişidir.³⁹⁸ Fatih Vakfiyesi'nde; bevvabın vaktinde dârüşşifâyı açıp kapatması, dışarıdan kimsenin dârüşşifâya girmesine izin vermemesi³⁹⁹ Süleymaniye Vakfiyesi'nde; bevvâbın inançlı, bedeni kuvvetli olması ve alışılmış üslupta ve bilinen tarzda hizmet edip, işlerinde ihmal ve kusur eylememesi⁴⁰⁰ şart koşulmuştur.

1.3.17. Külhânî (Hammâmî)

Hastaların beden temizliklerinin yapılması için hamamı sürekli kullanıma hazır halde tutan kişidir.⁴⁰¹ Haseki Vakfiyesi'nde; *“bir kimse zuafâ ve hastalar hamamında dellâk ve külhancı olup hastalara kemâl-i rıfk ve şefkatle muamele eder.”*⁴⁰² Vakfiyede külhancı olan kişinin aynı zamanda dellâklık görevini de ifâ etmesi şart koşulmuştur. Ayrıca rıfk kelimesi kullanılarak tayin edilen bu kişilerin görevlerini ifâ ederken hastalara şefkatle yaklaşmaları istenmiştir. Nurbânû Vakfiyesi'nde; *“hastalar için ihzâr edilen hamamı ısıtmak ve hastaları bu hamamda oğmak, bunların sair mühimmatına bakmak üzere bir külhancı tayin edilmesi.”*⁴⁰³ Vakfiyede külhancıların sadece hamamı hazır hale getirmekle görevli olmadıkları aynı zamanda hastaların temizlenmesine yardımcı oldukları anlaşılmaktadır.

³⁹⁸Pay, a.g.m, s.497; Unan, a.g.e, s.277

³⁹⁹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.249 *“bir kimesne dârüşşifânın bevvâbı olup vakt-i zamanında bâb-ı dârüşşifâyı açıp kapayıp hariçten bir ferdin merzâ meclisine duhulüne ve dârüşşifâda beytutetine rıza vermeyip.”*

⁴⁰⁰Süleymaniye Vakfiyesi, s.42

⁴⁰¹Unan, a.g.e, s.277

⁴⁰²Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

⁴⁰³Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

1.3.18. Dellâk

Dârüşşifâ hamamında hastaları keseleyip yıkayan, başlarını tıraş eden kişidir. Dellâkların nitelikleri ile ilgili en ayrıntılı bilgi Süleymaniye Vakfiyesi'nde yer almaktadır. Vakfiyede; *“bir recül-i pak ve tâhir ve cüst ve tırâş (terâş) ahvâlinde mâhir kimesne dellâk olup mardânun başların tırâş etmekte ihmal etmeyip hizmet-i lâzimesin edâ ederse”*⁴⁰⁴ diyerek yetişkin, tıraş konusunda usta birinin dellâk şart koşulmuştur.

1.3.19. Mânî'un-nukûş

Külliyelerdeki birimlerin duvarlarının yazı, resim vb. karalamaları usulüne uygun olarak temizleyen ve kirletilmesini önlemekle görevli kişilerdir.⁴⁰⁵ Mânî'un-nukûşler külliyelerin bütün birimlerinin temizliğini kontrol edip, kirletilmemesine özen göstermişlerdir.⁴⁰⁶ Fatih Vakfiyesi'nde; *“bir merd-i âkil her hizmete kabil kimesne vakf-ı şerifin Mânî'un-nukûş olup her an ve her zaman etrafı bikâ-ı şerifeye nigerân olup eğer Cami-i şeriftir, eğer Medaris ve Tetimmattır, eğer Dârüttalim ve İmârettir, duvarlarını bazı herzegerdlerin nakş-ü tesvid-ü telvisinden hıfz hizmeti ile mukayyet olması”*⁴⁰⁷ şart koşulmuştur.

2. HASTALIKLAR VE TEDAVİ HİZMETLERİ

Dârüşşifâların vakfiyeleri ve dârüşşifâlarla ilgili diğer kaynaklar incelendiğinde, dârüşşifâlarda hem poliklinik hem de yataklı tedavi hizmetlerinin verildiği anlaşılmaktadır. Dârüşşifâlarda yatan hastaların yanı sıra, bir kısım hastalarda ayakta tedavi edilmiş ve ilaçlar ücretsiz verilmiştir.

⁴⁰⁴Süleymaniye Vakfiyesi, s.42

⁴⁰⁵Pay, a.g.m, s.497

⁴⁰⁶Unan, a.g.e, s.278

⁴⁰⁷ Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, VGMA, Ankara, 1938, s.248

Evliya Çelebi, Fatih Dârüşşifâsı için: “*Marazî ve fakîr fukarâya mesâkin için bir dârüşşifâ itdi*”⁴⁰⁸, “*Âyende ve revendegândan bir âdem hasta-hâl olsa timârhâneye getirüp âna hizmet ideler. Vaziyetine münâsip edviyeler verirler*”⁴⁰⁹ gelip geçen, fakir- fukara diyerek hasta olan herkesin dârüşşifâdan faydalandığına işaret etmiştir. Vaziyetlerine uygun ilaçlar verilir sözünden de (vakfiyelerde tabiplerden aranan bir özellik olan) hastanın mizâcına göre tedavi şeklinin belirlendiği anlaşılmaktadır.

Dârüşşifâlardaki tedavi şekilleri ve hastalıkların nasıl tedavi edildiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat dârüşşifâların personeli dikkate alındığında o günün şartları doğrultusunda her türlü hastalığın tedavi edildiği anlaşılmaktadır. Dârüşşifâda görev yapan tabîb, günümüzdeki iç hastalıkları doktoru gibi görev yapmıştır. Dârüşşifâlarda dâhiliye, cerrâhi, kehhâllık alanında görevlilerin bulunması, bu alanlardaki her türlü hastalığın tedavi edildiğine işaret etmektedir. Dârüşşifâlardaki cerrâhi alanda hangi tür tedavilerin yapıldığına dair detaylı bilgiyi Süleymaniye Vakfiyesi’nde cerrâhtan beklenen niteliklerden anlayabiliriz. Vakfiyede; “*ülserlerin, başta olan yara ve kırıkların, çıban ve apselerin, irinli urların, püstüllerin, kabarcıkların tedavisi, urların ve ağrıların izlenmesi ve fitıkların düzeltilmesi, diş çekimi, damarlardan kan alma, merhemlerin terkibi, fitiller, yara sarmak, yakı vurma, yararın kapanması ve iyileştirilmesi konusunda iki cerrâh.*”⁴¹⁰ Bir cerrâhtan bunları yapacak nitelikte olması istendiğine göre, dârüşşifâlarda yukarda sayılan tedavilerin yapıldığı söylenebilir. Cerrâhlar ile ameliyat olacak hasta arasında veya tehlikeli bir tedaviyi gerektiren bir hastalık durumunda hekim ile hasta arasında, tedaviden önce kadı ve şahitler huzurunda, sonucun kötü olması durumunda hekim ve cerrâhin sorumlu tutulmasının engellenmesi için hazırlanan rıza senetlerinde,⁴¹¹ genellikle mesane taşı aldırma,⁴¹² boyundan ur çıkarma,⁴¹³ fitik ameliyatı⁴¹⁴ gibi cerrâhi

⁴⁰⁸Evliya Çelebi, **Seyahatnâme I** (haz. Orhan Şaik Gökyay) , İstanbul 1996, s.129

⁴⁰⁹Evliya Çelebi, **a.g.e.** s.132

⁴¹⁰**Süleymaniye Vakfiyesi**

⁴¹¹Ali Haydar Bayat, Şer’iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz–Rıza Senetleri, **II. Türk Tıp Kongresi’nden ayrı basım**, Ankara, TTK, 1999

⁴¹²Bursa Ş.S, nr. A 40/45, 211a

operasyonlarının yapıldığı görülmektedir. Rıza senetleri sağlık personeline, güvence sağlayan hukuki bir belge olmalarının yanı sıra, bu belgelerde hastalıklardan, tıbbi operasyonlardan, sağlık personelin yaklaşımından söz edilmesi, bu senetleri tıp tarihi açısından önemli kılmaktadır.⁴¹⁵ Günümüzde de eğer kişi reşit ise (değil ise anne, babadan) hekimler, ameliyata girmeden, hastalardan imza almaktadır.

Dârüşşifâlarda ayrıca akıl hastaları da tedavi edilmiştir. Evliya Çelebi, Fatih Dârüşşifâsı'nda "hastalara ve divânelere def-i cünûn için mutribân, hânendegân ta'yin olunmuştur"⁴¹⁶ diyerek Fatih Dârüşşifâsı'nda akıl hastalarının müzikle tedavi edildiğini ifade etmektedir. Fakat, ne Fatih Vakfiyesi'nde ne de dârüşşifânın muhasebe kayıtlarında dârüşşifânın personeli arasında çalgıcılar ve şarkıcılar bulunmamaktadır. Evliya Çelebi, Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı'nda akıl hastalarının müzikle tedavi edilmelerini şu şekilde ifade eder; *"bazı odalarda ilkbaharda delilik mevsiminde Edirne'nin aşk denizi derinliğine düşmüş sevdazadeler çoğalıp, hâkimin emri ile bu tımarhaneye getirilip altın ve gümüş yaldızlı zincirlerle gerdanlarına takılıp her biri aslan yatağında yatar gibi kükreyip yatarlar. Kimisi havuz ve şadırvanlara bakıp kalender hülyası kabilinde kelimeler ederler. Nicesi kemerli kubbenin etrafında olan gül, gülistan, bağ ve bostan içindeki kuşların cıvıltısını dinleyip, delilerin perdesiz ve ölçüsüz sesleriyle feryada başlarlar. Bahar mevsiminde çiçek kısmında zerrin, deveboynu, müşk-i rûmi, yasemin, gül nesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lale, nergis, sümbül gibi çiçekler hastalar verilip kokularından hastalar şifa bulurlar. Hastalara şifa, dertlere deva, divanelerin ruhuna gıda ve def'i sevda olmak için 10 adet hânende (şarkıcı), sâzende (saz çalan) tayin edilmişti ki, üçü hânende, biri neyzen, biri kemani, biri mûsikarcı, biri sintûri, biri çengi, biri çeng sintûri, bir udi haftada 3 kere hastalara ve deli biraderlere fasl*

⁴¹³Bursa Ş.S, nr. A 129/152, 10b/1

⁴¹⁴Üsküdar Ş.S, nr. 144/6b-1

⁴¹⁵Osman Çetin, "Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi", **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, s.323

⁴¹⁶Evliya Çelebi, **a.g.e**, s.132

*çalarlar.*⁴¹⁷ Ayrıca Evliya Çelebi mûsikideki çeşitli makamların değişik hastalıklara iyi geldiğini belirtmiştir.

Hastaları tedavi etmek için kullanılan ilaçlar, şuruplar dârüşşifâlarda tabîblerin gözetimi altında edviye-kûb ve eşribe-kûbler tarafından yapılmıştır. Hazırlanan bu ilaçlar dârüşşifâlarda yatan hastalar hariç dârüşşifâya başvuran hastalara da verilmiştir. Haseki Vakfiyesi'nde; *“ilâç, şurup, yemek ve edviyeli çorba vesaire için her gün yüz elli dirhem sarf olunur ve bunların cümlesi dârüşşifâya iltica eden hastaların ihtiyaçlarına göre tevzî olunur. Onlara asla tazyîk yapılmaz. Şuruplardan ve macunlardan hiç bir şey hariçten isteyenlere verilmez. Ancak Pazartesi ve Perşembe günleri müstesnadır. Çünkü iki tabîb bu iki şerefli günde hariçten şurup ve macun isteyenlere bunlara muhtaç olmadığı halde alıp satmak için değil de ilâç ve tedavi için aldıklarına kanaat getirdikleri takdirde ilâç verirler.*⁴¹⁸ Nurbânû Vakfiyesi'nde; *“evkaf-ı mezkûrenin gelirlerinden ilaçlara, meşrubata, macunlara ve me'kûlâta vesair lazım gelen şeylere iki yüz dirhem sarf edilmesini ve bunların mezkûr hastahanedeki hastaların umûr ve mesalihine ihtiyaç görüldükçe dar tutulmamasını ve meşrubat ve macunlardan artanı hariçten isteyenlere verilmesini çünkü haftada Cuma günlerinden başka mezkûr iki doktor ilâç isteyenlerin bir ihtiyaç sevkiyle tedavi için istediklerine kanaat ettikleri takdirde bu taliplere meşrubat ve macunlardan vermelerini şart kıldı.*⁴¹⁹ Vakfiyelerdeki bu bilgilerden dârüşşifâlardaki ilaçların, dârüşşifâya başvuran herkese verilmediği ancak haftada iki gün tabîblerin, bu kişilerin hasta olduğuna kanaat getirmesi durumunda, ihtiyacı olanlara ilaçlar verildiği anlaşılmaktadır.

Verilen tedavi hizmetleri kadar hastaların bakım ve beslenmelerine de dikkat edilmiştir. Dârüşşifâların muhasebe kayıtları incelendiğinde hastaların sağlıklı bir şekilde beslenmeleri için her türlü yiyeceğin alındığı tespit

⁴¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme III*, (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s.263–264

⁴¹⁸ Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

⁴¹⁹ Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, 990/1582 tarihli, nr.2113, sayfa:281, sıra:50

edilmektedir. Muhasebe kayıtlarına göre⁴²⁰ dârüşşifâlara alınan malzemeler şu şekildedir: Şeker, bal, ekmek, ceviz, tatlı ve acı badem, zeytinyağı, kaz yağı susam yağı, şalgam tohumu yağı, pekmez, tatlı ve ekşi nar, incir, erik, dut, limon, elma, üzüm, karpuz, sirke, safran, et, kuzu eti, tavuk, sığırdili, buğday unu, nohut, arpa, sarımsak, soğan, tuz, yumurta, yoğurt, süt, gül suyu, karabiber, afyon, defne, mahmûde (Bingöl otu), nilüfer, zakkum, sinirli yaprak, rezene, menekşe, papatya... Alınan malzemelere bakıldığında deyim yerinde ise kuş sütü hariç her şeyin dârüşşifâ mutfağında mevcut olduğu ve hastaların dengeli bir şekilde beslenmelerine dikkat edildiği görülmektedir. Evliya Çelebi; *“Rûz(u) merre merreteyn hastalara gûna-gûn et'imme-i lezizeler tabh olup ehl-i derde bezl-i ta'âm iderler. Eyle evkâf-ı kavîdir kim matbahında keklik ve turâc(?) ve süğlün(?) murglarının eti bulunmaz ise bülbül ve serçe ve kebûter pişüp hastalara bezl oluna diyü evkâf-nâmelerinde eyle tahrîr olunmuştır.”* Fatih dârüşşifâsında her gün iki defa lezzetli yemeklerin pişirildiğini, bol bol bu yemeklerden hastalara verildiğini; eğer dârüşşifâ mutfağında keklik, süğlün(?) kuşları bulunmazsa bülbül, serçe, güvercin pişirilip hastalara verildiğini söylemektedir. Dârüşşifâ için alınan malzemeler arasında gülsuyu, menekşe, papatya gibi bitki ve çiçeklerin alınması ilgi çekicidir. Bu bitki ve çiçekler büyük bir olasılıkla hasta odalarının süslenmesi ve güzel kokmalarını sağlamak amacıyla alınmıştır.⁴²¹

Hastaların ve onların kaldıkları odaların temizliğine önem verilmiş, hastaların her şeyinden sorumlu olmak üzere kassyum adı verilen hastabakıcılar tayin edilmiştir. Ayrıca hastaların çamaşırlarından câmeşûylar, idrar kaplarından abrîzîler, tıraş edilmelerinden dellâklar sorumlu olmuşlardır. Bütün bu hizmetler, dârüşşifâlarda koruyucu sağlık hizmetlerine verilen önemi göstermektedir. Çünkü sadece dârüşşifâlara yatan hastaların tedavileri ile ilgilenilmemiş, onların kişisel temizliklerine de dikkat edilmiştir.

⁴²⁰Ömer Lütfi Barkan, “Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489–1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları”, s.328–331; Aynı yazar, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, s.278–281

⁴²¹Unan, a.g.e, s.283

Dârüşşifâlarda bir hasta vefat ettiği zaman, eğer hastanın yakını varsa cenaze hasta yakınlarına teslim edilmiştir. Fakat hasta kimsesizse techiz ve tekfîn yani defîn işlemleri vakıf yönetimince dini merasim ve geleneklere uygun olarak yapılmıştır.⁴²² Kimsesiz hastaların malları varsa vakıf yönetimince devralınmıştır.

Dârüşşifâlara günlük olarak kaç hastanın başvurduğu, dârüşşifâların hasta potansiyelinin ne kadar olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Fakat dârüşşifâlar tam teşekküllü sağlık kurumları olarak döneminin şartlarına uygun olarak hizmet vermişlerdir. Değişen zaman koşulları ve nüfus artışıyla birlikte, dârüşşifâlar buldukları şehirlerin sağlık ihtiyacını karşılamak için yetersiz hale gelmeye başlamışlardır. XIX. yüzyılda Modern Memleket Hastahanelerinin kuruluşuna kadar, hizmet etmişlerdir. Fakat, Modern Memleket Hastanelerinin kurulmasıyla, darüşşifâların bazıları akıl hastalarına hizmet vermeye başlamıştır.

⁴²²Unan, **a.g.e**, s.283

SONUÇ

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Dârüşşifâlarının çeşitli yönlerden ele alınıp incelendiği bu çalışmada, ulaşılan sonuçlar şunlardır:

Osmanlı Devleti'nde halka sağlık hizmetlerinin sunulduğu kurumlar, dârüşşifâ, bîmârhâne, dârü-s-sıhha, şifâhâne ve tîmârhâne adlarıyla anılmışlardır. Osmanlı dârüşşifâ geleneği, Selçuklu dârüşşifâ geleneğinin devamı niteliğindedir. Osmanlılar, devraldıkları söz konusu geleneği geliştirerek kendilerine özgü bir model oluşturmuşlardır.

Dârüşşifâlar, Türk şehirlerine şahsiyet kazandıran birer kültür abidesi olan külliyelerin⁴²³ bir birimi olmuşlardır. Dârüşşifâlar ve içinde buldukları külliyeler, vakıflar bünyesinde meydana getirilmiştir. İnşa edilmesi ve yaşatılması için büyük gelirlere ihtiyaç duyulan bu kurumlar, genellikle padişahlar, padişahın hanımları ve valide sultanlar tarafından inşa ettirilmiştir. Bu nedenle "Sultan Dârüşşifâları" olarak da adlandırılmışlardır.

Dârüşşifâ vakıflarının vakfiyelerinde ve muhasebe kayıtlarında bu kurumlarda kaç personelin görev yapacağı ve söz konusu bu personele ne kadar ücret verileceğine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Dârüşşifâlardaki personel sayısında ve personelin aldıkları ücretlerde zaman içerisinde artışlar ve azalmalar olmuştur. Dârüşşifâlarda çalışan personel sayısı incelendiğinde, hastalara en iyi şekilde sağlık hizmeti sunacak bir personel kadrosunun oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Külliye içerisinde büyük gidere sahip olan dârüşşifâların başlıca giderlerini; personel ücretleri, ilaçlar, hastaların beslenmeleri ve kimsesiz hastaların vefat etmesi durumunda, bunların defin işlemleri oluşturmuştur.

Vakfiyelerinde, dârüşşifâlarda sağlık hizmetleri ve diğer hizmetleri ifâ edecek personelin görevleri ve nitelikleri tek tek ele alınmıştır. Dârüşşifâlarda,

⁴²³ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", **VD**, sayı XX, Ankara, 1988, s.406

işinin ehli, emin, güven verici, insan olarak üstün değerlere sahip, tıp ilminde mâhir, vakfın hizmet amacına uygun insanların görevlendirilmelerine özen gösterilmiştir.

Dârüşşifâlar, tam teşekküllü sağlık kurumları olarak, XIX. yüzyılda Modern Memleket Hastahanelerinin kuruluşuna kadar, kuruluş amacına uygun olarak sağlık hizmeti vermişlerdir. Bu hastahanelerin kurulmasından sonra dârüşşifâların bir kısmı akıl hastahanesi olarak hizmet vermiş, bir kısmı ise amacı dışında kullanılmıştır. Bugün ise söz konusu dârüşşifâlardan II. Bayezid Dârüşşifâsı Sağlık Müzesi, Hafsa Sultan Dârüşşifâsı Celal Bayar Üniversitesi tarafından Araştırma Merkezi olarak hizmet vermektedir. Fatih Dârüşşifâsı'na ait herhangi bir kalıntı yoktur. Süleymaniye, Haseki, Atik Valide Dârüşşifâları ise restore aşamasındadır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

—Maliye Müdevver nr:5103, nr. 5973, nr. 5080, nr. 5773, nr. 2202, nr. 5705, nr. 2056, nr. 1845, nr. 2080, nr. 2263

—Mühimme Defteri: nr.4/154/1566, nr.25/116/1273

—Kamil Kepeci Tasnifi: nr. 239/78/15, nr. 253/220/7

—İbnülemin Sıhhiye: nr.43.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

— Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938

— Edirne II. Bayezid Vakfiyesi, H.892 tarihli, VGMA, nr:2113

— Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi, H.958 /M.1551, VGMA, nr.608 /2

— Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, (Mukaddime ve metni haz: Kemal Edib Kürkçüoğlu), Resimli Posta Matbaası, Ankara 1962

— Nurbânû Valide Sultan Vakfiyesi, H.990/M.1582, VGMA, nr.2113

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

ACUN, Hakkı, **Manisa'da Türk Devri Yapıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999

ADIVAR, A. Adnan; **Osmanlı Türklerinde İlim**, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Sevim Tekeli, 4.bs, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982

—“İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti”, İstanbul, **İÜFTD**, c.VI, sayı IX, 1954, s. 1-14

AKOZAN, Feridun; “Türk Külliyesi”, **VD**, sayı VIII, 1969 s.303–308

ALKAN, Mustafa, “Manisa’da Hafsa Valide Sultan Bîmârhânesi”, **I. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi-X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C.II, 2008 s.1166–1177

ALTINTAŞ, Ayten, “Fatih Dârüşşifâsı’nda Tıp Eğitimi Yapılıyor muydu?” **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi**, c.XXVII, sayı.161, Mayıs 1997, İletişim Yayıncılık

ASLANAPA, Oktay; **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 1986

AYDIN, Erdem, **Dünya ve Türk Tıp Tarihi**, Ankara, Güneş Kitabevi, 2006

AYVERDİ, Ekrem Hakkı; **Fatih Devri Mimari Eserleri**, İstanbul,1953

—“Yıldırım Bayezid’in Bursa Vakfiyesi Ve İstibdalnâmesi”, **VD**, sayı. VIII, Ankara s.37–47

BALTACI, Cahit, “Hürrem Sultan” **DİA**, c.XVIII, İstanbul 1998 s.498–500

BARKAN, Ömer Lütfi; “Fatih Cami ve İmâreti Tesislerinin 1489–1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, **İÜİFM**, c.XXII, sayı 1–2, Ekim 1962-Şubat 1963 s.297–341

—“Edirne ve Civarındaki Bazı İmâret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, **Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, c.I, sayı.2, Temmuz 1964, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi s. 235–377

—“Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, **İÜİFM**, c.XXIII, sayı 1–2, Ekim 1962-Şubat 1963 s.239–296

— “Süleymaniye Cami ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”, **VD**, sayı. IX, 1971, s.109–161

BAYAT, Ali Haydar; **Osmanlı Devletinde Tıp**, İzmir, Sade Matbaa, 2003

—**Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999

—“Mimar Sinan’ın Yaptığı Dârüşşifâlar”, **Sızıntı**, sayı119, Aralık 1988 s.428–430

—“Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Dârüşşifâsı”, **Türk Kültürü Aylık Dergi**, sayı.190, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Ayyıldız Matbaası, Ağustos 1978 s.596–603

—“Hafsa Sultan”, **DİA**, c.XV, İstanbul 1997 s.122–123

—“Şer’iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz–Rıza Senetleri”, **II. Türk Tıp Kongresi’nden ayrı basım**, Ankara, TTK, 1999

—“Bursa Yıldırım Bayezid Dârüşşifâsı”, **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002, s.37–39

—“İstanbul Fatih Dârüşşifâsı Receb 875 H/Aralık 1470” **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.41–42

—“Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı” **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002, s.43–46

—“Manisa Sultan Dârüşşifâsı (946 H/1539)” **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002, s.47–49

—“İstanbul Haseki Dârüşşifâsı 957 H/1550)”, **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, s.51–53

— “İstanbul Süleymaniye Dârüşşifâsı (964 H/1557)” **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.55–57

— “İstanbul Atîk Valide Bîmârhânesi (987-H/1579)”, **Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Sağlık Kurumları**, XXXVIII. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2002 s.59–62

CANTAY, Gönül; **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992

——“Türk Mimarisinde Dârüşşifâlar”, **Türkler**, c.XII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 s.218–230

——“Türk Mimarisinde Külliye”, **Türkler**, c.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 s.836–853

ÇETİN, Osman; “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlılarda İlk Tıp Fakültesi Bursa Dârüşşifâsı Ve Tıbbî Faaliyetler, **OTAM**, sayı. IV, Ocak 1993, Ankara, s.121–149

——“Osmanlı Kadı Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi”, **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, s.323

DEĞER, Mebrure; “Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesinin Bugünkü Durumu” **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992 s.189–192

DEMİRHAN ERDEMİR; Ayşegül, **Tıbbî Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Bursa, Güneş-Nobel Yayınları, 1996

DİNÇ, Gülten; “Fatih Dârüşşifâsı ve Bugünkü Durumu” **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992 s.199–205

DOĞAN, Sema; “Haseki Külliyesi”, **DİA**, c. XVI, İstanbul 1997 s.370- 372

EMECEN, M. Feridun; **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, TTK, 1989

ERGİN, Osman; **Fatih İmâreti Vakfiyesi**, İstanbul, Belediye Matbaası, 1945

EYİCE, Semavi; “Bayezid II Cami ve Külliyesi” **DİA**, c.VI, İstanbul 1992, s.42–45

——“Fatih Külliyesi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.III, İstanbul 1994 s.265–270

——“Fatih Camii ve Külliyesi”, **DİA**, c.XII, İstanbul 1995 s.244–249

GÖKBİLGİN, Tayyib; **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**, İstanbul, Üçler Basımevi, 1952

——“Süleyman I”, **İA**, c.XI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970 s.99–155

——“Hürrem Sultan” **İA**, c.V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964 s.s593–597

GÖKÇE, Nilüfer, “Edirne Sultanı II. Bayezid Dârüşşifâsı Vakfiyesi’ne Göre Dârüşşifâ Personeli ve Kullanılan İlaçlar”, **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi**, c.XXXV, sayı. 206, Şubat 2001

GÜL, Enes; “Dârüşşifâ Nâfi-i Nâsr-ı Cihan: Osmanlı Sultan Dârüşşifâları” **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006, s.273–283

GÜNDÜZ SAYGILIGİL, Feryal; **Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da Kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastane ve Klinikler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999

GÜRAN, Tevfik; **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul, Kitabevi, 2006

GÜRKAN, Kazım İsmail; “Süleymaniye Dârüşşifâsı”, **Kanuni Armağanı 1970’den ayrı basım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970 s.259–267

HAMMER, J. Von, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Söğüt Yayınları, İstanbul

—— **Devlet-i Osmaniye Tarihi IV**, Mütercimi: Mehmed Atâ, İstanbul

Hoca Sa’deddin Efendi, **Tacü’t-Tevârih**, c.III, (yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300–1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006

——**Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar–1**, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009

—“Mehmed II” **DİA**, s.395–407

—“İstanbul: Bir İslam Şehri”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2**, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, İlke Yayınları, 1996 s.317-340

KAZANCIGİL, Ratip; **Edirne İmâretleri**, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Acar Matbaacılık, 1991

—**Edirne Sultan 2. Bayezid Külliyesi**, Edirne, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Şubat 1994

—**1362–1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel**, Doktora Tezi, İstanbul, Erenler Basımevi, 198

KONYALI, İbrahim Hakkı; “Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultan’ın Vakfiyesi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”, **VD**, sayı. VIII, Ankara s.47–56

KUBAN, Doğan, “Atik Valide Külliyesi”, **Mimarlık ve Sanat**, İstanbul 1961

—“Haseki Külliyesi” Dünde Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.IV, İstanbul 1994 s.4–6

KUNTER, Halim Baki, “Fatih Dârüşşifâsı” **Medeniyet Tarihimizden Yapraklar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962 s.142–147

— **Süleymaniye Külliyesi**, Ankara 1960

MÜDERRİSOĞLU, Fatih; “Edirne II. Bayezid Külliyesi”, **VD**, sayı XXII, Ankara 1991, s.151-177

NASUHIÖĞLU, İlhami; **Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış**, Diyarbakır Tıp Fak. Yay. 1975

Neşri Mehmed Efendi, **Kitâb-ı Cihan-nümâ-Neşri Tarihi**, c.II (yayına hazırlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

Oruç Beg, **Oruç Beg Tarihi** (yayına hazırlayan: Atsız), İstanbul 1972

Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi**, c.II, (trc: İsmail Erunsal) Tercüman, 1974

ÖNAY, Aliye; “İstanbul’da İlk Kadın Hastahanesi (Haseki Nisa Hastahanesinin Kuruluşu)” **Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs–1 Haziran 1988 Bildirileri’nden ayrı basım**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989 s.165–174

ÖZAYDIN, Zuhâl; “Haseki Dârüşşifâsı ve Bugünkü Durumu” **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992 s.183–187

PAY, Salih, “Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi”, **Türkler**, c.X, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 s.491–507

PEIRCE, P. Leslie; Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar, çev. Ayşe Berktaş, 4. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, 2002

SARI, Nil; “Toptaşı Nurbânû Valide Sultan Dârüşşifâsı” **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992 s.169–176

—“Osmanlı Dârüşşifâlarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranılan Nitelikler”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı.1, İstanbul, 1995 s.11–54

—“Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlâkı” **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, İstanbul, Biofarma, 2006 s.207–235

ŞAHİN, İlhan, “Nurbânû Sultan”, **DİA**, c.XXXIII, İstanbul, 2007 s.250–251

ŞEHİSUVAROĞLU, N. Bedi; **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984

—“Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı” **Edirne- Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993 s.257–264

—**İstanbul’da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, Kemal Matbaası, 1953

- Şemseddin Sami; **Kamûs-ı Türki**, 12.bs, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2002
- TAHMAN, M. Baha; “Atîk Valide Sultan Külliyesi”, **DİA**, c.IV, İstanbul 1991 s.68–73
- TAŞKIRAN, Nimet; **Haseki'nin Kitabı**, Haseki Hastahanesini Kalkındırma Derneği Yayınları No.6, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1972
- TERZİOĞLU, Arslan; “Bîmârhâne (Bîmâristan)” **DİA**, c.VI, İstanbul 1992 s.163–178
- “Temel Atılışının 500. Yıldönümü Münasebeti ile Edirne'deki II. Bayezid Hastahanesi ve Tıp Tarihi Açısından Önemi”, *Tarihte Tıp*, c.VI sayı. XV, Ocak 1985, Bifaskop, Apa Ofset Basımevi, s.116-23
- “Osmanlı Dönemi Hastahaneleri” **Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi**, c.III, bölüm. III, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2000 s.264–433
- TOSYAVİZÂDE, Rifat Osman, **Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi-Câmiler ve Mescidler**, c.I, Osmanlıcadan sad. Ülkü (Ayan) Özsoy, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999,
- TUĞRUL, H. Murat; “Sultan II. Bayezid Dârüşşifâsı ve Saffet Paşa Mektubu”, **I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri**, 3-4 Ekim 2001, Hazırlayan. Ender Bilal, Edirne, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:42, 2001 s. 336–338
- ULUÇAY, M. Çağatay; **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001
- Harem II**, TTK, Ankara 1992
- “Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar” **Kanuni Armağan Kitabı**, Ankara, 1970
- ULUDAĞ, Osman Şevki; **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, (Sad. İter Uzel), Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991

—“Edirne Dârüşşifâsı” **Panorama Politika, Sanat, Fikir, Aktüalite, Aile ve Turizm Mecmuası Edirne İlavesi**, sayı. VIII, Nurgök Matbaası, Aralık 1954 s.12–13

—“Haseki Hastahanesi 400 Yaşında Değildir” **Tıp Dünyası**, No:2 1940 ayrı basım, İstanbul, Kader Basımevi, 1940 s.2–4

—“Haseki Dârüşşifâsı”, İstanbul, Kader Basımevi, 1939

UNAN, Fahri; **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, 9. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006

—“Bayezid II”, **İA**, c.II, MEB, 1944 s.392–398

ÜNVER, Ahmet Süheyli; **Türkiye Eczacılık Tarihi**, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1952

—“Edirne Dârüşşifâsı Tarihi 891(1486)”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, c.V, sayı. XVIII, 1940

—“1539–1939 400 üncü Yıldönümü Dolayısıyla Haseki Hastahanesi Tarihçesi” **İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü**, Yeni Laboratuvar Yayınlarından, 1939 s.3-16

—“Manisa’da Dört Asırlık Hafsa Sultan Hastahanesi Hakkında” **Yeni Tıp Âlemi Aylık İlmî Dergisi**, C.V, sayı.26, Aralık 1953, İstanbul, Gün Basımevi

—“Fatih Dârüşşifâsı Planı”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, c.6, sayı. 21–22, 1943

—“Fatih Dârüşşifâsı” **Türk Tıp Tarihi Tetkiklerinden**, İstanbul, Kader Matbaası, 1932 s.1-15

—“Fatih Külliyesinin İlk Vakfiyesine Göre Fatih Dârüşşifâsı” **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, c.V, No:17, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1940 s.13–17

—“İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed”, **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, c.XI, 2002 s.210–216

——“Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye”, Ankara, **Vakıflar Dergisi I.den ayrı basım**, 1938

——“İstanbul’un Zabtından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmüle Bir Bakış”, **VD**, sayı.1, Ankara 1938

YAVAŞ, Doğan, “Hafsa Sultan Külliyesi”, **DİA**, c.XV, İstanbul 1997 s.123–124

YEDİYILDIZ, M. Asım; **Başlangıçtan Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami**, Doktora Tezi, Bursa, 1995

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **VD**, sayı XX, Ankara, 1988, s.403-408

YILDIRIM, Nuran; “Toptaşı Bîmârhânesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.VII, İstanbul, Ana Basım AŞ Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın s.295

——“Haseki Dârüşşifâsı ve Hastahanesi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.IV, İstanbul 1994 s.2–3

——“Fatih Dârüşşifâsı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.III, İstanbul, 1994 s.264

YILMAZ, Yasin; “Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi”, **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006 s.285–297

YILMAZ, Coşkun-YILMAZ, Necdet; “Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifâları”, **Osmanlılarda Sağlık**, c.I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, s.41–63

YÖRÜKOĞLU, Nihat Nuri; **Manisa Bîmârhânesi**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948

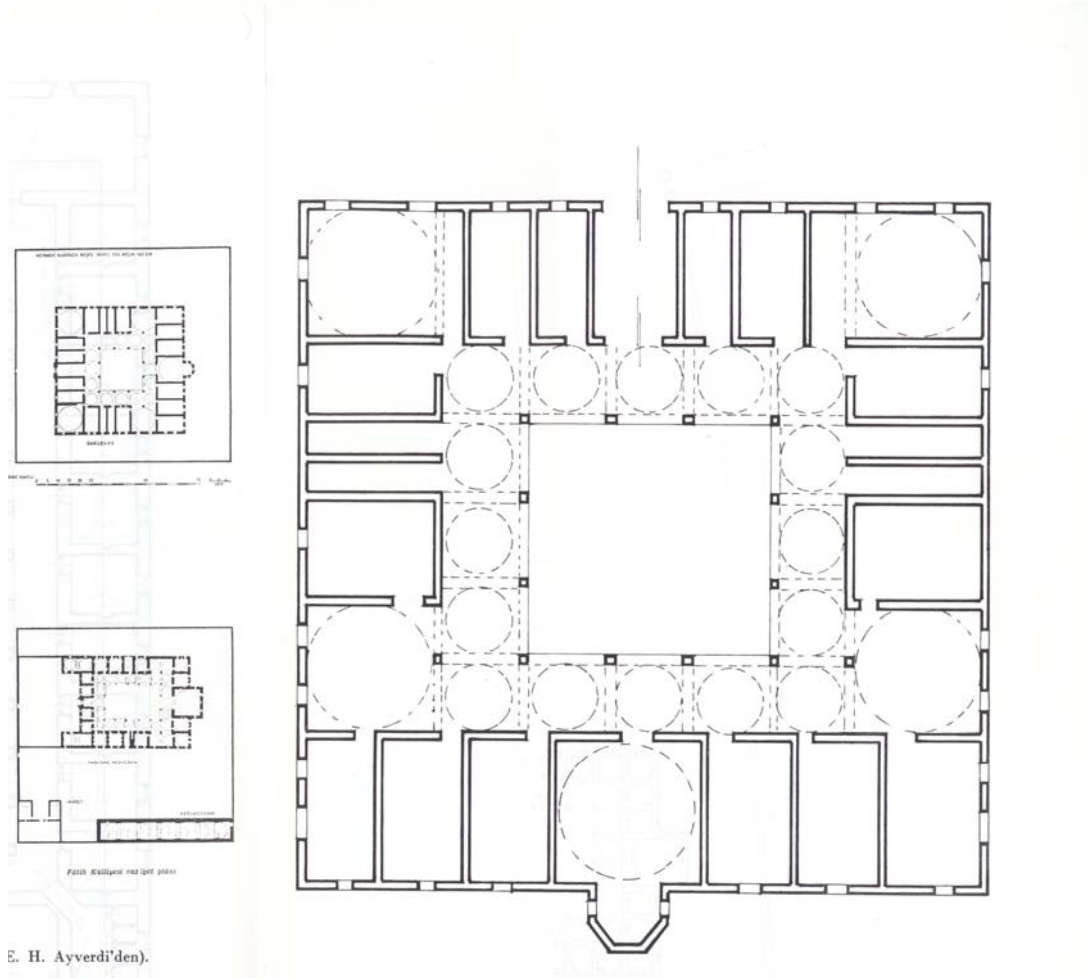
——“Manisa Bîmârhânesi”, **Gediz**, c.VIII, sayı. 92, Manisa 1946 s.4–7

——“Hafsa Sultan”, **Türk Ansiklopedisi**, c.XVIII, Ankara, MEB, 1970 s.315

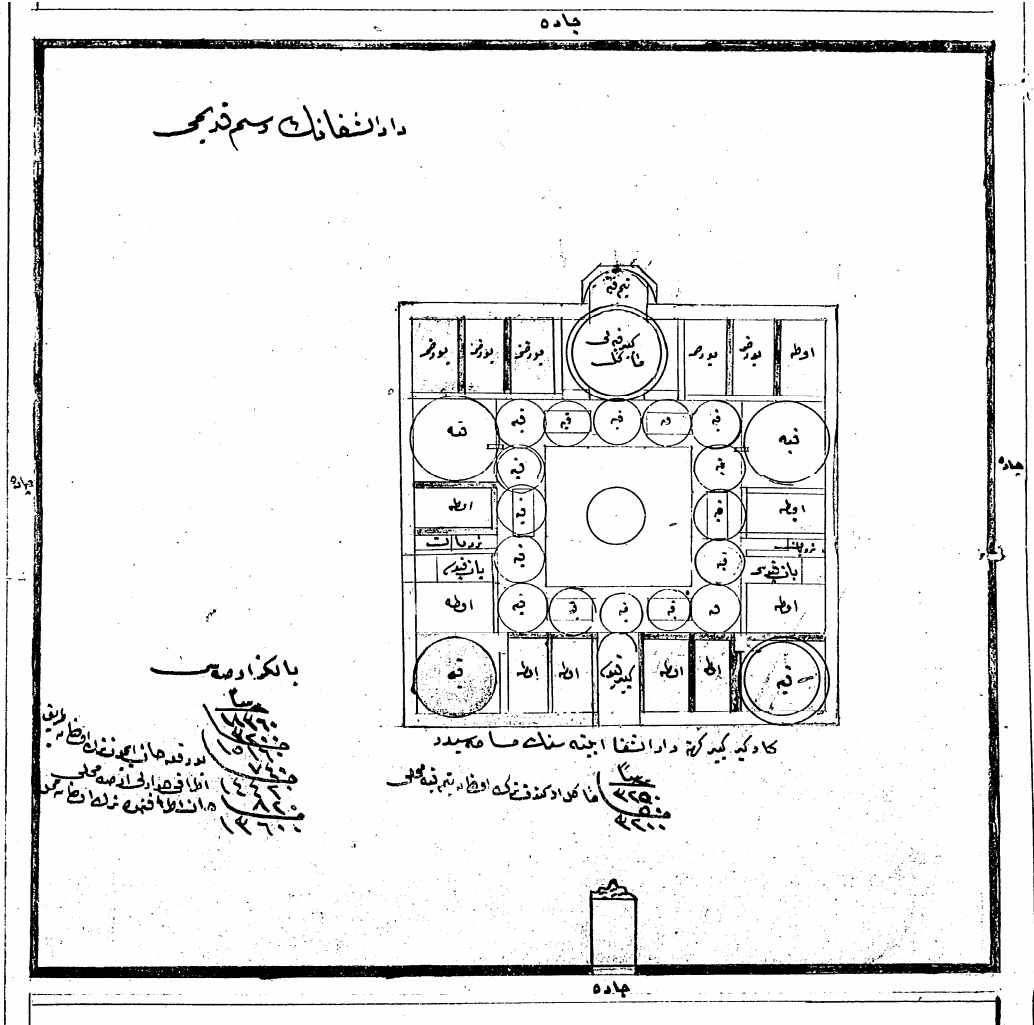
—“Manisa’da Hafsa Sultan Külliyesi ve Darüşşifası”, **Türk Kültürü**, c.XVI
sayı.190, 1978, s.596–603

EKLER

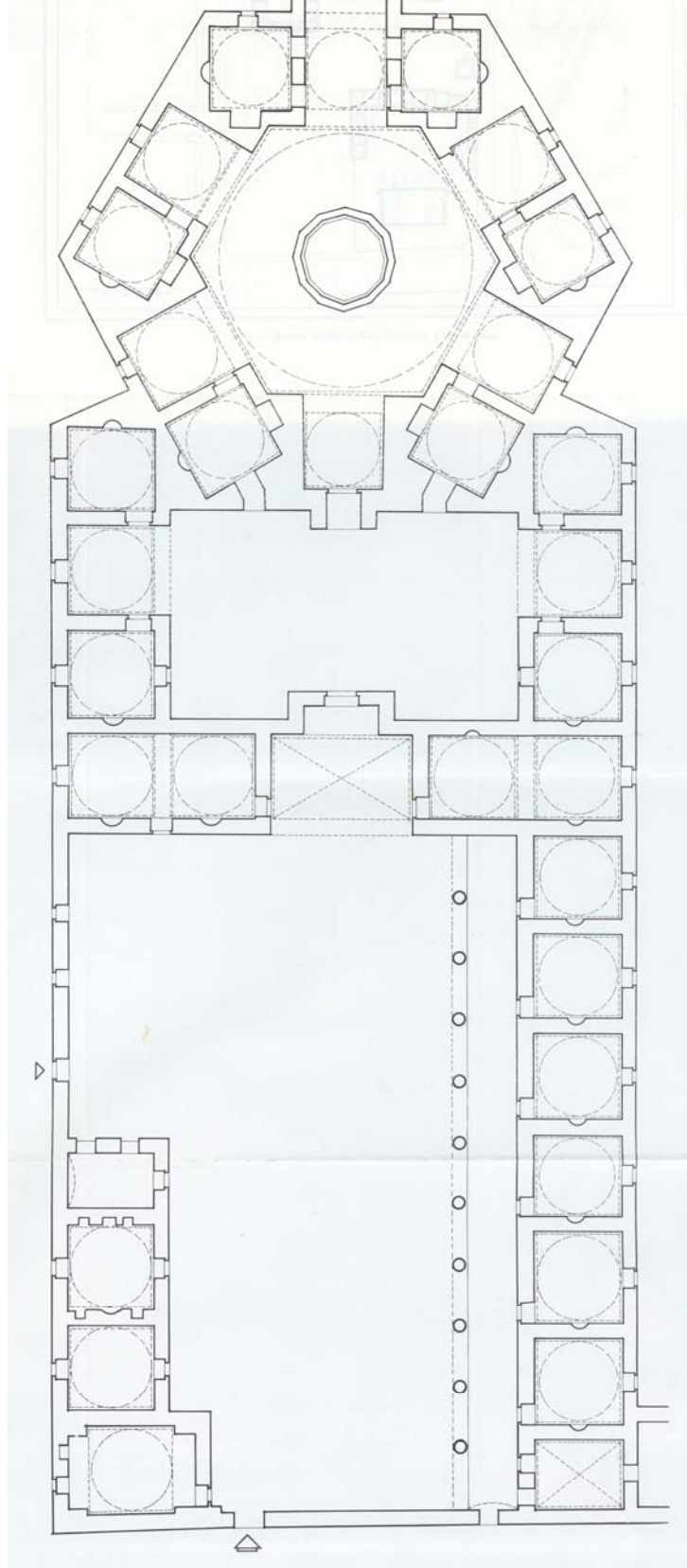
- 1. Dârüşşifâ Planları**
- 2. Dârüşşifâ Resimleri**

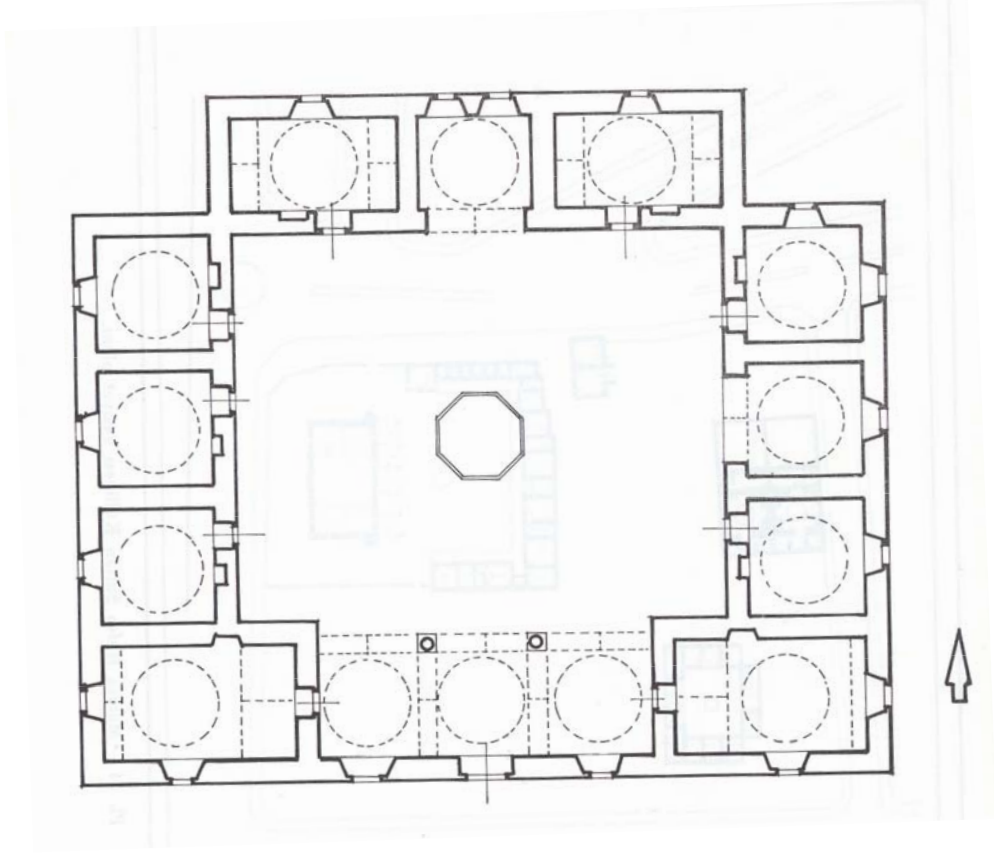
Plan 1: Fatih Dârü'sşifâsı Planı (E.H.Ayverdi'den)

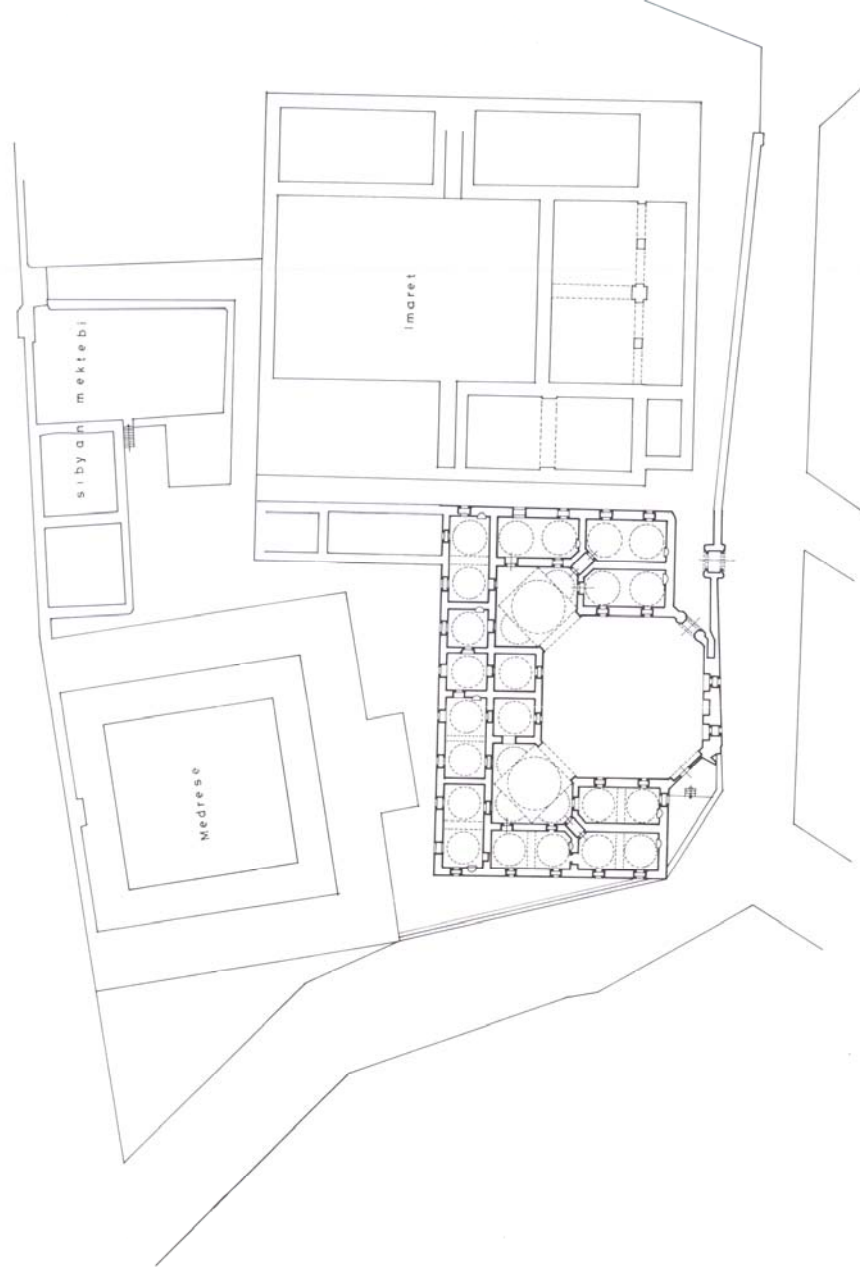
Fatih Dârü'shifâsı'nın 1824 yılında yapılmış planı (BOA. HAT. nr. 545/2694/C)

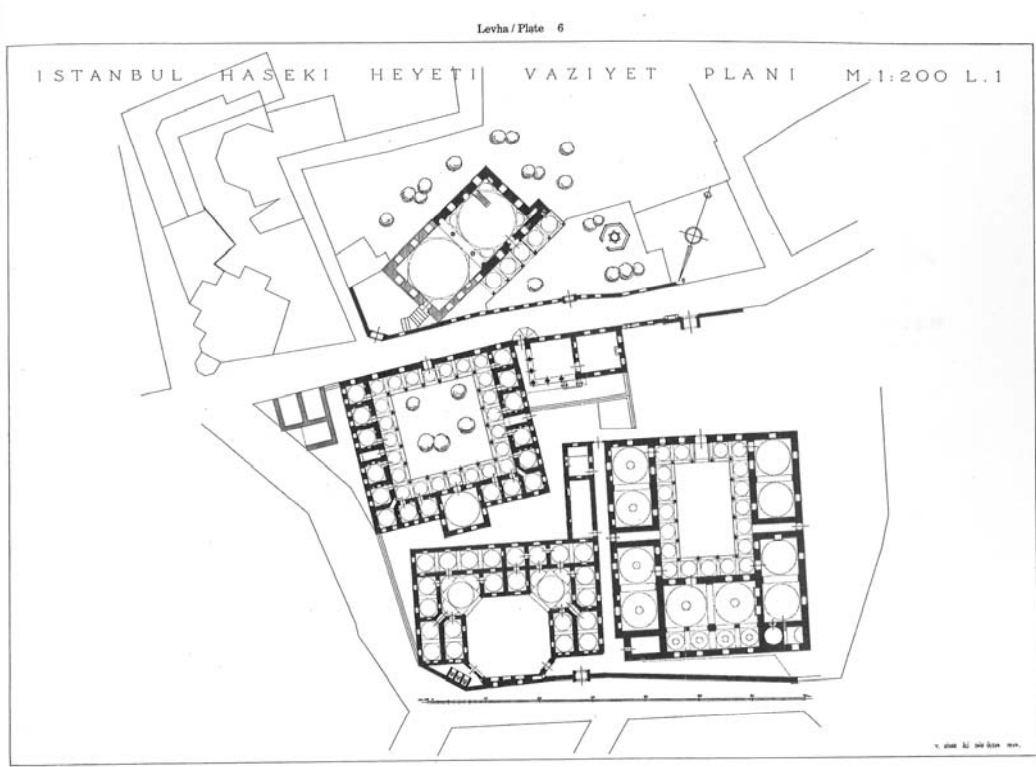
Plan 2: Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı (Edirne Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'nden)

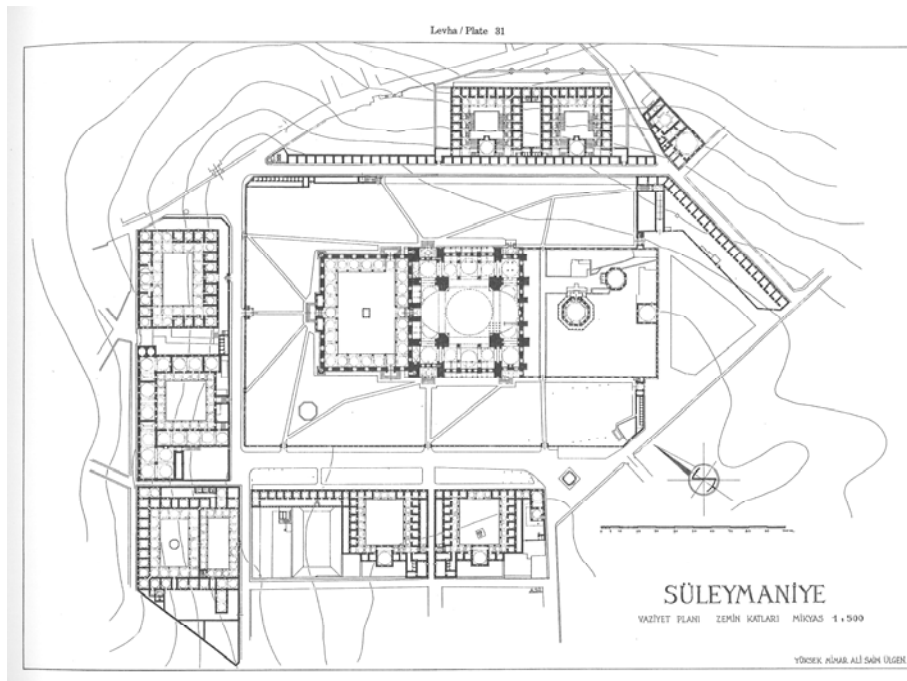
Plan 3: Manisa Hafsa Sultan Dârüüşifâsı Restorasyon Planı (Gönül Cantay, a.g.e.)

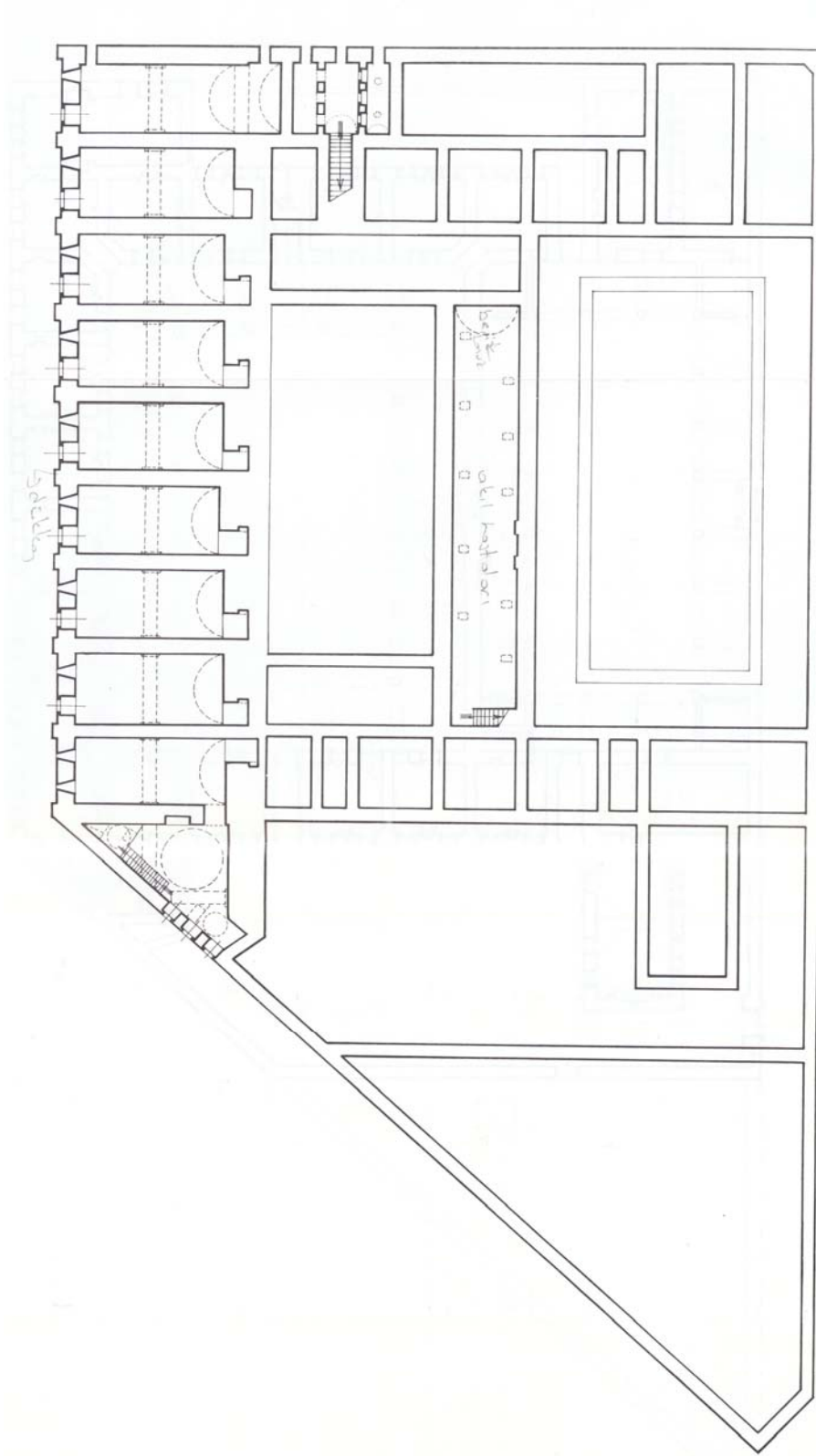
Plan 4: İstanbul Haseki Sultan Dârü'sşifâsı (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden)

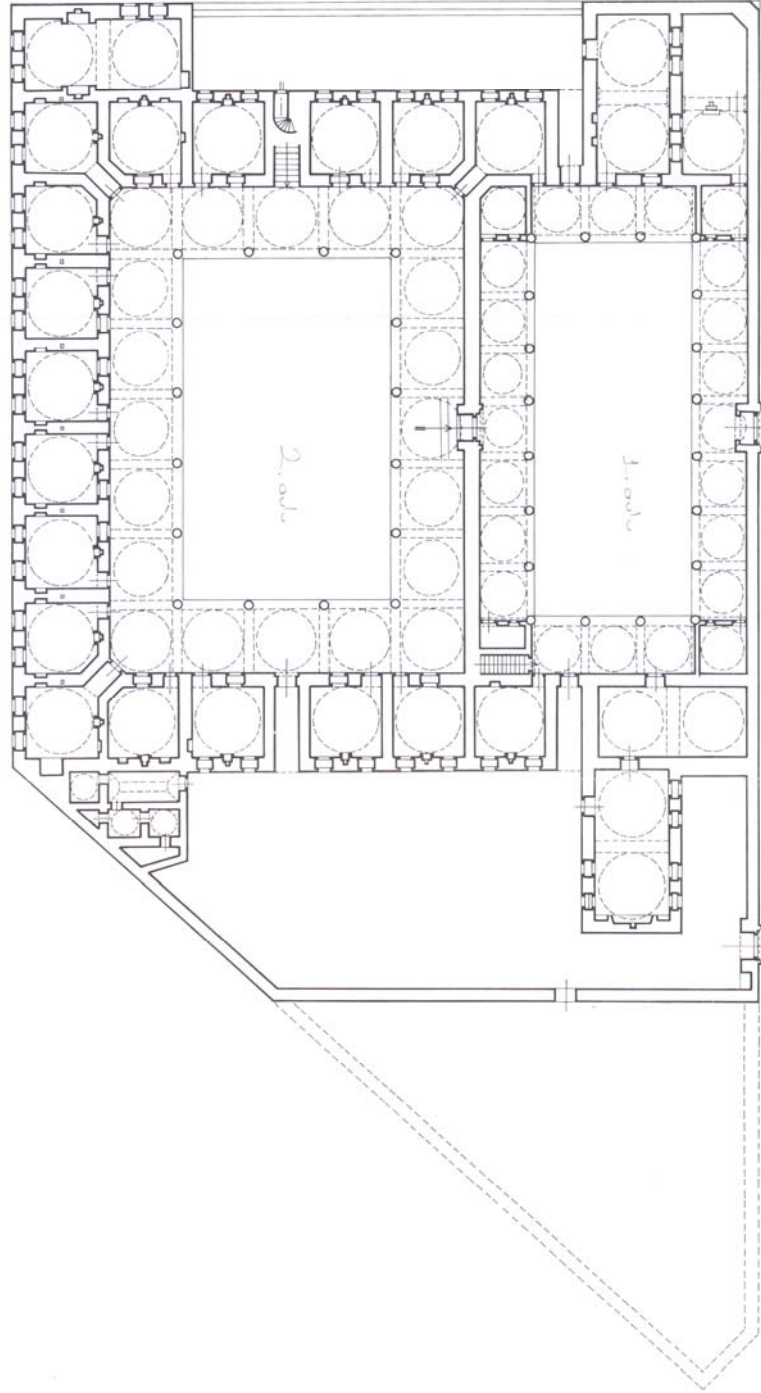
Çizen: Y.Mimar Ali Saim Ürgen (Mimar Sinan Yapıları Katalog)

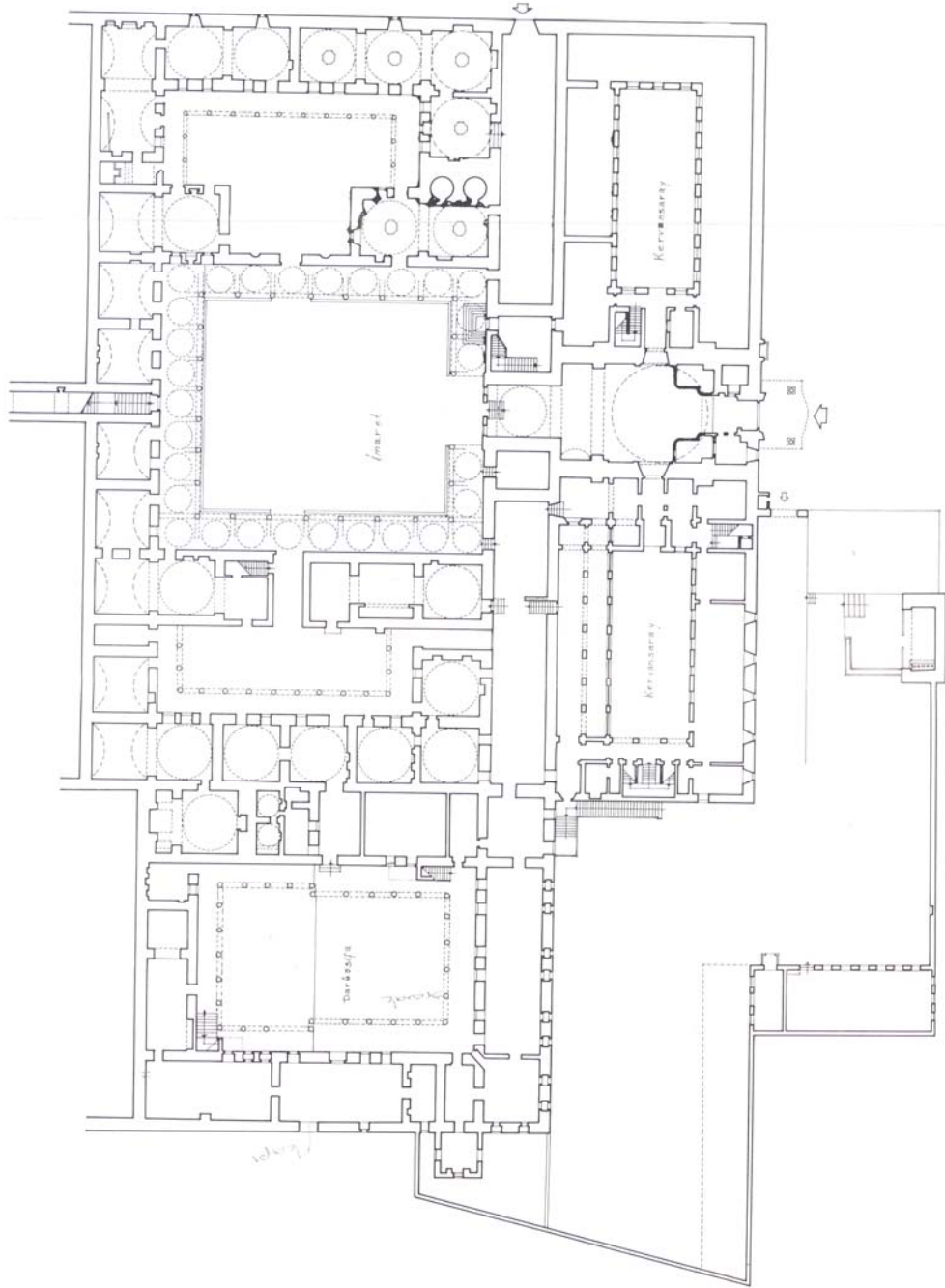
Plan 5: Çizen: Y.Mimar Ali Saim Ürgen (Mimar Sinan Yapıları Katalog)

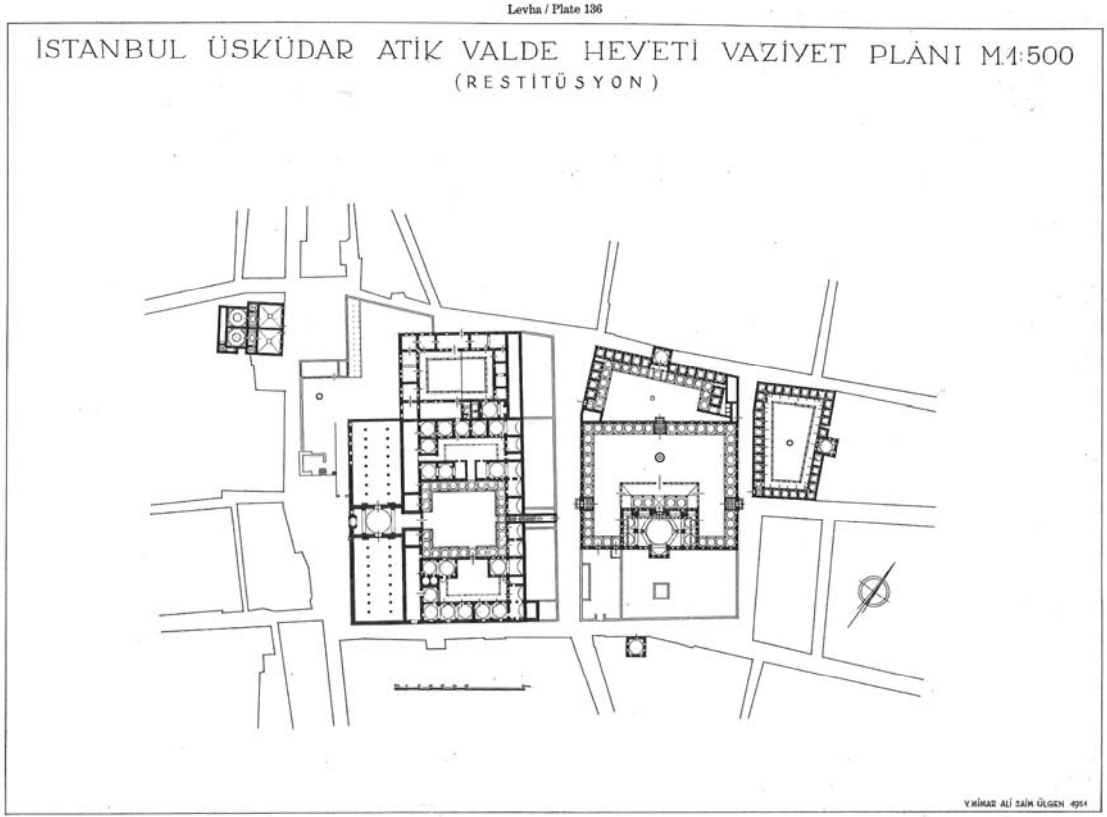
Plan 6: İstanbul Süleymaniye Dârü'sşifâsı bodrum kat. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Plan 7: İstanbul Süleymaniye Dârü'sşifâsı zemin kat. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Plan 8: İstanbul Atık Valide Dârü'sşifâsı (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Çizen: Y.Mimar Ali Saim Ürgen (Mimar Sinan Yapıları Katalog)

Edirne Dârüşşifâsı

Edirne Dârüşşifâsı

Edirne Dârüşşifası

Edirne Dârüşşifası

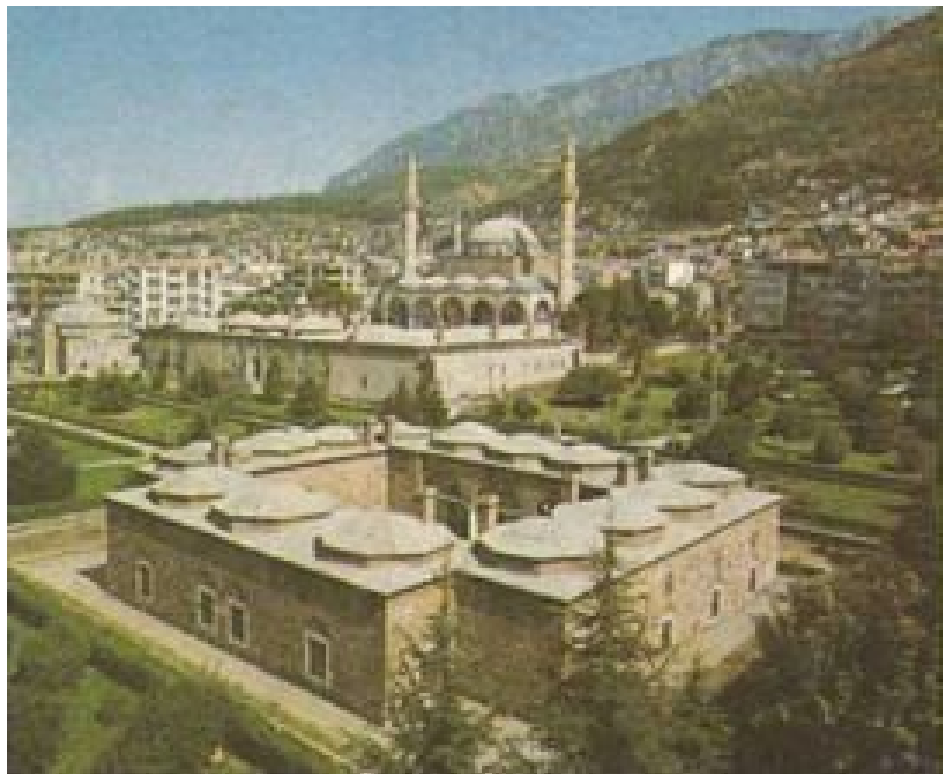
Edirne Dârüşşifası

Edirne Dârüşşifası

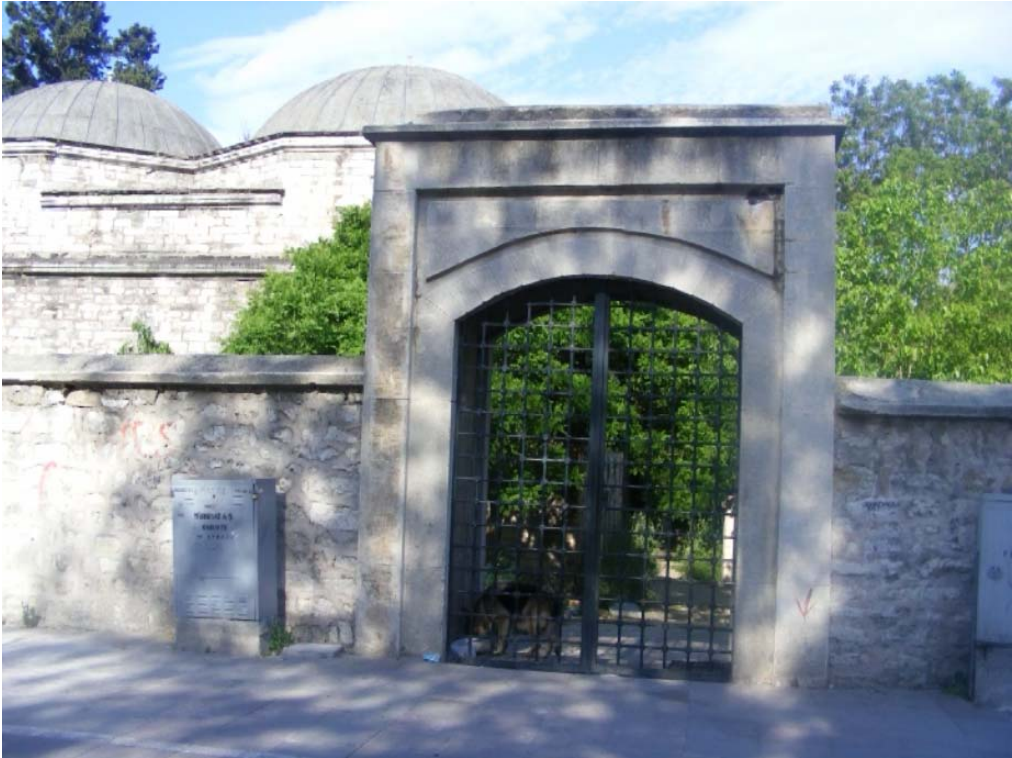
Hafsa Sultan Dârüŝifâsı

Hafsa Sultan Dârüŝifâsı

Haseki Dârüŝifâsı

Haseki Dârüŝifâsı

Süleymaniye Külliyesi (Süleymaniye Kütüphanesi'nden)

Süleymaniye Dârüşşifası

Süleymaniye Dârü'sşifâsı (Süleymaniye Kütüphanesi'nden)

Süleymaniye Tıp Medresesi

Süleymaniye Tıp Medresesi

Süleymaniye Tıp Medresesi

Atık Valide Dârü'sşifası

Atık Valide Dârüŝifâsı

Atık Valide Dârüŝifâsı

ÖZET

AKTAŞ, Seyran. XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Dârüşşifâları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Hayırseverlik anlayışının bir ürünü olan dârüşşifâlar, genellikle padişah, padişah hanımları ve valide sultanlar gibi yüksek gelire sahip kişiler tarafından inşa ettirilmiştir. Bu yapıların arkasında vakıf-imâret sistemi yer almış, söz konusu bu yapıların yaşatılması için büyük gelirler vakfedilerek devamlılığı sağlanmıştır. Türk mimari yapısı içinde gelişmiş olan dârüşşifâlar, bir bölgenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanıp inşa edilen ve cami, imâret, medrese gibi birimlerden oluşan külliyelerin birer parçası olmuşlardır. Dârüşşifâlarda, hastalara en iyi şekilde sağlık hizmeti sunacak bir personel kadrosu oluşturulmuş, söz konusu personelin sayısı ve ücretleri vakfiyelerde belirlenmiştir. Dârüşşifâlar, tam teşekküllü sağlık kurumları olarak, XIX. Yüzyılda Modern Memleket Hastahanelerinin kuruluşuna kadar, kuruluş amacına uygun olarak sağlık hizmeti vermişlerdir. Bu hastahanelerin kurulmasından sonra bazı dârüşşifâlar akıl hastalarının tedavisi edildiği birimler olmuşlar, bazıları ise amaçları dışında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca sağlık hizmetinin sunulduğu dârüşşifâların bazıları günümüze ulaşmış, bazıları ise yok olmuşlardır. (Fatih Dârüşşifâsı) Bu çalışmada, bahsi geçen yüzyıllarda inşa edilen Osmanlı Sultan Dârüşşifâları, kurucuları, fiziki yapısı, gelir ve giderleri, personelin nitelikleri ve sunulan sağlık hizmetleri yönünden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Dârüşşifâ
2. Vakıf-vakfiye
3. Külliye
4. Sağlık
5. Osmanlı Devleti

ABSTARCT

AKTAŞ, Seyran. The Sultan Darüşşifas in the XVth and XVIth Centuries, Master Thesis, Ankara, 2010.

As a reflection of the philanthropy, darüşşifas were usually built by the high income owners such as sultans and princess-mothers. These type of buildings which were tried to stay alive by dedicating huge amount of money are generally a part of the wakf-hospice system. Just like the mosques, schools (medreses) and hospices, darüşşifas, which has growth in Turkish architecture style, are one of the buildings in külliyes (complex of buildings) that were planned to satisfy the needs of a region. The personnel of darüşşifas were strictly selected to ensure the best service to patients and the amount of the personnel and their salaries were determined in the vakfiyes. As a perfect health organization, darüşşifas kept serving in health sector until the formation of the modern hospitals (Modern Memleket Hastahaneleri) in the XIXth century. After the formation of the modern hospitals, some of the darüşşifas served as mental hospitals and some used in a way that were not connected with the health sector. Some of these darüşşifas, which kept serving in health sector in the Ottoman Empire for centuries, still remains and some were annihilated. (Fatih Darüşşifası) In this work, otoman darussifas were tried to be investigated in terms of their founders, physical structures, income and outcome, staff quality and health service.

Key Words:

1. Darüşşifa
2. Wakf
3. Külliye
4. Health
5. Ottoman Empire